

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

33. AASTAKÄIK 2021 NUMBER 9 (390)

Aknad

Etgar Keret 1523
Tõlkinud Margus Alver

Koroonast emotsioonideta

Tõnis Arro, Annar Alas, Nick Hudson 1537

Arvamusi ja eksiarmusi koroonast ja koroonaviirusest

Irja Lutsar 1557

Üks ülikool, mitu keelt

Birute Klaas-Lang 1571

Sügis na varane, sügis narvane

Toomas Kiho 1599

Valgus — meie maailma alus: Vestlus Kärt Hellermaga

Eve Pormeister 1602

Mäletatud linn: Kolm Tartut

Maarja Hollo 1630

Apollonios Tyanast ja hellenistlik Taxila

Richard Stoneman 1653
Tõlkinud Jaan Lahe

Arvustus: Eesti uuema ajalookirjutuse saavutused ja ülesanded. *Eesti ajaloo teadus 21. sajandil.* (Acta historica Tallinnensia 26.) Peatoimetaja Marek Tamm, toimetajad Liisi Keedus, Anu Mänd, Ulrike Plath ja Maie Pihlamägi. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2020. 208 lk.

Seppo Zetterberg

Tõlkinud Mart Orav..... 1682

Abstracts

..... 1696

Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XXXIX

Herbert Normann 1705

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Joonistused sarjast “Tähestikuetüüdid”

lk 1536, 1570, 1601, 1629, 1652, 1728:

JÜRI MILDEBERG (1965), vabakutseline illustraator, maali ja graafik.

AKNAD

Etgár Keret

Tõlkinud Margus Alver

Pruunis ülikonnas mees ütles talle, et sellest, et tal kõik meelest ära on läinud, pole midagi, arstid olid selgitanud, et tuleb lihtsalt kannatust varuda. Too mees lisas, et arstid selgitasid seda neile mõlemale ja et ka sellest, et ta isegi seda ei mäleta, polevat sellise õnnetuse puhul midagi. Ta üritas naeratada ja küsis tollelt mehelt, ega arstid juhuslikult ei öelnud, mis ta nimi on. Ülikonnas mees raputas pead ja ütles, et kui ta teepeenralt leiti, polnud tal kaasas mingeid dokumente, aga et esialgu võib ta nimi olla Miki.

“Olgu,” ütles ta. “Mul pole selle vastu midagi, hüüame mind siis esialgu pealegi Mikiks.”

Ülikonnas mees näitas ühetoalise korteri paljastele akendeta seintele.

“Kõige ilusam korter linnas see muidugi pole,” ütles ta vabandava tooniga, “aga enda ülesturgutamiseks on see suurepärase koht. Iga kord, kui teile midagi meelde tuleb,” jätkas ta, osutades sülearvutile kirjutuslaual, “siis kirjutage see siia üles, et see teil meelest ära ei läheks.” Ja siis lisas ta iseteadval toonil: “Mälu on nagu ookean. Küll te näete, küll asjad ise tasapisi pinnale kerkima hakkavad.”

“Aitäh, ma tõepoolest hindan seda väga,” tänas Miki ja sirutas käe välja, et hüvastijätuks kätt suruda. “Muide, te ei öelnudki

חלונות. – אתגר קרת. תקלה בקצה הגלקסיה. חבל מודיעין: כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2018, ע' 36 עד 46. © תשע"ח 2018 אתגר קרת.

Halonót. — Etgár Kéret. *Takalá biktsé ha-galáksia*. Hével Modiín: Kinéret, Zmorá-Bitán, Dvir, 2018, a. 36 ad 46. © Etgár Kéret. Avaldame autori loal.

mulle, mis teie enda nimi on. Või äkki ütlesitegi, aga mina jõudsin juba ära unustada.”

Mõlemad mehed pahvatasid korraks naerma, misjärel surus ülikonnas mees soojalt Miki kätt ja ütles: “Pole tähtis, mis mu nimi on, sest meie kaks ju niikuinii enam kunagi kokku ei saa. Aga kui teil mingi mure on või kui teil midagi vaja läheb, siis võtke lihtsalt voodi kõrvalt telefon ja valige null. Teile vastatakse iga kell, nagu hotellis. Meie klienditugi töötab ööpäev läbi.”

Siis heitis mees pilgu käekellale ja ütles, et ta peab minema hakkama, sest veel kolm patsienti ootab majutust. Järsku soovis Miki, et mees ära ei läheks ja teda üksi ei jäta, ning sõnas: “See, et siin aknaid pole, on jube rusuv,” mispeale ülikonnas mees lõi käega vastu laupa ja ütles: “Oi, kuidas mul küll see meelest minna võis!”

“See peaks ju hoopis minu tekst olema,” kommenteeris Miki. Ülikonnas mees naeris veel kord oma isikupärast lühikest naeru, läks sülearvuti juurde ja toksis paari klahvi. Niipea kui ta tippimise lõpetas, ilmusid kahele toaseinale suured valged aknad ning kolmandale seinalle paakil uks, millest oli näha avarat maitsekalt kujundatud kööki, kus oli kaetud väike söögilaud kahele.

“Ega teie pole esimene, kes tubade üle kaebab,” möönis ülikonnas mees. “Ja vastuseks lõi ettevõtte, kus ma töötan, selle uuendusliku rakenduse, mis tekitab avatud ruumi tunde.” Ta osutas kirjutuslaua kohale ilmunud aknale. “Selle akna kaudu näete õue ja vana tammepuud. Siit teisest aknast näeb maanteed. Maantee on väga vaikne, autosid sõidab harva mööda. Uks tekitab tunde, et tegu on päris majapidamisega. Kõik see on muidugi ainult silmapete, aga aknad ja uks on sünkroniseeritud, nii et neis on alati üks ja sama ilm ja valgus langeb ühe ja sama nurga alt. Üsna leidlik, kui selle peale mõelda.”

“Tundub enneolematu,” tunnistas Miki, “täiesti päris. Kuidas selle ettevõtte nimi oligi, kus te töötate?”

“Seda ma ei öelnudki,” vastas pruunis ülikonnas mees silma pilgutades. “Ja kui nii võtta, siis tegelikult vahet ju pole. Pidage meeles: kui kuidagi midagi ei klapi või isegi, kui teil lihtsalt tuju ära läheb, siis lihtsalt võtate telefoni ja valite nulli.”

Kui Miki keset ööd üles ärkab, katsub ta meelde tuletada, millal pruunis ülikonnas mees täpselt toast välja läks, kuid ei suuda. Selle mehe sõnutsi hoiatasid arstid, et peapõrutuse tõttu ei pruugi tal mälu enam kunagi tagasi tulla, ent kuni sellega ei kaasne iiveldust või nägemisraskusi, muretseda ei tasu. Miki piilub aknast välja ja näeb, kuidas täiskuu vana tammepuud valgustab. Ta võib lausa vanduda, et puuvõrast kostis öökulli huikeid. Maanteel, mida on näha teisest aknast, näeb ta kaugeneva veoauto tagatulesid. Ta paneb silmad kinni ja katsub uuesti magama jääda. Ülikonnas mees ütles talle muu hulgas, et ta peaks palju magama, sest mälestused tulevad tihti tagasi unenägude kaudu. Kui ta uuesti magama jääb, näeb ta tõesti und, aga tema unenägudes pole mingit lahendust, sest tema ja pruunis ülikonnas mees ei tee muud, kui ronivad vana tammepuu otsa. Unenäos näevad nad välja nagu lapsed ja miski ajab neid naerma, ja pruunis ülikonnas mees, kes kannab unenäos teksatunkesid, naerab kogu aeg teistsugust naeru, sellist vaba naeru, sellist, millega Miki pole kunagi kokku puutunud — või vähemalt ta ei mäleta, et oleks.

“Vaata,” ütleb mees Mikile, rippudes ühe käega puuoksa küljes ning kratsides teisega pead, “ma olen ahv, ma olen päris ahv.”

Möödus peaaegu kuu, või vähemalt nii Mikile tundus, ja peaaegu kõik jäi samaks. Vähe sellest, et Miki ei suutnud minevikust midagi meenutada, ka kõigest paari minuti eest juhtunud asjad läksid tal endiselt meelest ära. Mitte ükski arst teda kontrollimas ei käinud, aga tal oli meeles pruunis ülikonnas mehe jutt, et täpseteks eriarstiuuringuteks pole vajadust, sest ta on pideval jälgimisel, ja et kui midagigi viltu peaks minema, siis süsteem reageerib sellele silmapilk. Aknast nähtava puu kõrval peatus mõnikord valge kaubik, milles istusid hallide juustega päevitunud mees ja siniste silmadega sale tütarlaps, kes nägi mehest vähemalt kakskümmend aastat noorem välja. Nad amelesid autos, korra tulid isegi välja, istusid puu alla ja jõid õlut.

Köögis ei muutunud kogu selle aja jooksul mitte midagi. Ka köögis oli suur aken, mille kaudu tuli sisse palju valgust, aga ta oli sellise nurga all, et Miki toast ei näinud sellest aknast mitte midagi. Miki istus sülearvuti taga, uuris natuke seinu ja ootas

mingit mälestust või mõtet, mis saabuks eikuski nagu lind, kes puule maandub, nagu päevitunud mees ja sale tütarlaps, nagu... Alguses arvas Miki, et ta kujutab seda kõike ette — teatavat kiiret liigutust, varju ilma kehata, mis paakil ukse avast mööda libiseb ja kaob. Viimaks läks Miki voodi taha peitu nagu väike laps. Nüüd ei näinud ta üldse midagi, aga ta kuulis, kuidas kapiuks kinni läheb ja kuidas keegi või miski mingit lülitit vajutab. Mõne hetke pärast libises midagi jälle paakil ukse tagant mööda, seekord aeglaselt. Tegu oli naisega. Tollel oli seljas lühike must seelik ja valge nõõpidega pluus ning ta hoidis käes kohvitassi, millele oli joonistatud päike, mille ümber oli värviliste tähtedega kirjutatud “Tõuse ja sära!”. Miki jäi voodi taha peitu. Tal oli meeles, mida pruuni ülikonnaga mees oli öelnud, ja ta sai aru, et isegi kui ta voodi tagant püsti tõuseb ja lehvitab, siis naine köögis hetkel teda ilmselt ei näe. Et seda naist pole õigupoolest tegelikult olemaski. Et see on lihtsalt seinale kuvatud pilt, mille ainuke eesmärk on, et ta ennast selles tillukeses akendeta toas lõksus ei tunneks.

Naine köögis kirjutas nüüd mobiiltelefonis sõnumit ja liigutas sõnumit toksides köögi valgetest marmorplaatidest põrandal närviliselt jalgu. Naisel olid ilusad jalad. Miki katsus meenutada neiut, kellel olnuks veel ilusamad jalad, aga peale naise köögis ja saleda neiu valges kaubikus ei suutnud ta meelde tuletada mitte kedagi. Naine kirjutas sõnumi lõpuni, rüüpas viimase lonksu kohvi ja väljus Miki vaateväljast. Miki ootas veel hetke ja kuulis heli, mis võis tähendada, et välisuks löödi pauguga kinni, aga kindel ta selles polnud. Ta ruttas kirjutuslaua juurde, võttis telefoni ja kükitas, telefon käes, uuesti voodi taha. Ta valis nulli.

Talle vastas väsinud meeshääl: “Klienditugi, kuidas ma saan teile abiks olla?”

“Köögis...”, sosistas Miki, “tähendab, köögi seinale kuvatud pildil...”

“Rakenduses?”

“Jah,” sosistas Miki edasi. “Rakenduses on keegi. Keegi elab seal.”

Miki kuulis, kuidas väsinud mees liini teises otsas klahve klõbistab.

“Keegi?” küsis väsinud häälega mees. “Kas te olete kindel? Kui, siis seal peab olema naine. Nataša, pikka kasvu, mustade lokkis juustega...”

“Jaa, jaa!” kinnitas Miki, “tema jah. Lihtsalt... enne polnud seal mitte kedagi. Ja see natuke üllatas...”

“Meie prohmakas,” vabandas väsinud mees, “me oleksime pidanud teile sellest ette teatama. Me kogu aeg uuendame ja täiustame rakendust, aga viimasel ajal on kasutajatelt laekunud omajagu kaebusi selle kohta, et kuna virtuaaltoad on alati tühjad, süvendab see neis üksindustunnet. Nii et nüüd me üritame lisada pisut inimlikku kohalolu. Klienditugi oleks pidanud teid muudatusest teavitama, ma ei tea, miks see neil tegemata jäi. Ma lisan selle märkuse teie toimikusse ja küll keegi selle eest pähe saab, ma luban teile.”

“Pole tarvis,” vastas Miki. “Tegelikult ka. Pole vaja kellelegi pähe anda. Kõik on korras. Ja üldse, võib-olla mulle teatati, aga ma olen selle ise unustanud. Mäluhäirete pärast ma ju siin olengi.”

“Nagu soovite,” lausus väsinud mees. “Igal juhul ma palun klienditoe nimel vabandust. Meie eesmärk on pakkuda paremat teenust, mitte kasutajaid ehmatada. Ma pean mainima, et praegu on see teenus tasuta, aga tulevikus jätab ettevõtte endale õiguse inimliku kohalolu eest lisatasu nõuda.”

“Lisatasu?” küsis Miki.

“Ma pole öelnud, et me hakkame lisatasu võtma,” ütles väsinud mees ennast kaitstes, “aga me jätame endale selle õiguse. Saate aru, see on seotud lisaväljaminekutega ja...”

“Muidugi,” katkestas Miki vestluskaaslast, “see on igati arusaadav, tühja tuba filmida maksab kopikaid, aga elavat inimest...”

“Te saate asjast väga hästi aru,” elavnes väsinud mees järsku. “See on pikk jutt, eriti sellise rakenduse puhul nagu meie oma, kus iga süsteemi jaoks on kohandatud eraldi inimtegelane. Igal juhul, kui see peaks teid häirima, siis helistage meile kõhklemata iga kell uuesti. Samamoodi nagu see naine eikuskilt välja ilmus, võib ta ka kaduda.”

Nataša saabumisest peale hakkas aeg Miki meelest kiiremini mööduma. Või hoopis aeglasemalt. Sõltus kellaajast. Hommikuti ärkas ta üles veidi varem kui Nataša ja ootas, kuni näeb, kuidas Nataša kohvi joob, vahel isegi röstitud saia või hommikuhelbeid sööb ja sõnumeid saadab või mobiiltelefoni teel kellegi naisega, nähtavasti õega räägib. Pärast seda läks naine tööle ja aeg hakkas mööduma laisemalt.

Miki üritas asju meelde tuletada, vahel isegi pisut joonistada, või täpsemalt öeldes, pliatsiga sahtlist leitud joonelisse vihkusse sirgeldada. Vahel juhtus üht-teist. Ükskord juhtus maanteel isegi liiklusõnnetus. Mootorrattur libastus ja ta tuli kiirabiga ära viia. Aeg-ajalt käisid kohal ka päevitunud mees ja sale tütarlaps, amelesid puu alla pargitud autos ning sõitsid siis jälle minema. Aga suurema osa ajast Miki lihtsalt istus ega teinud muud, kui ootas Nataša tagasitulekut. Õhtuti Nataša näksis kodus midagi, alati lihtsaid sööke — tundus, nagu ei meeldiks talle süüa teha. Õhtusööki sõi ta tihti pärast duši all käimist, paljajalu ja üksnes T-särgi ja aluspükste väel. Miki vaatas teda ja püüdis meenutada. Võib-olla oli temagi kunagi kedagi sellist tundnud, mitte Nataшат, vaid kedagi teist, sirgemate juuste või mitte nii ilusate jalgadega, naist, keda tema armastas või kes hoopis teda armastas, naist, kes teda huultele suudles, naist, kes põlvili laskus ja tema riista enda suhu võttis, nagu oleks see kõige loomulikum asi maailmas. . .

Miki ärkas üles telefonihelina peale. Ta võttis telefoni unesegaseksena vastu. Helistati klienditoest, seekord igavlev naisehää. .

“Kas kõik on korras?” küsis hääl.

“Jah,” vastas Miki, “kõik on kõige paremas korras, ainult et te ajasite mu üles.”

“Palun vabandust,” ütles hääl vastu, “te olete arstlikul jälgimisel ja teie pulss hakkas järsku kiiremini lööma, nii et. . .”

“Ma nägin und,” seletas Miki.

“Halba und?” küsis hääl, mis tundus hetkeks pisut vähem ükskõikne. “Luupainajat?”

“Ei,” pomises Miki, “vastupidi.”

“Kas tohib küsida, mida te unes nägite?”

“Ei, andke andeks, see on liiga isiklik,” vastas Miki ja pani toru ära.

Järgmisel hommikul veel voodis olles mõtles Miki, et võib-olla oli ta vea teinud. Et võib-olla on tal keelatud toru niimoodi ära panna. Nad võivad seal klienditoes tema pärast veel muretsesma hakata ja Nataša ära kaotada või võib-olla tal endal rakenduse kasutamise üldse ära keelata. Ta ei teadnud, kas tasub nüüd null valida ja vabandust paluda, üle öelda, et kõik on korras, et ta palub vabandust, et ta toru ära pani, et kõne lihtsalt ajas ta keset ööd üles ja...

Paokil üks, mis Nataša kööki viis, avanes kääksudes. Lävel seisis froteeriidest hommikumantlis Nataša, juuksed läbimärjad. Ta tuli Miki tuppa, kohvitass käes.

“Mulle tundus, et ma kuulsin teid,” ütles ta ja andis Mikile märja musi kaelale. “Võtke, ma keetsin teile kohvi.”

Miki noogutas, ta ei teadnud, mida öelda. Ta rüüpas kohvi. Must, poolteist teelusikatäit suhkrut, täpselt nii, nagu talle maitses. Nataša pistis käe teki alla ja puudutas tema jäigastunud suguti pead. Mikil hakkas käsi värisema ja ta pillas endale tulist kohvi peale. Nataša jooksis kööki ja tuli tagasi, jääkuubikute kott käes.

“Vabandust,” ütles ta ja asetaski Miki käeseljale.

“Pole midagi,” kostis Miki naeratades, “see on tegelikult mõnus.”

“Kõrvetus?” küsis Nataša naeratades. “Sest kui nii, siis ma võin õhtul, kui töölt koju jõuan, teid voodi külge siduda, nahkriided selga panna ja... Ei, ma teen niisama nalja.”

Nataša andis talle veel ühe märja musi, seekord suule, ja kontrollis kõrvetada saanud kätt. Pärast seda piilus ta oma mobiiltelefonile ja ütles, et ta peab jooksma.

“Ma saan töölt lahti kell kuus,” teatas ta. “Kas te olete siis siin?”

Miki noogutas. Niipea kui ta kuulis, kuidas peauks pauguga sulgus, kargas ta voodist välja ja katsus köögiukse kaudu kööki minna. Aga ust polnudki, oli ainult sein, millele oli kuvatud ukse pilt, mis oli nüüd erinevalt möödunud nädalatest pärani lahti. Kõr-

vetada saanud käsi tegi haiget ja kollase päikesega tass oli tal ikka veel käes, kaks veenvat tõendit sellest, et kõik see, mida ta arvas mõne minuti eest siin juhtunud olevat, oli aset leidnud päriselt.

Miki valis nulli. Hää, mis talle vastas, oli talle tuttav. See oli too väsinud mees, ja nüüd kõlas ta hää, pisut reipamalt.

“Miki,” ütles väsinud mees, nagu räägiks vana sõbraga, “kas kõik on korras? Mul on siin kirjas, et eile õhtul hakkas teil pulss kiiremini lööma.”

“Kõik on kõige paremas korras,” vastas Miki, “ainult et Nattaša, teate, rakenduse kõögist. . . täna hommikul ta lihtsalt. . . ma tean, et see kõlab natuke uskumatult, aga ta lihtsalt tuli minu tuppa, füüsiliselt, ja hakkas minuga rääkima. . .”

“Uskumatu!” ütles väsinud mees päris vihaselt. “Ärge mulle öelge, et ka seekord ei teatatud teile millestki ette. Kas eile õhtul mitte keegi teile ei helistanud ega teatanud teile uuest funktsioonist?”

“Keegi naine helistas küll,” ütles Miki, “aga ma juba magasin. Võib-olla ta üritas mulle sellest rääkida, aga ma olin lihtsalt väsinud.”

“Ma saan teist aru,” vastas väsinud mees. “Teile ei meeldi kaevata. Ma austan teie valikut. Aga te peate ka sellest aru saama, et igasugune tagasiside aitab meil süsteemi seadistada ja ajakohastada. Igal juhul oleksid nad pidanud teid eile teavitama uuendusest, mis võimaldab rakenduse “naabritel” kasutajaga päriselt ühendust võtta, enamasti sõnaliselt, aga vahel ka füüsiliselt.”

“Füüsiliselt?” küsis Miki.

“Jah,” jätkas väsinud mees. “Ja see uuendus on ka esialgu täiesti tasuta. Selle mõtte tuli kasutajatelt. Paljud neist ütlesid, et “naabrite” kohalolek äratas neis tungiva vajaduse inimliku suhtluse järele. Aga on väga oluline meele pidada, et see on lõppude lõpuks kõigest praeguse teenuse edasiarendus ja kui see on teie jaoks ebamugav, siis pole mingi probleem see ära jätta, nii et iga “naaber” läheb oma tuppa tagasi, ja kõik. . .”

“Ei, ei. Pole tõesti vaja,” vastas Miki. “Vähemalt esialgu.”

“Tore,” ütles väsinud mees. “Mul on hea meel, et te rahule jäite. Me lisasime selle funktsiooni alles paar päeva tagasi ja se-
nine tagasiside on ülimalt positiivne. Muide, kui te soovite, siis
seksifunktsioon on võimalik blokeerida. Teate küll, juhul kui te
tunnete, et see ei tundu sobiv või et asjad edenevad liiga kiiresti,
või lihtsalt. . .”

Miki üritas säilitada väljapeetud hääletooni. “Aitäh! Hetkel
pole mul midagi selle vastu, aga kui peaks tekkima probleem, siis
on hea teada, et selline võimalus on olemas.”

Õösiti nägi Miki unes Natašat, ja kui ta üles ärkas, siis lamas
Nataša tema kõrval. Magas, suu lahti, nagu väike tüdruk. Miki
ei teadnud, mida naine unes näeb. Ega sedagi, kas ta üldse und
näeb. Nataša ilmumine Miki tuppa ja Miki ellu pööras kogu ta
elu pea peale, aga kõige positiivsemas tähenduses. Miki ei mäle-
tanud varasemast ikka veel midagi, aga nüüd häiris see teda palju
vähem. Kellel on vaja minevikku, kui olevik nii soe ja pehme on
ning sind voodis kaissu võtab? Hommikuti, kui Nataša tööle läks,
visandas ta pliiatsiga suurt tammepuud ja merd, mis sest, et merd
kuskilt ei paistnud. Aga enamasti proovis ta joonistada Natašat.
Aja jooksul õppis ta paremini joonistama ja kui visand tundus
eriti õnnestunud, näitas ta seda Natašale. Ja kuidagi läks Natašal
alati korda ühtaegu Mikile kompliment teha ja samas ükskõikne
tunduda. See oli ilus aeg. Küsimused, kes Nataša on, kes ta ise on,
kuidas Nataša suudab kuvatud ruumis ringi liikuda, samal ajal kui
Miki kogu aeg üksi tuppa jääb, ei tulnudki talle üldse kunagi pä-
he. Ainult palju soojust. Ja kaisutusi. Ja nalju. Ainult ülevoolav ja
kõikehõlmav tunne, et ta pole maailmas üksipäini.

Siis tekkisid tülid. Nataša hakkas rääkima, et Miki pole piisa-
valt auahne, et ainult tema käib tööl, et nad ei käi kunagi väljas. Ja
Miki oli enamasti vait. Mõne aja pärast hakkas Nataša aeg-ajalt
töölt hiljem koju tulema, ja kui see juba tavaliseks muutus, valis
Miki telefonil klienditoe nulli ja sattus nohuse ninaga naise otsa.
Too ütles Mikile, et nende viimane uuendus on kasutajates tekita-
nud segaseid tundeid. Osa kasutajaid saab “naabritega” hästi läbi,
ent osa üldse mitte. Miki oleks tahtnud talt küsida, kas tuleb et-
te, et hoopis “naabrid” ei saa kasutajatega läbi. Igatahes Nataša

puhul talle nii tundus. Aga selle asemel küsis ta hoopis, kas tuleks kõne alla, et tema taastusravi selles järgus lubataks tal oma toast välja minna, ja kui nohunina küsis, miks ta küsib ja kas toal on midagi häda, siis vastas Miki, et ei ole, aga kui ta saab natuke väljas käia, siis tema meelest tuleks see tema suhetele “naabrinna-ga” oluliselt kasuks. Nohunina lubas palve edasi öelda, aga tema hääletoon polnud sugugi veenev.

Tol öösel Nataša koju ei tulnudki. Koju jõudis ta alles järgmise päeva õhtul ja heitis Miki voodisse nendesamade riietega, mida ta tööl oli kandnud, ja nad kallistasid. Nataša särgil oli higi- ja suitsuhais küljes. “Meie sinuga ei saa enam omavahel läbi,” ütles Nataša Mikile. “Ma arvan, et peame pausi tegema.” Pärast seda nad keppisid, nagu poleks midagi juhtunudki, Nataša suudles Mikit ja lakkus teda üle kogu keha. See oli meeldiv, aga Miki tajus seda ka hüvastijätuna.

Kui Miki üles ärkas, oli Nataša kadunud. Seinast, millele oli kuvatud aken, millest avanes vaade suurele tammepuule, oli jälle saanud lihtsalt sein. Kadunud olid ka nii teine aken kui ka Nataša köögi uks. Neli seina, mitte ühtki ust.

Pruunis ülikonnas mees tänas Natašat kohvi eest. “Ma palun vabandust kõigi oma tüütavate küsimuste pärast,” ütles ta. “Ma tean, et teie puhul pole tegu tavakasutaja tagasisidega, vaid millegi hoopis emotsionaalsemaga, aga tänu teie tagasisidele saame teenust miljonite teiste kasutajate jaoks parandada.”

“Pole mingit probleemi,” vastas Nataša hapu naerutusega, “te võite kõike küsida.”

Ülikonnas mees küsis Natašalt peaaegu kõike: kui palju teda häiris see, et “naaber” oma toast väljas käia ei saa, mida ta nimest “Miki” arvab ja kas ta tagantjärele oleks eelistanud talle ise nime valida. Mil määral see, et naaber ei teadnud, et ta pole päris, erutust lisas, ning kas mehe mälukaotus ja võimetus iseseisvalt suhteid luua oli otsustavaks ajendiks, miks naine otsustas teenusest loobuda. Kui mees Natašalt küsis, kas tema ja Miki vahel oli tekkinud see, mida on kombeks määratleda “tõelise lähedusena”, hakkasid Natašal järsku pisarad voolama.

“Ta oli täiesti nagu päris inimene,” ütles ta, “ja mitte ainult kehalt. Hingelt. Ja nüüd, kus ma enam rakendust ei kasuta, ma ju ei tea, mida te temaga ette võtate. Ma loodan, et teda ei tapeta ära või midagi sellist. Kui ma peaks teada saama, et mina olen selle põhjustanud, ei saa ma enam edasi elada.”

Ülikonnas mees pani oma higise käe Nataša õlale, et teda rahustada, läks siis kraanikausi juurde ja tõi talle klaasi kraanivett. Naine jõi klaasi ühe hingetõmbega tühjaks ja üritas sügavalt hingata.

“Teil pole vaja muretseda,” vastas ülikonnas mees talle naeratahes. “Seda, mis pole kunagi elus olnudki, ei saa ju ka tappa. Kõige hullem asi, mis talle teha saab, on ta ära kustutada, ja “naabrite” puhul ma luban teile, et me ei tee isegi seda. Aga jäta me korraks selle asja kõrvale,” ütles ta ja heitis pilgu kellale, “ja tuleme tagasi rakenduse põhifunktsioonide, välismaailma avanevate akende ja teise tuppa viiva ukse kuvamise juurde. Kas nende kohta on teil etteheiteid?”

Pimeduses viibides peaks aja jooksul pimedusega harjuma, aga Miki puhul läks peaaegu risti vastupidi. Iga mööduva hetkega näis talle, et toas on järjest pimedam. Ta liikus seal käsikaudu, pörkas kokku selle vähese mööbliga, mis tuppa oli pandud, kompis iga siledate seinte ruutsentimeetrit, kuni jõudis lõpuks tagasi alguspunkti: neli seina, mitte ühtki ust. Ta libistas paremat kätt mööda kirjutuslaua puitplaati, kuni leidis telefoni. Ta surus telefonitoru vastu kõrva ja valis nulli. Peale pika ja pideva tuututamise ei õnnestunud tal teiselt poolt liini midagi kuulda.

SAATEKS

ETGAR KERET, kuulsamaid ja enim tõlgitud Iisraeli kirjanikke, on sündinud 20. augustil 1967. aastal Iisraelis Ramat Ganis ning elab Tel Avivis.

Rahvusvahelise tuntuse ja menu saavutas ta 1994. aastal ilmunud teosega *Kissingeri igatsedes* (Gaaguái leKíssindžer; eesti k ilmunud Loomingu Raamatukogus (2019, nr 27–29) allakirjutanu tõlkes), mis

rabas oma uudsusega, eelkõige resoluutselt kõnekeelse stiili ja tabuteemade käsitlemise tõttu. Lühijutukogumiku *Tõrge galaktika äärel* (2018) eest, milles on ilmunud ka siin tõlgitud lugu “Aknad”, pälvis Etgar Keret 2019. aastal Iisraeli prestiižseima kirjandusauhinna — Sapiri kirjanduspreemia, mis rahastab auhinnatud teose tõlkimist araabia keelde ja lisaks veel ühte keelde, mille peab valima laureaat ise. Etgar Keret valis jidiši keele, sest teda on olulisel määral mõjutanud jidišis kirjutavad kirjanikud, nagu Isaac Bashevis Singer ja Šolem Aleihem. Ka oli jidiš vastupidi heebrea keelele — piibli, talmudi ja usutalituste keelele — aškenazi juutide kõnekeel, väga mahlakas, paljude vande- ja vägisõnadega, mida kasutati madalamates registrites, ning Etgar Keretitki paelub kõnekeel, millest on tulvil ka tema teosed. See valik on Etgar Kereti sõnutsi austusavaldus neile kirjanikele ning ka tema vanematele, kes oskasid mõlemad jidiši keelt (jidiš oli Kereti isa emakeel; Kereti ema emakeel oli poola keel).

Peaaegu kõik Etgar Kereti jutud on realistlikud või vähemalt algavad igati realistlikult, ent libisevad siis järsku fantaasia- või muinasjutumaailma. Kereti enda sõnutsi rebib too maagiaelement tegelase argipäevarutiinist välja ja sunnib teda võtma vastu otsuseid, mis pole harjumuspärased. Nõnda suhtub tegelane ellu ja ümbritsevasse maailma järsku palju terasemalt ja uudishimulikumalt kui varem, mil ta elul lihtsalt kulgeda lasi.

Kirjanikku on oluliselt mõjutanud tema vanemad, kelle lapsepõlv möödus Poolas väga traagilistes ja rasketes oludes, kuid kellest optimistlikumaid ja elujaatavamaid inimesi ta ei tea. Isa kujutusvõime ja oskus kujutusvõime abil kitsikusest ja abitusest üle olla — näiteks Teise maailmasõja ajal varjas isa ennast koos vanematega ligi kaks aastat maasse kaevatud augu põhjas — ärgitaski Etgar Keretit kirjutama.

Lapsepõlves tehti Etgar Keretile koolis ülesandeks kirjutada, mille pärast ta oma vanemate üle kõige uhkem on. Lausa poisina küsinud ta isalt, mille üle too ise kõige uhkem on. Isa mõelnud tükk aega ja öelnud talle: “Iisraeli riigi sünnist saadik olen ma võidelnud kuues sõjas, kõigis neist jalaväelasena eesliinil, ilma et ma oleks ühtegi inimest haavanud.” Etgar Kereti meelest võimaldab kirjutaminegi veendunult ja järeleandmatult võidelda, ilma et lugeja sellepärast traumapunkti saatuks.

Samas ei kirjuta ta enda sõnutsi selleks, et tegelikkust muuta, vaid vajadusest tegelikkusest põgeneda, iseenda tundmaõppimiseks ja võimaluste katsetamiseks. Ta ei pea ennast lugejast targemaks ega leia, et ta teaks küsimustele vastuseid. Ta ei pea kirjutamist millekski praktiliseks. Kui kirjasõnal on vägi, siis on see vägi Kereti arvates väga nõrk,

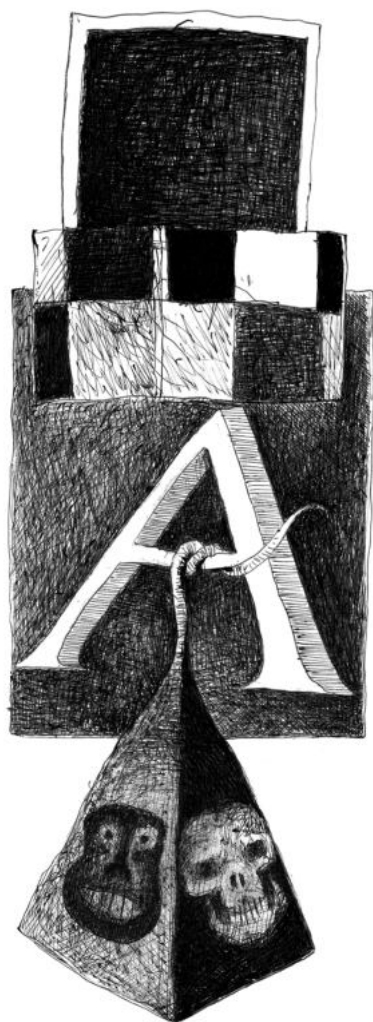
sest see saab muuta ainult seda, kes ise muutuda soovib. Kirjasõna pole karje, vaid sosin.

Kaks teost, mis on Etgar Keretit kõige rohkem mõjutanud, on Franz Kafka *Metamorfoos* ja Kurt Vonneguti *Tapamaja, korpus viis ehk Laste ristisõda*.

Muide, “Akende” naistegelase Natáša nimi langeb heebrea keeles häälduselt peaaegu kokku (vaid sõnarõhk langeb teisele silbile) sõnaga *natašá* (tepusõna *natáš*, mis on kokku kirjutatud sihitiskäändes isikulise asesõnaga), mis tähendab “(meessoost) ta jättis (naissoost) ta maha”.

Põhjalikumalt võib Etgar Kereti kohta lugeda allakirjutanu järelsõnast “Tavaline patustaja” jutukogumikule *Kissingeri igatsedes*.

Margus Alver

JÜRI MILDEBERG. Tähestikuetüüdid I (2021)

KOROONAST EMOTSIOONIDETA

*Tõnis Arro,
Annar Alas
Nick Hudson*

Üks demokraatliku ühiskonna põhialuseid on kodanike õigus ise mõelda, otsustada ja valikuid teha. Viimase poolteise aasta jooksul oleme näinud, kui kergesti on inimesed valmis neist põhiõigustest näilise turvatunde nimel loobuma ja leppima pikaajaliste rangete piirangutega. Friedrich August von Hayek kirjutab oma legendaarses raamatus *Tee orjusse* (1944),¹ kuidas võimu ja otsustusõiguse järkjärguline üleandmine kodanikelt riigile viib lõpuks totalitarismi. Endine Suurbritannia ülemkohtunik lord Sumption on rääkinud sellest, et praegused valdavalt ülemääraseid piirangud teevad eetiliselt õigustatuks kodanikuallumatuse.² Suurbritannial, Prantsusmaal ja mitmel teisel riigil on olemas teaduspõhine, pika aja jooksul valminud kava tegutsemiseks viiruskriisi korral. Nendes tegevuskavades³ rõhutatakse, et piirangud

¹Ilmus eesti keeles 2001. aastal Hardo Pajula tõlkes kirjastuselt EBS Print. *Toim.*

²“Lord Sumption: mass civil disobedience has begun”. — Lock-down TV by UnHerd, 4.03.2021. *Siin ja edaspidi autorite märkused, kui ei ole öeldud teisiti.*

³Suurbritannia oma vt nt https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/213717/dh_131040.pdf. See põhjalik ja korduvalt uuendatud gripipandeemiaks valmistumise poliitikadokument oli aluseks ka esmastele plaanidele reageerimaks koroonapandeemiale. Praeguste teadmiste valguses olid selles strateegias sõnastatud põhimõtted igati adekvaatne reageerimisviis.

kogunemistele ja koolide sulgemine ei ole soovitatavad, sest need ei ole tulemuslikud. (Piirangud vähendavad haigestumist ainult siis, kui need on pikaajalised ja täielikud, s.t ei ole nii, et nt Selver on avatud, aga K-Rauta suletud.) Ometi on neist kavadest nüüd loobutud. COVIDiga seoses on tekkinud n-ö peavool, mille esitatud postulaate pole kombeks kahtluse alla seada. Pandeemia algusest peale on kostnud siiski ka kriitilisi hääli,⁴ mis juhivad tähelepanu sellele, et valitsuste käitumine ei aita olemasolevate teaduslike teadmiste kohaselt viirust ohjeldada ja toob oodatava kasu asemel pigem kahju. Eesti õiguskantsler, Suurbritannia endine ülemkohtunik, Rootsi endine peaepidemioloog ja paljud teised on kritiseerinud piiranguid ning nimetavad neid õigusevastaseks. Hispaania ülemkohus tegi hiljaaegu (juulis 2021) lõpliku otsuse piirangute ebaseaduslikkuse kohta.⁵

KAS SARS-COV-2 ON TÕESTI TÄIESTI UUS JA TUNDMATU VIIRUS?

Koroonaviirused on inimestega koos eksisteerinud juba aasta-kümneid. Neid on palju uuritud ja uusim, seitsmes liituja koroonaviiruste peres, SARS-CoV-2, ei ole teistest nii palju erinev, nagu üldiselt räägitakse. On näiteks teada, et ligikaudu 30% tavalistest külmetushaigustest on tingitud mõnest levinud koroonaviirusest.⁶ Arvatavasti on just nendest viirustest saadud osaline im-

⁴Üks esimesi, kes algatas sulgemispoliitikavastase arutelu, oli endine Rootsi peaepidemioloog Johan Giesecke 2020. a aprillis. Aasta hiljem antud intervjuus tunnistas ta, et on mõnes asjas eksinud, aga mitte peamises. Teised terve mõistuse eestkõnelejad globaalselt on näiteks Martin Kulldorf Harvardi ülikoolist, Sunetra Gupta Oxfordi ülikoolist ja Jay Bhattacharya Stanfordi ülikoolist, kes algatasid Great Barringtoni deklaratsiooni (<https://gbdeclaration.org/great-barrington-declaration-estonian>), mis soovitab sulgemise asemel riskirühmade fookuseeritud kaitset.

⁵“Covid: Spain’s top court rules lockdown unconstitutional”. — BBC News, 14.07.2021; www.bbc.com/news/world-europe-57838615.

⁶Devi Sridhar, Global Health Governance Programme'i asutaja-direktor, “What lessons have been learned?” — The jab from Eco-

muunsus põhjuseks, miks nii paljud inimesed põevad COVID-19 läbi väga kergel kujul või ei haigestu viirusega kokkupuutel üldse. On samuti selge, et teiste koroonaviiruste (SARS-CoV-1, MERS-CoV⁷ jt) nagu muudegi respiratoorsete viiruste (näiteks gripiviiruse) kohta teatavaks saanud tõsiasjad kehtivad ka SARS-CoV-2 puhul. Näiteks teame, et nakkust kannavad edasi peamiselt haiged inimesed (s.t need, kellel esinevad haiguse sümptomid) ja et haiguse läbipõdemisele järgneb immuunsus. See immuunsus on teadaolevalt kestvam ja laiem kui vaktsineerimisest saadud immuunsus, mis kaitseb vaid ühe viirustüve eest.

KAS COVID-19 ON TÕESTI OHTLIK KÕIGILE?

COVID-19 ei ole enamikule inimestele ohtlik. See viirus kujutab surmaohtu vanadele inimestele ja teistele riskirühmadele (astmaatikud, diabeetikud, ülekaalulised, südamehaiged). Riski teeb suuremaks nende tunnuste koosesinemine. Seevastu noored ja lapsed ei ole peaaegu üldse ohus: COVID-19 on lastele ja noortele tuhat korda vähem ohtlik kui üle 70-aastastele: sajast tuhandest üle 70-aastasest haigestunust sureb 5000, alla 18-aastasest nakatunutest 5, mõnedel andmetel veelgi vähem.⁸ Erinevalt COVID-19-st ohustab gripp kõiki vanuserühmi. Grippi suremus on 0,1% haigestunutest,⁹ koroonal puhul on see 0,15%.¹⁰ Kust siis päri-

nomist Radio, 26.04.2021, <https://podcasts.podinstall.com/economist-economist-radio/202104261830-jab-what-lessons-have-been-learned.html>.

⁷SARS-CoV-1 on koroonaviirus, mis põhjustas 2003. aastal SARSi puhangu (*severe acute respiratory syndrome*, äge raskekujuline respiratoorne sündroom). Koroonaviirus MERS-CoV põhjustab Lähis-Ida respiratoorset sündroomi ehk MERSi (*Middle East respiratory syndrome*) Toim.

⁸Heidi Ledford, “Deaths from COVID “incredibly rare” among children”. — *Nature*, <https://doi.org/10.1038/d41586-021-01897-w>.

⁹Seda näitajat nimetatakse IFRiks (vt märkus 11). Toim.

¹⁰Vt John P. A. Ioannidis, “Reconciling estimates of global spread and infection fatality rates of COVID-19: An overview of systema-

neb see üliohtlikkuse hirmujutt? Alguse sai see Maailma Tervishoiuorganisatsiooni juhust, kes 2020. a märtsi alguses kõrvutas kahte näitajat: COVID-19 CFRi, mis olevat 3,4%, ja gripi IFRI, mis tema väitel on alla ühe protsendi.¹¹ Igaüks pidi tegema lihtsa tehte ja mõistma, et COVID-19 on gripist vähemalt kolm ja pool korda surmavam. Nende kahe võrreldamatu näitaja võrdlemise demagoogilisusele¹² juhtis küll kohe tähelepanu John Ioannidis Stanfordi ülikoolist, kes mõni päev hiljem kirjutas: “WHO avaldatud 3,4% aitab küll hirmu külvata, aga on sisutu,” kuid väide 3,4-protsendilisest suremusest oli juba lendu lastud ja hakkas oma elu elama. Väga oluline on märgata, et koroonasurma risk on gripi omast tunduvalt ebahühtlasem, jäädes alla 70-aastaste puhul 0,05% ümber. Statistiliselt on koroonasse surijate keskmine vanus kõrgem keskmisest oodatavast elueast. Niisiis on vale rääkida paljude eluaastate kaotusest. Samas on näiteks 65-aastaselt inimesel tõenäosus koroonaviirusega nakatudes surra sama suur, kui igapäevase autokasutaja oht liiklusõnnetuses surma saada. Oht on olemas, aga selle realiseerumise tõenäosus piisavalt väike, et riski teades siiski auto kasutamise eeliseid nautida.

RAVI ON OLEMAS

Üldiselt arvatakse, et respiratoorsetele viirusnakkustele mingit ravi ei ole, ja koroonapandeemia algusest peale on kõigile haigetele räägitud: püsige kodus, puhake, jooge vedelikku, vajaduse korral

tic evaluations”. — *European Journal of Clinical Investigation*, 2021, Vol. 51, No. 5: e13554; doi: 10.1111/eci.13554.

¹¹CFR (ingl k *case fatality rate*) näitab surmaga lõppenud haigestumiste arvu haigestunute arvu suhtes, kusjuures arvesse lähevad vaid kindla diagnoosi saanud haigestunud. Eesti keeles on seda näitajat nimetatud surmavusmääraks, letaalsuseks, surmavuskordajaks ja veel mitut moodi. IFR (*infection fatality rate* ehk nakatumissuremuse suhtarv) erineb CFRist selle poolest, et võtab või vähemalt püüab arvesse võtta kõiki nakatunud olenemata sellest, kas neil haigussümptomeid esineb või kas neil on see haigus diagnoositud. *Toim.*

¹²Pandeemia alguses oli kindlakstehtud haigusjuhtusid, mille põhjal CFR arvutatakse, vähe ja need olid ülekaalukalt rasked haigusjuhud.

kasutage sümptomaatilisi ravimeid palaviku ja valu vastu; kui asi läheb hulluks, kutsuge kiirabi. Seda seisukohta peavad paljud arstide ja teadlaste organisatsioonid valeks ja ohtlikuks, sest on olemas hulk kättesaadavaid ja kodus kasutatavaid abinõusid haiguse varaseks raviks. Neid raviskeeme on uuritud ja paljudes riikides edukalt kasutatud. Levinuim on parasiitidevastase ennetusravimina miljonite inimeste poolt iga päev kasutatav ivermektiin, millel on tõestatud viirusevastane toime¹³ ja mida soovitatakse kasutada nii haiguse ennetamiseks kui ka raviks.¹⁴ Ivermektiini kliinilised uuringud COVID-19 ravis näitavad, et ravimi manustamine toob kaasa haiguse kergema kulu ja vähendab suremust. Kriitikud leiavad, et paljud neist uuringutest on tehtud võrdlemisi väikeste katserühmadega; üks suuremal uuringul põhinenud hiljutine publikatsioon on tunnistanud probleemseks (süüdistused plagiaadis ja heade uuringutavade rikkumises). Siiski on ivermektiin kahekümne viies riigis, sealhulgas mitmes Euroopa riigis, COVID-19 raviks ametlikult soovitatud hoolimata Euroopa raviameti vastuseisust. Suurbritannia eksperdikomisjon (British Ivermectin Recommendation Development) on Euroopa raviameti seisukohta oma vastuväites kriitiliselt analüüsinud ja korraldas hiljuti ka esimese selleteemalise rahvusvahelise konverentsi.¹⁵ Paljud praktiseerivad arstid on seisukohal, et praeguste teadmiste juures ei tohiks jätta ivermektiini oma COVIDi-patsiendile soovitamata, sest on teada, et ravim on ohutu ja võib aidata haiguse kulgu leevendada.¹⁶

¹³Vt www.wsj.com/articles/fda-ivermectin-covid-19-coronavirus-masks-anti-science-11627482393.

¹⁴Vt <https://bird-group.org/protocols>.

¹⁵The First Ivermectin for Covid Conference, <https://bird-group.org/conference-programme>.

¹⁶Vt nt Pierre Kory ettekannet USA senatis 8. detsembril 2020: www.hsgac.senate.gov/imo/media/doc/Testimony-Kory-2020-12-08.pdf. Video esinemisest: <https://vimeo.com/490351508>.

KUI OLULINE ON ASÜMPTOMAATILINE LEVIK?

Kuni 2020. aasta kevadeni kinnitasid asjatundjad, näiteks USA presidendi peameditsiiniõunik Anthony Fauci, et terved (sümp-tomiteta) inimesed haigust kuigivõrd ei levita: “Kogu respira-toorsete nakkushaiguste ajalugu viitab sellele, et asümpتماااتiline ülekanne ei ole viiruse levikul oluline. Nakkuse levimisel on peamiseks edasikandjaks haigussümp-tomiteta inimesed.”¹⁷ Esi-mene suuremat tähelepanu pälvinud kirjeldus “asümpتماااتili-sest nakatumisest” avaldati 5. märtsil 2020 lugejakirjana ajakirjas *New England Journal of Medicine*.¹⁸ See lugu sai laialt tuntuks ja pani aluse praeguseks ametlikku poliitikasse jõudnud seisuko-hale, kuigi algallikaga kaasnevatest materjalidest ilmneb, et mõ-lemad nn asümpتماااتilised patsiendid olid märganud endal hai-gussümp-tomeid ja tarvitasid ravimeid. Teisisõnu: nad olid haiged. Veel juunis 2020 kinnitas WHO ekspert Maria Van Kerkhove, et tõendatud asümpتماااتilistelt viirusekandjalt saadud nakkused on väga haruldased.¹⁹ Tavameedias levinud seisukohale sümp-toomiteta ülekande massilisusest leiab teaduskirjanduses vähe and-mepõhist tõestust. Enamik väiteid asümpتماااتilise levi massi-lisusest (mõne allika kohaselt üle poole kõigist nakatumistest) põhinevad analüütilistel mudelitel, mitte andmetel tegeliku nak-kuse ülekande kohta.²⁰ Hiljutine metaanalüüs leidis ainult kolm teadusartiklit, millest võib leida mõningast toetust asümpتماا-

¹⁷Enam seda lauset veebist ei leia, sest Fauci on oma tviidid kustutanud.

¹⁸“Transmission of 2019-nCoV Infection from an Asymptomatic Contact in Germany”. — *New England Journal of Medicine*, Correspondence, 5.03.2020.

¹⁹www.cnn.com/2020/06/08/asymptomatic-coronavirus-patients-arent-spreading-new-infections-who-says.html.

²⁰Vt nt Michael A. Johansson, Talia M. Quandelacy, Sarah Kada, Pragati Venkata Prasad, Molly Steele, John T. Brooks, Rachel B. Slayton, Matthew Biggerstaff, Jay C. Butler, “SARS-CoV-2 Transmission From People Without COVID-19 Symptoms” — *JAMA Network Open*, 2021; doi:10.1001/jamanetworkopen.2020.35057.

tilise ülekande hüpoteesile.²¹ Ajakirja *The BMJ* (endine *British Medical Journal*) juhtkiri detsembrist 2020²² sedastab, et selge teadmine selles küsimuses puudub, aga toob esile andmeid, mille kohaselt nakkuse saamine asümptomaatilisel viirusekandjalt on kuni kakskümmend viis korda vähem tõenäoline kui selle saamine haigussümptomitega inimeselt. Teada on ka, et Wuhanis 10 miljonit inimest hõlmanud uuring ei leidnud mingeid tõendeid asümptomaatilise levi kinnituseks.²³ Tõenäolisem on haiguse edasikanne presümptomaatilises faasis, s.t üks-kaks päeva enne sümptomite ilmnemist, või ka subkliiniliste sümptomitega haigelt, kelle sümptomid on nii kerged, et ta ise end haigeks ei pea.

KUST ON PÄRIT IDEE,
ET ELU SEISMAPANEK AITAB VIIRUST
KONTROLLI ALLA SAADA?

Kõigil arenenud riikidel olid juba aastakümneid enne koroonapandeemiat olemas riskistsenaariumid üleilmse pandeemia puhkemiseks. Neid võeti tõsiselt ja kavatseti järgida, kuni WHO selgitas: see viirus on hoopis teistsugune ja varem kavandatud meetmed, nagu haigete isoleerimine, riskirühmade kaitsmine ja käte pesemine, pole piisavad; tuleb hoopis seada piirangud terve-

²¹Tom Jefferson, Elizabeth A. Spencer, Jon Brassey, Igho J. Onakpoya, Elena C. Rosca, Annette Plüddemann, David H. Evans, John M. Conly, Carl J. Heneghan, "Transmission of SARS-CoV-2 from pre and asymptomatic infected"; <https://doi.org/10.1101/2021.07.28.21261254>.

²²Allyson M. Pollock, James Lancaster, "Asymptomatic transmission of covid-19". — *The BMJ*, 2020; doi:10.1136/bmj.m4851.

²³Shiyi Cao, Yong Gan, Chao Wang, Max Bachmann, Shanbo Wei, Jie Gong, Yuchai Huang, Tiantian Wang, Liqing Li, Kai Lu, Heng Jiang, Yanhong Gong, Hongbin Xu, Xin Shen, Qingfeng Tian, Chuanzhu Lv, Fujian Song, Xiaoxv Yin, Zuxun Lu, "Post-lockdown SARS-CoV-2 nucleic acid screening in nearly ten million residents of Wuhan, China". — *Nature Communications*, 2020; <https://doi.org/10.1038/s41467-020-19802-w>.

te inimeste elukorraldusele. See oli asi, mida selgelt välistasid kõik varem koostatud riskikäitumise stsenaariumid. Siiski loobus suur osa maailmast varasematest tegevuskavadest ning tegi kõike Hiina eeskujul ja Maailma Terviseorganisatsiooni nõuniku Bruce Aylwardi²⁴ soovitude kohaselt, mille ta esitas pärast veebruaris 2020 toimunud Hiina-visiiti. Lõppjäreldust “tehke kõik nii nagu Hiinas” ei argumenteeri ta oma raportis millegi muu kui ohjeldamatu Hiina-kiitusega, nimetades võetud meetmeid viiruse ohjamisel erakordseteks ja vaprateks, kiites Hiina rahvast sügava pühendumise ja kollektiivse tegutsemise eest ühise ohuga silmitsi seistes jne. Mingit sisulist tõestust sulgemispoliitika tõhususe kohta raportit koostanud komisjon, millest poole moodustasid hiinlased, ei esitanud.²⁵

Hiinas nagu teisteski totalitaarsetes riikides ei ole inimese õigus oma elu korraldada ja selleks olulisi otsuseid langetada enesestmõistetav. Demokraatlikus ühiskonnas peaks see olema siiski iga inimese õigus. Ja just sellest õigusest on demokraatlikud riigid oma kodanikke üha enam ilma jätnud. Suurbritannia valitsuse nõunik Neil Ferguson, kelle nõuanded on ka mitme varasema pandeemia puhul toonud kaasa tohutut majanduslikku kahju,²⁶ on tunnistanud, et Hiina eeskuju muutis läinud aastal demokraatlike riikide arusaama sellest, mil määral on võimalik oma kodanike peal sunniabinõusid rakendada. Neil Ferguson: “Me mõtlesime, et Hiina on ühe partei võimu all olev kommunistlik riik ja mida-

²⁴WHO ekspert Bruce Aylward on Kanada arst-epidemioloog, keda on süüdistatud Hiina huvide avalikus kaitsmises ja kutsutud korduvalt aru andma Kanada parlamendikomisjonile. Aylward ja WHO on need kutsed seni tagasi lükanud.

²⁵“WHO’s early coronavirus response raises awkward questions about Beijing relationship”. — *The Globe and Mail*, 2.04.2020; www.theglobeandmail.com/world/article-whos-early-coronavirus-response-raises-awkward-questions-about.

²⁶“Six Questions that Neil Ferguson Should be Asked”. — *Spectator*, 27.12.2020; www.spectator.co.uk/article/most-read-2020-six-questions-that-neil-ferguson-should-be-asked.

gi sellist ei ole Euroopas võimalik teha. Aga siis Itaalia tegi selle teoks. Ja meie saime aru, et me võime samamoodi teha”.²⁷

Nii käitusid peaaegu kõik demokraatlikud riigid totalitaarse Hiina eeskujust lähtudes ja oma varem väljatöötatud riskistse-naariume eirates, tihti ka seadusi rikkudes. Endise õiguskantsleri Allar Jõksi hiljutise hinnangu kohaselt oleme seetõttu jõudnud põhiõiguste kriisi.²⁸ On raske mitte nõustuda USA publitsisti Charles Eisensteiniga selles, et demokraatlikes riikides peaks kõigil inimestel olema õigus neile sobiva riskitaseme üle ise otsustada. Näiteks soovitab ta oma vanematelt küsida: kas te eelistate olla isolatsioonis ja haigestumise vältimiseks oma lastega mitte kohtuda? Kui jah, siis kui kaua? Kas kaks kuud? Või pool aastat? Aga kaks aastat? Eisensteini parafraseerides võib ka küsida: kas te eelistate loobuda autoga liiklemisest, et vältida ohtu liiklusõnnetuses surma saada?

KAS ÜHISKONNA SULGEMISEST ON TEGELIKULT KASU?

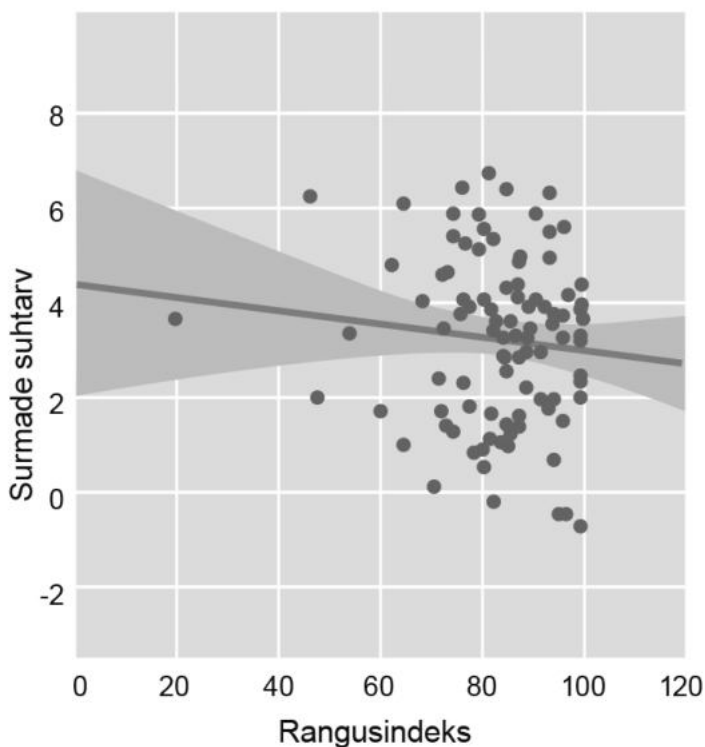
Nii mõnedki viirushaiguste uurijad on algusest peale rõhutanud, et tegemist on sesoonsete haiguspuhangutega, mis end sulgemispoliitikast ega maskidest mõjutada ei lase. Esitame vaid mõned graafikud selle seisukoha illustreerimiseks.

Joonise 1 vertikaalteljel on surmad miljoni inimese kohta (logaritmilisel skaalal), horisontaalteljel piirangute ranguse indeks. Nagu näha, seos nende kahe näitaja vahel puudub: rangemate piirangutega ei kaasne koroonasuremuse vähenemist. Vähem teaduslik, aga seda arusaadavam on võrdlus selliste piirkondade vahel, mis on väga sarnased kõiges muus peale reageerimise pandeemia, näiteks Põhja- ja Lõuna-Dakota.

Üks kahest naaberosariigist ei rakendanud peaaegu mingeid piiranguid, samal ajal kui teises võeti vastu karmid sulgemisot-

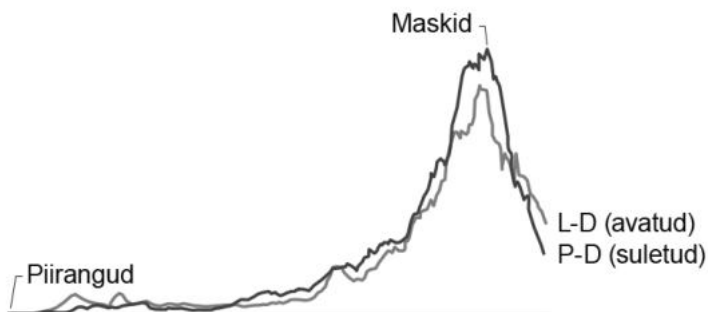
²⁷Neil Fergusoni intervjuu 26. detsembril 2020: <https://unherd.com/the-post/neil-ferguson-interview-china-changed-what-was-possible>.

²⁸“Allar Jõks: Eestis on põhiõiguste kriis”. Intervjuu Äripäeva Raadiole 26.07.2021.

Joonis 1. Koroonasurmade seos piirangute rangusega (Trevor Nell, Ian McGorian, Nick Hudson. Exploring inter-country coronavirus mortality, Working paper version 1.2. Original released 7 July 2020. This version was released on 9 July 2020. <https://pandata.org/wp-content/uploads/2020/07/Exploring-inter-country-variation.pdf>).

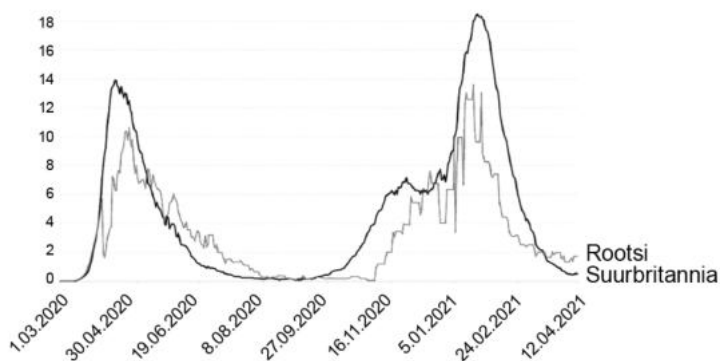
sused. Viiruse levik ja surmade arv järgisid ühesugust dünaamikat (vt joonis 2). Samasuguse graafiku leiab huviline rangete piirangutega California ja enam-vähem piiranguvaba Florida kohta, aga huvitavam ja lähedasem on Suurbritannia ja Rootsi võrdlus. 2020. aasta rahvusvaheline kajastus ennustas suurt ohtu ja

Joonis 2. COVID-19-haigete arvu dünaamika Põhja- ja Lõuna-Dakotas. Põhja-Dakotas kehtestati teatud ajal maskikandmiskohustus ja ettevõtetele tegevuspiirangud, Lõuna-Dakotas sellised kohustused ja piirangud puudusid.

kadu Rootsile, kui nad ei hakka käituma samamoodi nagu kõik teised. Seda nad ei teinud ja nende tulemus on oluliselt parem Euroopa keskmisest. Rootsis pole kunagi kohustuslikku ettevõtete sulgemist olnud: restoranid, muuseumid, kirikud, spordisaalid on avatud, ja mis peaaegu, lapsed alates lasteaiast kuni 16. eluaastani on kogu aeg saanud koolis käia. Kõik muud piirangud olid ja on soovituslikud. Kooli lahtiolek on tähtis, sest nii saavad vanemad kogu oma muud elu normaalselt elada. Suurbritannias seevastu on olnud kolm väga karmide reeglitega *lockdown*'i. Ja tulemus: Suurbritannia edestab Rootsit surmade arvu poolest üleilmses arvestuses mõneteistkümne koha võrra (tabel 1).²⁹ Graafik joonisel 3 näitab, et surmade dünaamika Rootsis on olnud hämmastavalt sarnane Suurbritannia omaga. Viirus *lockdown*'ist eriti ei hooli.

²⁹Vt Freddie Sayers, "Did Sweden get Covid wrong? Johan Giesecke, the country's former state epidemiologist, assesses a year of pandemic". — *UnHerd*; <https://unherd.com/2021/04/did-sweden-get-covid-wrong>.

Joonis 3. Koroonasurmade ajaline jaotus Rootsis ja Suurbritannias 2020. a märtsist 2021. a aprillini. Vertikaalteljel on kinnitust leidnud COVIDi-surmade arv päevas miljoni elaniku kohta.

Tabel 1. COVID-19-surmade arv miljoni elaniku kohta (seisuga 1.04. 2021).

1. Tšehhi	2617	14. Brasiilia	1680
2. Ungari	2427	15. Portugal	1647
3. Bosnia ja Hertsegoviina	2268	16. Mehhiko	1644
4. Bulgaaria	2096	17. Hispaania	1626
5. Belgia	2047	18. Horvaatia	1557
6. Põhja-Makedoonia	2046	19. Poola	1540
7. Moldova	2035	20. Prantsusmaa	1457
8. Sloveenia	1976	21. Panama	1452
9. Slovakkia	1949	22. Leedu	1327
10. Itaalia	1901	23. Rootsi	1324
11. Suurbritannia	1898	24. Kolumbia	1314
12. USA	1707	25. Rumeenia	1304
13. Peruu	1699		

KAS PCR-TESTI PÕHJAL VÕIB KEDAGI HAIGES TUNNISTADA?

Lühike vastus on: ei või. PCR-test³⁰ leiab testitava limaskestalt viiruse SARS-CoV-2 RNAd, mida siis korduvates tsüklites paljundatakse. Lõpuks — pärast 20–50 kasvutsüklit — saadakse osast testidest positiivne tulemus. Mida rohkem tsükleid, seda rohkem positiivseid tulemusi. Positiivne test ei näita midagi muud kui seda, et testitu limaskestal *oli testimise hetkel mingil määral viiruse osakesi*. Kindlasti ei saa see olla haigeks tunnistamise aluseks, sest haige on ju ikka vaid see, kellel on haiguse sümptomid.³¹ Mitmekordse võimenduse tulemusel leitud viirusosake limaskestal ei pruugi kaugeltki mitte alati viidata nakkusohtlikule haigusele. See võib osutada ka läbipõetud ja nakkusohutule jääkpositiivsusele ning testitu kokkupuutele viirusega, millega organism enamikel juhtudel haigestumata hakkama saab.

Test on seda tundlikum ja seda vähem usaldusväärne, mida rohkem võimendus-kasvutsükleid kasutatakse. WHO soovitatud maksimum, 40 kasvutsüklit, on kasutusel ka Eesti laborites, ja paraku ei arvestata ei meil ega mujal testitulemustes sellega, mitmendas kasvutsüklis viiruse RNAd leiti.³² Veelgi olulisem on aga tähele panna, et RNA olemasolu limaskestal ei tähenda tegelikult nakatumist, kuigi ametlikus statistikas on kombeks asja niimoodi tõlgendada. Ajakirja *The BMJ* juhtkiri ütleb: “PCR-test ei tee kindlaks elusa viiruse olemasolu organismis. Positiivse testi andnud inimene võib olla või mitte olla aktiivselt nakatunud elusa viirusega ja võib olla või mitte olla nakkusohtlik teistele.”³³ Mitu

³⁰Sõnadest *polymerase chain reaction* — polümeraasi ahelreaktsioon. *Toim.*

³¹“Eero Merilind: me ju ei saada kõiki kõhijaid kohe röntgenisse. Ka koroonaviirust tuleb käsitleda klassikalise tõvetekitajana”. — Eesti Päevaleht/Delfi, 25.02.2021.

³²Michael R. Tom, Michael J. Mina, “To Interpret the SARS-CoV-2 Test, Consider the Cycle Threshold Value”. — *Clinical Infectious Diseases*, 2020, Vol. 71, No. 16, pp. 2252–2254; <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa619>.

³³Allyson M. Pollock, James Lancaster, *op. cit.*

Euroopa kohut (nt Austrias, Belgias, Saksamaal) on teinud otsuse, mis tunnistavad PCR-testide andmetele tuginevad piirangud seadusevastaseks. Mingil määral on neid andmeid kajastanud ka Eesti ajakirjandus.³⁴

KAS HAIGLASÜSTEEM ON TÕESTI OHUS?

Pandeemia algusest peale on räägitud, et haiglasüsteem on kokkukukkumise äärel. See oli ka esmane põhjendus, millega ühiskonna sulgemise vajadust mitmel pool selgitati: tuleb haiglasüsteemile valmistumiseks aega anda, tuleb haigestumiskõverat lamedana hoida jne. Ülekoormuse oht on küll mõnel pool eksisteerinud, näiteks Põhja-Itaalias pandeemia alguskuudel, kui kõik haigustunnustega inimesed kutsuti haiglatesse, millest said uued ja võimsad nakkuskolded. Enamikus kohtades hinnati ohtu siiski tublisti üle. Näiteks ennustati New Yorgis 140 000 haiglakoha vajadust ja kokku veeti tuhandeid ajutisi haiglavoodeid; Manhattanil seisis patsientide ootel ajutiseks haiglaks mõeldud sõjalaev³⁵ ja Brooklynis ehitati kiiruga 21 miljonit dollarit maksuma läinud haigla, kuhu ükski patsient kunagi ei jõudnud.³⁶ Laevgi sõitis tühjal minema, sest haiglakohti vajati prognoositust peaaegu kümme korda vähem. Suurbritannias ehitati seitse ajutist haiglat, mis

³⁴“Vandeadvokaat Martin Hirvoja: Saksamaa kohus: maskid ja ja 2+2 reegel kahjustavad laste heaolu”. — Eesti Päevaleht/Delfi, 13.04.2021.

³⁵Richard Sisk, “Underused Comfort to Leave NYC, Prepare for Another Pandemic Mission if Needed” (Military.com, 25.04.2020; www.military.com/daily-news/2020/04/25/underused-comfort-leave-nyc-prepare-another-pandemic-mission-if-needed.html), tsit. Jay W. Richards, William M. Briggs, Douglas Axe, *The Price of Panic: How the Tyranny of Experts Turned a Pandemic into a Catastrophe*. Washington: Regnery Publishing (Kindle edition), p. 235.

³⁶Carl Campanile, Natalie Musumeci, “\$21M Brooklyn Field Hospital Never Saw a Patient amid Coronavirus Pandemic”. — *New York Post*, 22.05.2020; <https://nypost.com/2020/05/22/brooklyn-field-hospital-never-saw-a-coronavirus-patient/>; tsit. *op. cit.*

pandi peagi taas kinni, paljud ilma, et nad oleksid vastu võtnud ühtki patsienti.³⁷ Muidugi on töö koroonaosakondades pingeline ja meditsiinipersonali koormus suur, muidugi on haiglad pidanud tegema ebamugavaid ja kulukaid ümberkorraldusi. Tõsi on seegi, et eelmisel aastal lõpetati Eestis plaaniline ravi koroonapatsientide tulva ootuses mõneks ajaks täielikult, aga põhjuseks ei olnud mitte haiglaravi vajavate koroonahaigete hulk, vaid otsustajate ülereageerimine. Sel aastal on enamik ravist toimunud plaanipäraselt ja vältimatu abita ei ole jäänud keegi. Patsientide arv koroonaosakondades ei ole ühelgi päeval küündinud isegi viieni dikuni Eesti hästi varustatud haiglakohtadest ja keegi pole kunagi selgitanud, mis juhtuks siis, kui see kasvanuks näiteks veerandini või veelgi suuremaks. Haiglajuhid ja kriisiametnikud on eelistanud edastada katastroofisõnumeid ning ajakirjandus — selmet asja sisusse süveneda — neid sõnumeid võimendanud, avaldades näiteks fotosid kiirabiautode järjekorrast haigla ukse ees, ehkki selliseid pilte saaks teha igal gripihooajal.

Siinkohal tasuks märgata sedagi, et kaugeltki mitte kõiki koroonaosakondade patsiente ei hospitaliseeritud COVID-19 diagnoosiga. Seda tehti muudel põhjustel ning nad sattusid koroonaosakonda ja igapäevastesse hirmutavatesse statistikauudistesse seetõttu, et nende haiglasse tulles antud PCR-test osutus positiivseks. Mujalt maailmast on muide hästi teada asjaolu, et mitmel põhjusel, näiteks kindlustushüvitise või riigi rahastuse saamiseks, on arstidel, lahkunu sugulastel ja haiglajuhtidel huvi COVID-19 kas või surma kaaspõhjusena märkida. Nii on leiutatud uusi haigusi, näiteks “COVID-pankreatiit”, millesse suri kroonilise pankreatiidi ägenemise tõttu hospitaliseeritud patsient.

KUI PALJU KAHJU SULGEMISPOLIITIKA TEEB?

Sulgemispoliitika negatiivne mõju on kahtlemata suur ja just seda — elementaarset kasu ja kahju analüüsi — paistab viirusega

³⁷“Covid-19: Nightingale hospitals to close from April”. www.bbc.com/news/health-56327214.

võitlemisel ja piiranguid kaaludes nappivat. Unustatud on arstikunsti põhimõte Hippokratese järgi *primum non nocere* (eelkõige ärgu tehtagu kahju), nii et nakatumiste vältimine iga hinna eest on viinud olukorrani, kus sulgemismeetmetest põhjustatud kahju on võimalikust ärahoitud kahjust märksa suurem.

Majanduskahjust on kirjutanud näiteks Risto Rossar, kelle hinnangul oli see 2020. aastal Eestis sulgemispoliitikast tingituna umbes seitse miljardit eurot, põhjuseks vähenenud SKT, toetusteks kulunud laenuraha ja rahatrükist tulenenud inflatsioon.³⁸ Kõik see teeb meid tulevikus vaesemaks.

Need arvud on tavalisele inimesele hoomamatud, pealegi on alati varnast võtta vastuväide inimeste hindamatusel. Aga sulgemispoliitika külvab ka ise surma. Ettevõtete kadumisel, töötuse kasvul ja sotsiaalsel isolatsioonil on otsene mõju inimeste vaimsele tervisele, mida saab mõõta näiteks enesetappude arvu kasvuga. USAs ületab see mõne allika väitel COVIDi-surmade arvu.³⁹ Sellesse kurba statistikasse tuleb lisada sajad tuhanded narkosurmad, mille poolest sulgemisperioodid tõid uusi maailmarekordideid. Põhjus on arusaadav: sulgemisperioodidel suurenes hüppeliselt üledooside hulk, sest narkootikumid olid endiselt kättesaadavad, tavapärased tugivõrgustikud aga mitte.⁴⁰ Kõige üldisemaks põhjuseks on peetud sotsiaalset isolatsiooni, millega kaas-

³⁸“Risto Rossar: Covid-19 piirangud lähevad igale tööl käivale eestlasele maksma 8500 eurot aastas”. — Eesti Päevaleht/Delfi, 04.04.2021.

³⁹Vt nt Andrew Mark Miller, “California doctors say they’ve seen more deaths from suicide than coronavirus since lockdowns”. — *Washington Examiner*, 21.05.2020; Amy Hollyfield, “Suicides on the rise amid stay-at-home order, Bay Area medical professionals say”. — ABC 7 News, 21.05.2020; Dominick Mastrangelo, “Suicides outpacing coronavirus deaths in Tennessee, data says”. — *Washington Examiner*, 29.03.2020; Veronika Vernachio, “Suicide rates spike through COVID-19 pandemic”. — KGUN 9, 19.05.2020; Jeffrey Tucker, *Liberty or Lockdown*, New York: American Institute for Economic Research (Kindle edition), pp. 86–87.

⁴⁰“U.S. drug overdose deaths rise 30% to record during pandemic”. — Reuters, 15.07.2021.

neb hulk teisi, sellega seotud probleeme, nagu ärevus- ja meeleoluhäired, alkoholism, narkootikumid ja perevägivald.

Kui kõik need kahjud võivad ikka veel liiga kauged tunduda, siis viimase aasta jooksul aset leidnud hariduslik eksperiment on kindlasti kõigile lapsevanematele hästi teada. OECD hinnangul võib kontaktõppest ilma jäänud laste akadeemiline mahajäämus ulatuda 12–18 kuuni, aga sotsialiseerumise puudujääkide mõju võib olla veel hullem. Elus hakkamasaamiseks on suhtlemisoskus vajalik ja seda saab omandada ainult tegelikus elus, mitte ekraani kaudu. Nagu teada, on just ekraaniaja ülekaal reaalse suhtlusega võrreldes üks tänapäeva laste suhtlemisprobleemide aluspõhjust. Ja arusaadavalt on kontaktõppe puudus seda probleemi ainult süvendanud.

KARJAIMMUUNSUSEST JA VAKTSINEERIMISEST

Karjaimmuunsus (nimetatud ka populatsiooniimmuunsuseks) on populatsiooni seisund, mis saabub siis, kui suur hulk isendeid populatsioonis on haigustekitaja vastu immuunsed. Kõik teaduslikud allikad on ühel meelel: immuunsus saavutatakse kas haiguse läbipõdemise või vaksineerimise tulemusel. COVID-19 puhul peaks immuunseid olema 60–70%.⁴¹ Eestis on see tase üle 70%.⁴² Sellise immuunsete hulga juures ei lõpe haiguse levik muidugi täielikult, ent kuna üks viirushaige ei saa enam kuigi paljusid nakatada, peaks haiguse pandeemiline kulg pidurduma.

Oluline on küsimus loomuliku, s.t haiguse läbipõdemisel saadud immuunsuse kestusest ja sel teel saadud kaitse tõhususest vaktsiinkaitsega võrreldes. COVID-19 läbipõdenutel tekib im-

⁴¹Vt nt www.jhsph.edu/covid-19/articles/achieving-herd-immunity-with-covid19.html, www.gavi.org/vaccineswork/what-herd-immunity?gclid=CjwKCAjwjJmIBhA4EiwAQdCbxbkV4sz_7P45c-gDGLJ7TwPiPXr2tQnURwF7Z_b1rr5YQEOXnX9bKxoCzmMQAvD_BwE.

⁴²www.ut.ee/et/teadus/koroonaviiruse-levimuse-uuring-covid-19-aktiivne-seire?fbclid=IwAR1hWavckAqBeqcMdgaJaxhQ9tzddZW4HhGwjWfHc-EdQPsm8T8rGE6pDHE.

muunsus, mis kestab vähemalt aasta,⁴³ tõenäoliselt aga märksa kauem. Näiteks on teistest koroonaviirustest tingitud haiguste läbipõdenute organismist leitud kaitsvaid T-rakke ka aastakümnete pärast.⁴⁴ Kindel on seegi, et loomulik immuunsus annab SARS-CoV-2 vastu tõhusama ja laiema spektriga kaitse kui vaktsiin ning vaktsineeritud haigestuvad koroonasse läbipõdenutest 6,7 korda sagedamini.⁴⁵

MILLINE OLEKS POSITIIVNE PROGRAMM?

Lühidalt: tuleb teha kõike seda, mida peeti pandeemiatega puhul õigeks aastakümnete jooksul enne koroonapandemiat: isoleerida haiged, kaitsta riskirühmi ja järgida hügieeninõudeid, sealhulgas hoida mõõdukalt distantsi ning tagada kooli- ja tööruumides värske õhk ja vajalik õhuniiskus.

Ei tohiks teha asju, mille vähene kasulikkus või koguni kahjulikkus on selge; sellised on enamik n-ö sulgemismeetmeid ja muidugi ka maskide kandmise sundus. Õiguskantsler Ülle Madi-se on öelnud: “Mitte midagi ei tohi piirata ega keelata sellepärast, et... ah, ega see pole ju eriti oluline, saab ju kinni panna, las

⁴³“Harvard Epidemiologist Martin Kulldorff on Vaccine Passports, the Delta Variant, and the COVID “Public Health Fiasco””. — Epoch TV, 10.08.2021.

⁴⁴Nina Le Bert, Anthony T. Tan, Kamini Kunasegaran, Christine Y. L. Tham, Morteza Hafezi, Adeline Chia, Melissa Hui Yen Chng, Meiyin Lin, Nicole Tan, Martin Linster, Wan Ni Chia, Mark I-Cheng Chen, Lin-Fa Wang, Eng Eong Ooi, Shirin Kalimuddin, Paul Anantharajah Tambyah, Jenny Guek-Hong Low, Yee-Joo Tan, Antonio Bertoletti, “SARS-CoV-2-specific T cell immunity in cases of COVID-19 and SARS, and uninfected controls”. — *Nature*, 2020, Vol. 584, pp. 457–462; <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2550-z>.

⁴⁵“Harvard Epidemiologist Martin Kulldorff on Vaccine Passports, the Delta Variant, and the COVID “Public Health Fiasco””. — Epoch TV, 10.08.2021.

ta olla kinni, mis ikka juhtub. Põhiseadus seda ei luba.”⁴⁶ Kirjanik ja õpetaja Katrin Johanson kirjutas tabavalt: “Kohustuslikku vaksineerimist, millest üha enam kõneldakse, lahutab sundabor-dist või -steriliseerimisest vaid märkamatu vahesein, sest külmalt kalkuleerides koormavad ju lootusetult haiged või väärarenguga inimesed samuti meditsiini- ja sotsiaalsüsteemi.”⁴⁷ Meie arvates pole seda vaheseina olemas, küll aga on olemas selge vahe vaba ja totalitaarse ühiskonna vahel.

Kõige tähtsam on vaba mõttevahetuse taastamine. Inimestel on õigus oma peaga mõelda. See tähendab ka õigust kahelda ja kritiseerida. Selle eelduseks on muidugi avatud infojagamine manipuleeriva kommunikatsiooni asemel, mida praktiseeritakse nii meil kui mujal. Ka poliitikasoovituste tase jätab soovida. Praegu domineerivad selles arstid-viroloogid ja matemaatikud. Esimesed näivad olevat vastu võtnud võimatu ülesande “viirus kontrolli alla saada”, teised aga kohustuse varustada otsustajaid katastroofimudelitega, mis käsitlevad prognoose nii, nagu oleks tegemist tegelikkust kajastavate andmetega.⁴⁸ Kogu ühiskonnaelu mõjutavate poliitikasoovituste kujundamist ei tohiks jätta vaid mõne valdkonna spetsialistide hooleks. Kaasatud peaksid olema vähemalt majandus- ja ühiskonnateadlased, aga kindlasti ka õiguseksperdid, sest paljud abinõud riivavad põhilisi inimõigusi.⁴⁹ Valitsus ei tohiks viiruse vastu võideldes eirata poliitika mõju majanduse-

⁴⁶“Ülle Madise: inimesi rumalaks pidada on nii ebaeetiline kui ülb”. Intervjuu Toomas Sildamile. — ERR, 28.05.2021.

⁴⁷“Katrin Johanson: mitte vaktsiinist, vaid mõtteviisist”. — ERR, 23.07.2021.

⁴⁸Vt Sunetra Gupta, “Covid models should not be treated as truth”. — *SpectatorTV*, 2.08.2021. Samal teemal esineb Oxfordi ülikooli teoreetilise epidemioloogia professor Sunetra Gupta konverentsil Eestis 2. septembril 2021. Vt <https://teadus.postimees.ee/7309755/pandeemia-oppetunnid-kas-uhiskondade-sulgemine-on-aidanud-meil-viirusega-voidelda?fbclid=IwAR1mwbe77RSDfYOHcXmMnbwxcTCAQGcmP1RJn6ShjNfDa-GS0zFWld9WcLE>.

⁴⁹“Allar Jõks ja Jaanika Alevi: valitsusel olgu selgroogu mitte aluda sulgemist nõudvatele panikööridele”. — Eesti Päevaleht/Delfi, 28.07.2021.

le, vaimsele tervisele, haridusele ja kultuurile. Kellele see ilmne ei ole, soovitame lugeda põhiseaduse preambulit, et meenutada, milleks Eesti Vabariik olemas on ja millist rolli valitsus selles täitma peaks.

TÕNIS ARRO (1960) on lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogia erialal 1984. Ta on olnud konsultatsioonifirma Fontes PMP kaasasutaja 1990 ja juht 1992–2005, konverentsifirma OÜ Balti Juhtimiskonverentsid kaasasutaja ja juhatuse liige 1999–2010, Fontese Kirjastuse kaasasutaja ja juhatuse liige (nüüd Kirjastus Hermes), Teatri NO99 loomenõukogu liige ja nõukogu esimees 2005–2017, Eesti Arengufondi juhatuse esimees 2012–2014, tehnoloogiaettevõtte Teamscope kaasasutaja 2015; praegu partner kahes tema osalusel asutatud ettevõttes: personaliotsingu firmas Executive Lab Search ja tehnoloogiaettevõttes Teamscope. *Akadeemias* on temalt ilmunud arvustus “Teadlase lahe elu ja kuidas selles edukas olla” Jüri Alliku teose *Välidi igavaid inimesi ja olukordi* kohta (2019, nr 1, lk 159–165).

ANNAR ALAS (1975) on lõpetanud Odense Ülikooli majandusprogrammi “Scandinavian Area Studies” (1995) ja Tartu Ülikooli semiootika erialal (2005). Ta on Coffee People OÜ asutaja ja tegevjuht.

NICK HUDSON on Lõuna-Aafrika Vabariigi ettevõtja, PANDATA-võrgustiku (www.pandata.org) asutaja. Ta on lõpetanud Witwatersrandi Ülikooli Johannesburgis (1994) ja Kindlustusmatemaatika Instituudi Londonis (2003).

ARVAMUSI JA EKSIARVAMUSI KORROONAST JA KORROONAVIIRUSEST

Irja Lutsar

KAS SARS-COV-2 ON TÕESTI PÄRIS UUS VIIRUS?

Vastus on jah, kuigi olen autoritega¹ nõus, et SARS-CoV-2 pole mitte esimene koroonaviirus, mis on inimkonda loomariigist üle hüpanud. Koroonaviirused on sagedased respiratoorsete haiguste tekitajad inimestel. Paljud uurimisrühmad üle maailma, sealhulgas Tartu Ülikooli teadlased, on kontrollinud SARS-CoV-2-vastaste antikehade olemasolu seerumipangas leiduvates seerumites ja keegi pole selliseid antikehi leidnud, kuigi teiste koroonaviiruste vastased antikehad on olemas. See viitab selgelt asjaolule, et inimkond polnud enne 2019. aastat SARS-CoV-2-ga kokku puutunud. Ilmselt olid ka teised koroonaviirused kunagi päris uued viirused inimkonnas ning võisid raskeid haigusi põhjustada. Praeguseks on nende virulentsus tunduvalt väiksem kui SARS-CoV-2-l.

Tegu on toimetuse palvel koostatud vastuste ja kommentaaridega eelmises artiklis (Tõnis Arro, Annar Alas, Nick Hudson, “Koroonast emotsioonideta”) püstitatud küsimustele.

¹S.t Tõnis Arro, Annar Alasi ja Nick Hudsoniga. *Toim.*

KAS COVID-19 ON TÕESTI OHTLIK KÕIGILE?

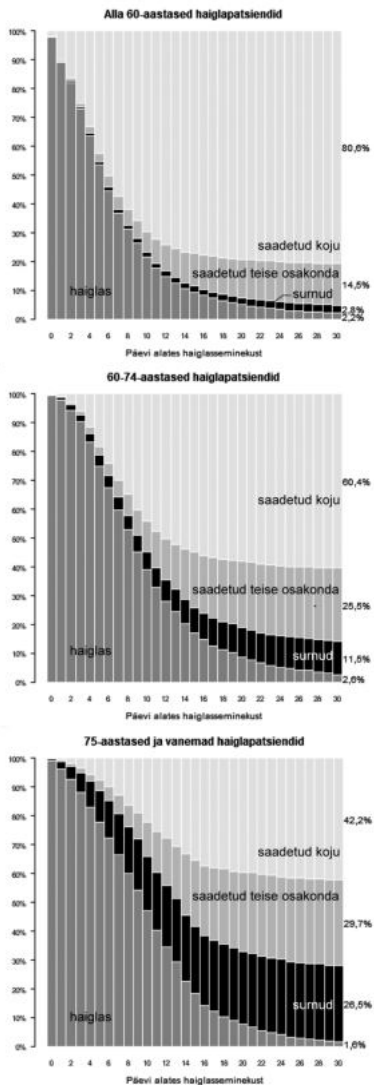
Olen autoritega nõus, et SARS-CoV-2 on eriti ohtlik eakamatele ja teatud kaasuvate haigustega inimestele. Siiski on raskeid kõrvalnähte ja surmajuhtumeid täheldatud ka varem täiesti tervetel inimestel, sealhulgas lastel (vt nt Oliveira jt 2021). Peale selle võib lapseas tekkida raskelt kulgev, kuigi väga harv multisüsteemne põletikuline sündroom (MIS-C) ning täiskasvanutel võivad lisaks nn pikaajalise COVID-19 (ingl k *long COVID*) nähtudele jääda ka paranematud kopsukahjustused, millega kaasneb ajukahjustus või tekib kopsude siirdamise vajadus. Seega võivad COVID-19-l, isegi kui suremus kõrvale jätta, olla väga tõsised tagajärjed.

Joonisel 1 on kujutatud andmeid Eestis hospitaliseeritud haigete kohta. Nagu näha, suundub enamik nooremaid, alla 60-aastasi inimesi (kuigi mitte kõik) pärast haiglas olekut koju, samal ajal kui eakamatest (vanus üle 75 aasta) läheb esimese 30 päeva jooksul haiglast koju vaid alla poole haigetest.

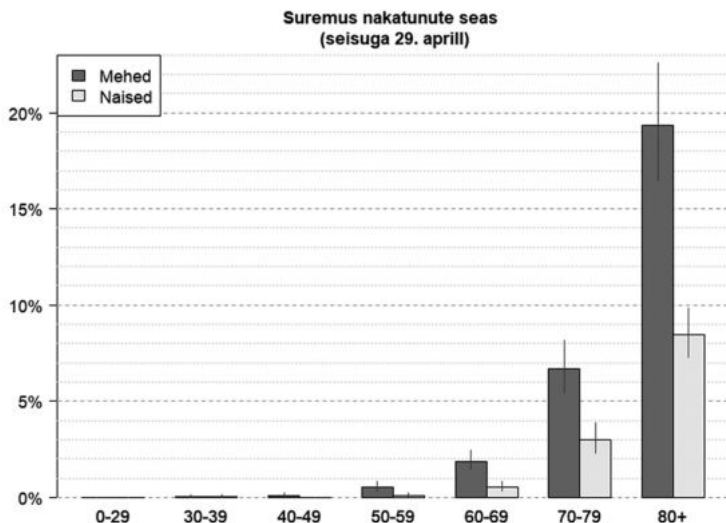
Kui rääkida suremusest, siis peab olema selge, millest jutt käib ja mida millega võrreldakse. Kõige laiemalt iseloomustab suremust nakatumissuremuse suhtarv (*infection fatality rate* ehk IFR),² mida gripi kohta on võimatu arvutada, sest pole võimalik kindlaks teha, kui suur hulk inimesi grippi asümptomaatiliselt põeb. Gripiviiruse vastu on enamikul inimkonnast antikehad olemas ning antikehade ristreaktsioonid takistavad vastavate seroepidemioloogiliste uuringute tegemist. Varem on küll oletatud, et gripi IFR on 0,5%, kuid sellesse tuleks eeltoodud põhjustel ettevaatusega suhtuda. SARS-CoV-2 arvutuslik IFR on Eestis 0,3%, mis on üsna sarnane rahvusvaheliste andmetega (Soeorg jt 2021; Ioannidis 2021).

Gripi ja COVID-19 võrdluseks on parem kasutada haiglasuremuse suhtarvu (ingl k *hospital fatality rate* ehk HFR), mis näitab, kui suur osa mingi haiguse tõttu hospitaliseeritud patsien-

²IFRi ja peatselt kõne alla tuleva CFRi kohta vt eelmise artikli märkust 11. *Toim.*

Joonis 1. Haiglapatsientide lõpe Eesti andmetel (Krista Fischeri joonis).

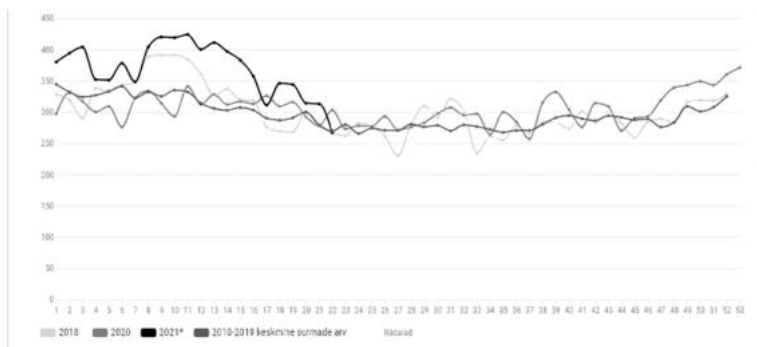
Joonis 2. Suremuskordaja (Krista Fischeri slaid).

tidest haiglas selle tõve tagajärjel sureb. Kuigi see näitaja kõigub suurtes piirides ja sõltub paljudest teguritest, oli see viimase pandeemilise gripi ajal 2009.–2010. aastal arenenud riikides 1–2% (Wong jt 2015). Eesti andmetele tuginedes võib öelda, et COVID-19 HFR on seni olnud 15,9%, kuid nagu nähtub jooniselt 1, kõigub see suurtes piirides, sõltudes ennekõike vanusest ja (sel joonisel kajastamata) soost.

Kui analüüsida CFRi, siis ka siin on suremusel selge seos vanuse ja sooga. Suremus on väga väike vanuses alla 50 eluaasta (kuid mitte olematu) ja väga suur vanuses üle 70 eluaasta, eriti meestel (joonis 2).

SARS-CoV-2 mõju suremusele näitab surmade kiirstatistika³ (joonis 3). Alates 2020. aasta 45. nädalast kuni 2021. aasta

³Kiirstatistikaks (ingl k *short-term statistics*) nimetatakse esialgseid statistilisi andmeid, mida kasutatakse ülevaate saamiseks parasjagu toimuvatest protsessidest. *Toim.*

Joonis 3. Eesti elanike surmad; alla laaditud 13. juunil 2021 (www.stat.ee/et/avasta-statistikat/viiruse-moju-eestile/surmade-kiirstatistika).

21. nädalani oli üldsuresus pidevalt suurem 2010.–2019. aasta keskmisest ja ka suurem kui samadel kuudel viiel eelnenud aastal. Samalt jooniselt on näha suuremat üldsuresust 2018. aasta esimeses pooles (viimase sesoonse gripi puhangu ajal), kuid surmade arv jäi tookord väiksemaks kui 2021. aastal ning suurema suremusega perioodi pikkus oli lühem. Praegu on raske öelda, kas COVID-19 oli ainuke tegur, mis suurenenud suremust põhjustas, kuid olulist rolli mängis ta selles küll. Edasised, üksikasjalikumad surmapõhjuste uuringud peaksid aitama sellesse probleemi selgust tuua.

Seega näitavad kõik ülaltoodud andmed, et COVID-19 on ohtlikum respiratoorne nakkushaigus kui gripp.

KAS TÕESTI ON OLEMAS MITU TÖÖTAVAT RAVISKEEMI?

Väide, et on olemas mitu töötavat raviskeemi, pole päris õige. Õigem oleks väita, et mitut raviskeemi on katsetatud, kuid enamik neist pole osutunud tõhusaks või on hoopis kahjulikult mõjunud. Mitu ravimit ja raviskeemi on kliiniliste uuringute faasis ja seega pole praegu võimalik hinnata nende tõhusust COVID-

19 ravis (Siemieniuk jt 2020).⁴ Praeguseks on vaid süsteemsed kortikosteroidid⁵ ja mõned monoklonaalsed antikehad⁶ või nende kombinatsioonid ning viirusvastane ravim remdesiviir osutunud kliinilistes uuringutes efektiivseks. Artiklis mainitud ivermektiin on osutunud küll viirusvastaseks aineks katseklaasis, kuid vaid suures annuses, mis ei pruugi inimesele talutav olla. Positiivseid tulemusi on saadud ka väiksemates kliinilistes uuringutes. Maailma suurimad ravimiregulaatorid (FDA USAs, EMA Euroopa Liidus ja MHRA Suurbritannias) on pärast ivermektiini kohta käivate andmete hindamist teada andnud, et praeguseks pole piisavalt teaduslikku tõestust selle tõhususe ja ohutuse kohta COVID-19 ravis või profülaktikas. Siiski on paljud uuringud käimas ning loodetavasti ravimite arsenal täieneb.

KUI OLULINE ON ASÜMPTOMAATILINE LEVI?

Kui puhangu alul oldi üsna skeptilised võimaliku leviku suhtes asüptomaatiliste inimeste vahendusel, siis uuringud on näidanud, et viiruskoormus⁷ on kõige suurem just mõned päevad enne ja pärast haigussüptomite ilmnemist⁸ ning just seepärast on nii a- kui ka presüptomaatilised inimesed olulised viiruse levitajad. Teaduskirjanduses on palju näiteid, et just presüptomaatilised inimesed on oma suure viiruskoormuse tõttu haiguse pa-

⁴Vt ka www.nytimes.com/interactive/2020/science/coronavirus-drugs-treatments.html.

⁵Kortikosteroidid on neerupealise koores sünteesitavad steroidid, millest osa on hormonaalselt aktiivsed. Nii neid kui ka nende sünteetilisi analooge kasutatakse ravimeina. Süsteemsed kortikosteroidid erinevad paiksetest selle poolest, et nad viiakse verre ja võivad seega mõjutada kogu organismi. *Toim.*

⁶Monoklonaalsed antikehad on valgud, mis ründavad ainult konkreetset sihtmärki. *Toim.*

⁷Viiruskoormus näitab viiruse hulka veres. Tavaliselt mõõdetakse seda viiruskoopiate arvuna ühes milliliitris. *Toim.*

⁸Vt www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.09.04.20188516v1.full.pdf.

rimad edasikandjad (Jones jt 2021). See on üsna ohtlik olukord nakkushaiguste levikul: inimene levitab viirust, ilma et ta ise sellest teadlik oleks, ega saa seetõttu ka midagi nakkuse levitamise vältimiseks ette võtta. Esmane skeptilisus oli ennekõike tingitud sellest, et nii MERSi kui ka SARS-CoV-1⁹ puhul oli viirus levinud vaid sümptomaatiliste inimeste vahendusel. Asümptomaatilist levikut kinnitab ka asjaolu, et terviseameti andmetel umbes 1/3 inimesi ei tea, kus nad nakatusid. Seda nendivad ka artikli autorid.

KUST ON PÄRIT IDEE,
ET ELU SEISMAPANEK AITAB
VIIRUST KONTROLLI ALLA SAADA?

Riikide sulgemise idee vältimaks nakkushaiguste levikut on väga vana ja pärit juba katkuperioodist ehk 14. sajandist. Kuna SARS-CoV-2 puhul on tegu peamiselt inimeselt inimesele piisknakkuse ja aerosoolina leviva viirusega, takistab inimeste liikumise vähendamine ja seega inimestevaheliste kontaktide vähendamine ka viiruse levikut. Olen autoritega nõus, et riikide täielik sulgemine on vaid äärmuslik meede, kui muud abinõud enam ei aita, ning peaks olema nii lühike ja piiratud kui vähegi võimalik. Oleme selles pandeemias näinud riikide erinevat käitumist viiruse leviku ohjeldamisel. Oma osa etendab selles nii riigi asukoht kui ka tema meditsiinisüsteemi võimekus. Kui meditsiini- ja hooldussüsteem on võimekam, võib ka nakatumine olla ulatuslikum ja vastupidi. Samuti on suuri, ise ennast ära elatavaid ja ka saartel asuvaid riike kergem sulgeda kui teiste riikidega tihedalt lõimunud väikeriike.

Rootsi strateegiat ei saa ebaõnnestunuks pidada, kuid ka seal oli probleeme. Kui võrrelda Rootsit Lääne-Euroopa riikidega (Itaalia, Belgia, Suurbritannia jt), siis ei läinud tal tõesti halvemini, ja surmade mõttes läks isegi paremini kui mitmel Lääne-Euroopa riigil. Samas on Rootsi suremusnäitajad mitu korda halvemad kui tema Skandinaavia naabritel Norral, Soomel ja Taa-

⁹Nende kohta vt eelmise artikli märkust 7. *Toim.*

nil.¹⁰ Enamikus riikides olid küll märksa rangemad piirangud kui Rootsis, kuid ometi pole õige väita, et Rootsis polnud üldse piiranguid või et need olid väga leebed. Näiteks ka praegu (juunis 2021) kehtib Rootsis kaheksa inimese piirang istekohtadeta siseüritustele ja 20 inimese piirang matustele.¹¹ Ühtlasi töötavad paljud rootslased juba pikemat aega kodukontoris. Üksikute piirangute mõju on väga raske hinnata, sest enamikus riikides kehtestati hulk piiranguid korraga ja ühe meetme mõju ei saa teiste omast eristada. Siiski ootab meid kõiki ees tõsine analüüs. Mõte panna “luku taha” vaid riskirühma kuuluvad inimesed ja lasta teistel vabalt elada on teoreetiliselt õige, kuid praktikas teostamatu: paljud eakad elavad koos nooremate põlvkondadega ja riskirühma haiged jagavad ühist kodu tervetega. Tänu meditsiini arengule on riskirühma kuuluvate inimeste hulk väga suur. Kõigi nende isoleerimine paljudeks kuudeks oleks sisuliselt võimatu ja ka väga ebainimlik. Kahjuks on nii, et haigust põevad raskemalt eakad ja riskirühma kuuluvad inimesed, kuid viirust levitavad paremini terved ja nooremad inimesed. Seda nägime ka Eestis: kui viirus ühiskonnas laialdaselt levis, jõudis see paratamatult hooldekodudesse, haiglatesse ja riskirühma inimesteni.

Olen kõigiti nõus autoritega, et koolide töös hoidmine on väga oluline. Rootsi suutis seda teha sellest hoolimata, et ka lastel on teatud osa nakkuse levitamisel, kuigi nad ise põevad haigust üsna leebelt. Ka Eesti koolid olid suletud vähem aega kui nii mõneski muus Euroopa riigis. Koolid on aga emotsionaalne teema ning paljud koolide sulgemisotsused tehti kooli pidajate või lapsevanemate surve all ja mitte alati terviseameti või valitsuse soovitusi järgides. Järgmise laine ajal peaksime olema targemad ja suutma koolid nii palju kui võimalik lahti hoida. Ka siin on vaja detailset analüüsi.

¹⁰Pandeemia algusest 2020. aastal (Hiinas 2019) kuni 28. juunini 2021 suri COVID-19 tagajärjel miljoni inimese kohta Norras 148, Soomes 175, Taanis 435 ja Rootsis 1421 inimest. (Eesti näitaja: 956.) Vt www.ecdc.europa.eu/en/cases-2019-ncov-eueea. *Toim.*

¹¹Vt www.krisinformation.se/en/hazards-and-risks/disasters-and-incidents/2020/official-information-on-the-new-coronavirus/restriktioner-och-forbud.

KAS HAIGLASÜSTEEM ON TÕESTI OHUS?

On tõsi, et Eestis on 4400 aktiivravi voodikohta, mis aga ei tähenda, et kõik need saaks kasutusele võtta COVID-19-haigete raviks.

1. Enamik COVID-19 tõttu hospitaliseeritud haigeid vajab hapnikravi või vähemalt peab olema valmisolek hapnikraviks. Sellist valmisolekut ei pruugi aga olla haiglakohtadel, mis on mõeldud laste, nahahaiguste, psühhiaatriliste haigete ja paljude muude hingamispuudulikkust mitte tekitavate haiguste raviks.

2. COVID-19 on kergesti nakkav, mistõttu nende haigete hooldamisel tuleb kasutada isikukaitsevahendeid. Meditsiinipersonalil pole võimalik olla pidevalt kaitseriietuses ja seega on COVID-19-haige raviks tarvis rohkem personali kui paljude teiste haigete raviks. Meditsiinipersonali puudus pole aga kellelegi uudis.

3. Voodikohad ei asu tingimata seal, kus asuvad COVID-19-haiged. Kuna tegu on kiiresti leviva haigusega, tekib suur hulk haigeid ühes piirkonnas ja voodite olemasolu teises piirkonnas ei pruugi abiks olla. Vabast haigevoodist Põlvas või Kuressaares on vähe kasu, kui haiged asuvad Tallinnas või Virumaal. 2021. a märtsis ja aprillis toodi mõned haiged Tallinnast Tartusse ravile, kuid see oli pigem erand kui reegel ja logistiliselt keerukas.

4. Tänapäeva meditsiini edu võti on just spetsialiseerumises ja pöördumatult möödas on ajad, mil iga arst oskas kõiki haigeid ravida. Näiteks ei pruugi psühhiaatria osakonna personal saada hakkama COVID-19-haigega, niisamuti nagu COVID-19 raviga edukalt hakkama saavad arstid ei tule toime psühhiaatriliste haigetega.

5. Voodikohtade arvule pani piiri vajadus kolmanda astme intensiivravi järele. Nakatumise kõrgajal (märtsis ja aprillis 2021) oli üle 50 kolmanda astme intensiivravi kohta (umbes kolmandik) hõivatud COVID-19-haigetest. Kuna kolmanda astme intensiivravi on väga spetsiifiline, nõuab pikaajalist ettevalmistust ja pidevat kvalifikatsiooni hoidmist,

pole selliste spetsialistide ettevalmistamine vajalikul hulgal ja nende kvalifikatsiooni hoidmine vastavate haigete puudumise korral võimalik. Pealegi on enamik kolmanda astme intensiivravi vajavatest haigetest erakorralised haiged, kelle ravi edasi lükata ei saa.

6. Nagu nähtub jooniselt 1, on just vanemaealiste COVID-19 ravi pikaajaline ja paranemine aeglane. Kopsukahjustuse kõrval tekib vajadus ka teiste krooniliste haiguste ravi korrigeerimiseks ning pikaajaseks järelraviks. Praegu registreeritakse riiklikus statistikas vaid need haiged, kes vajasisid isoleerimist oma nakkusohu tõttu. Pikaajast järelravi saanud haiged aga riiklikus statistikas ei kajastu. Seega tegelik haiglakohtade vajadus on vähemalt 20–30% suurem, kui kajastub riiklikus statistikas.

Kõike ülaltoodut arvesse võttes oli umbes 700 COVID-19-haiget ööpäevas Eesti haiglavõrgu koormatuse seisukohalt ülemine piir; Eesti haiglate maksimaalne võimekus COVID-19-haigete raviks oli 727 voodikohta. Selle ületamise korral oleks tugevalt kannatanud teiste ägedate haigete ravi. Olukorda ei aita tulevikus lahendada haiglakohtade juurdetegemine, sest haiglakohad ilma vajaliku väljaõppe saanud personalita on kasutusel. See muidugi ei tähenda, et haiguspuhangutevahelisel ajal ei tuleks mõelda haiglavõrgu optimaalsele jaotusele, nii et meditsiiniabi ei koonduks pelgalt Tartusse ja Tallinnasse.

KAS PCR-TESTI PÕHJAL VÕIB KEDAGI HAIGES TUNNISTADA?

Olen autoritega nõus, et pelgalt PCR-testi põhjal ei saa kedagi haigeks tunnistada, küll aga võimaldab PCR kindlaks teha inimesed, kes on viiruse kandjad, ja kui kaasnevad ka haigusümptomid, siis haiged. PCR-test on praegu parim meetod, mis meil SARS-CoV-2 diagnostikas kasutada on, kuid paraku ei võimalda see alati eristada ägedat haigust jääkpositiivsusest. Mingil mää-

ral on võimalik seda teha Ct-arvust¹² lähtudes, aga seegi on pigem kaudne meetod. Nagu eespool mainitud, võivad ka a- ja presümptomatilised inimesed SARS-CoV-2 levitada. Oluline on veel märkida, et pole universaalset Ct-arvu piirväärtust. See sõltub ennekõike meetodist (ja testi tootjast), mida konkreetne labor kasutab. Laborid lähtuvad ennekõike tootja juhenditest ning kontrollivad piiripealsed väärtused alati üle. Ct-väärtuse muutmine vastava valideerimisprotsessita pole põhjendatud ega aktsepteeritav. Oluline on ka märkida, et enamikul testitavatest esinevad COVID-19-le iseloomulikud haigussümptomid, mis suurendab tõenäosust, et tegu on COVID-19 haigusega.

KUI PALJU KAHJU TEEB SULGEMISPOLIITIKA?

Olen autoritega nõus, et see valdkond vajab samuti uuringuid ning pelgalt emotsioonide pealt järeldusi teha ei saa. Uuringuid ongi juba alustatud, aga andmeid saab põhjalikumalt hinnata alles siis, kui pandeemia on möödas ja piiranguid enam ei kehti.

MILLINE OLEKS POSITIIVNE PROGRAMM?

Laias laastus olen autorite pakutud positiivse programmiga nõus. Ka mina ei näe muud lahendust kui riskirühmade ja ennekõike eakate võimalikult laialdane ja kiire vaksineerimine. Siiski edeneb eakate vaksineerimine oodatust aeglasemalt ega ületa enamikus maakondades 70%. Kas põhjuseks on vähene teadlikkus või eakate tõrksus vaktsiinide suhtes või teavitustöö rõhuasetuse nihkumine raske haiguse vältimiselt endise elu taastumisele, vajab põhjalikumat analüüsi. Teoreetiliselt on õige, et vaksineerimata inimeste kokkupuuteid riskirühmadega tuleb vältida, aga praktikas on see raskesti teostatav. Sel juhul peaksid need kaks

¹²Ct-arv (sõnadest *cycle threshold*, tsüklilävi) on viiruse RNA paljundamistsükli arv, millest alates loetakse konkreetse testi tulemus positiivseks. *Toim.*

rühma teineteisest pikka aega selgelt eraldatud olema, kuid see häiriks ühiskonna elu rohkemgi kui lühiaegsed ranged piirangud. Unustada ei saa ka vaktsiinide nappust, ja vaktsiini tahavad nii riskirühmad kui ka neisse mitte kuuluvad inimesed. Need viimased on aga sageli häälekamad ühiskonnaliikmed.

Peale kätepesu tuleb silmas pidada ka distantsi hoidmise tähtsust ning siseruumide ventilatsiooni parandamist, sest tegu on piisknakkuse ja aerosoolina leviva viirusega.

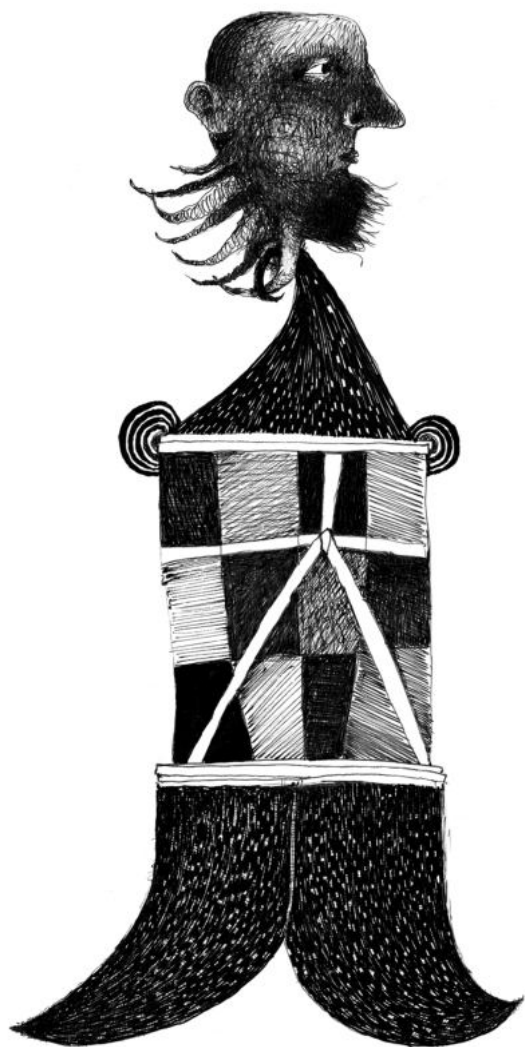
Ka haiguse varajase ravi meetodite arendamist saab ainult toetada. Siiski peab ravi tuginema teaduspõhiste uuringutele ja ravimid olema regulaatorite poolt heaks kiidetud. Praegu on varajase koduse ravi arsenal paraku väga piiratud. Siiski on vaktsiinidega loodud hea pretsedent: kui ravimiarendusse investeerida, on võimalik kogu seda protsessi märkimisväärselt kiirendada. Vaktsiinide kõrval tuleks mõelda ka viirusvastaste ravimite väljatöötamise kiirendamisele, et järgmiseks pandeemiaks ravimi prototüübid valmis oleksid.

Kirjandus

- I o a n n i d i s, John P. A. 2021. Reconciling estimates of global spread and infection fatality rates of COVID-19: An overview of systematic evaluations. — *European Journal of Clinical Investigation*, May 51 (5): e13554; doi: 10.1111/eci.13554
- J o n e s, Terry C., Guido Biele, Barbara Mühlemann, Talitha Veith, Julia Schneider, Jörn Beheim-Schwarzbach, Tobias Bleicker, Julia Tesch, Marie Luisa Schmidt, Leif Erik Sander, Florian Kurth, Peter Menzel, Rolf Schwarzer, Marta Zuchowski, Jörg Hofmann, Andi Krumholz, Angela Stein, Anke Edelmann, Victor Max Corman, Christian Drosten 2021. Estimating infectiousness throughout SARS-CoV-2 infection course. — *Science*, May 25: eabi5273; doi: 10.1126/science.abi5273
- O l i v e i r a, Eduardo A., Enrico A. Colosimo, Ana Cristina Simões e Silva, Robert H. Mak, Daniella B. Martelli, Ludmila R. Silva, Hercílio Martelli - Júnior, Maria Christina L. Oliveira 2021. Clinical characteristics and risk fac-

- tors for death among hospitalised children and adolescents with COVID-19 in Brazil: An analysis of a nationwide database. — [Www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352464221001346?via%3Dihub](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352464221001346?via%3Dihub)
- S i e m i e n i u k, Reed A. C. + 56 co-authors 2020. Drug treatments for covid-19: Living systematic review and network meta-analysis. — *The BMJ*, 370:m2980; <https://doi.org/10.1136/bmj.m2980>
- S o e o r g, Hiie, Piia J õ g i, Paul N a a b e r, Aigar O t t a s, Karolin T o o m p e r e, Irja L u t s a r 2021. Anti-spike protein receptor-binding domain IgG levels after COVID-19 infection or vaccination against SARS-CoV-2 in a seroprevalence study. — [Www.medrxiv.org/content/10.1101/2021.06.06.21258406v1](http://www.medrxiv.org/content/10.1101/2021.06.06.21258406v1)
- W o n g, Jessica Y., Heath K e l l y, Chung-Mei M. C h e u n g, Eunice Y. S h i u, Peng W u, Michael Y. N i, Dennis K. M. I p, Benjamin J. C o w l i n g 2015. Hospitalization fatality risk of influenza A(H1N1)pdm09: A systematic review and meta-analysis. — *American Journal of Epidemiology*, Vol. 182, No. 4, pp. 294–301; doi: 10.1093/aje/kwv054

IRJA LUTSAR (1954) on Eesti mikrobioloog ja viroloog. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli arstiteaduskonna (1978), kaitsnud samas doktoriväitekirja (1995) ja täiendanud end laste nakkushaiguste alal USAs Dallas. Töötanud mitmes Eesti haiglas laste- ja nakkushaiguste alal (Tallinnas, Võrus, Tartus), Inglismaal Pfizeri kliinilise projekti ja pediaatrilise programmi juhina ning alates 2004. a-st TÜ mikrobioloogia instituudis. Praegu selle instituudi (uue nimetusega bio- ja siirdemeditiini instituut) juhataja, meditsiinilise mikrobioloogia professor ning koroonapandemiaga tegeleva valitsuskomisjoni juures asuva teadusnõukoja juht.

JÜRI MILDEBERG. Tähestikuetüüdid II (2021)

ÜKS ÜLIKOOL, MITU KEELT

Birute Klaas-Lang

Eesti keele kestlikkuse ja arendamise vajadus ning rahvusvahelise nähtavuse saavutamise pinge on viimase aastakümne jooksul ärgitanud otsima tasakaalu eestikeelse ja ingliskeelse kõrghariduse vahel. Tasakaalupunkti leidmine aga ei olegi nii lihtne. Areenile astuvad riiklikud vajadused, kuid ka huvirühmad, erakonnad oma programmiliste eesmärkide ja tegelike tegudega. Vähem oluline pole ka selle mänguvälja kesksete osaliste — üliõpilaste, õppejõudude ja ülikoolide juhtide hoiakud ning valikud, kui on võimalik valida. Kas kohalik keel võiks mahtuda akadeemiasse ka tulevikus ning kuidas selle keele positsioone üleilmastuva maailma kõrghariduses kindlustada, see küsimus ei eruta mitte ainult eestlasi. Põhjamaade Ministrite Nõukogu on 2018. aastal koostanud ülikoolidele keelepõhimõtete soovitusel (Põhjamaad 2018), milles on eesmärgiks seatud kindlustada kohaliku ja inglise keele kasutamise võrdne väärtustamine kõrghariduse õppe- ja töökeelena, et inglise keel ei tõrjuks kohalikku keelt ülikoolist välja. Millised on nende soovitude teoreetilised ja terminoloogilised sõlmprobleemid ning kuidas need ettepanekud sobivad rakendamiseks Eestis?

EESTI KEEL KÕRGHARIDUSE KEELENA — TAGASIVAADE JA AJALOO ÕPPETUNNID

Kõrghariduse ajastu Euroopas algab Bologna ülikooli asutamisega 1088. aastal. Eesti keele iga kõrghariduse ja teaduse keelena

Artikkel on jätk autori ja Helle Metslangi Eesti kõrghariduse keelepoliitika käsitlelusele (vt Klaas-Lang, Metslang 2018).

on napp sada aastat. Ajaarvamine algab 1919. aastast, kui Tartu ülikoolist sai, vähemalt *de jure*, eestikeelne ülikool.

Peaaegu tuhat aastat kõrgharidust ja sada aastat eestikeelset kõrgharidust on mõtlema panev võrdlus. Kuigi eesti keelt kui ainet õpetati Tartu ülikoolis juba 1802. aastast peale, on eesti keel kui õpetuskeel ülikoolis hakanud endale ruumi tegema seega alles võrdlemisi hiljuti.

Ka eestlastest haritlaste puhul ei saa 20. sajandi päris alul rääkida oma emakeelt väärtustavatest hoiakutest ja kindlast veendumusest, et eesti keelel võiks ka ülikooli õppekeelena edenemisvõimalusi olla. Kui noorem haritlaste põlvkond asus juba sel ajal eesti keelele “igavikku otsima”, oli vanema haritlaspõlvkonna suhtluskeel nii kodus kui ka seltskonnas pigem saksa keel. Eesti keele enda arendamine igasse eluvaldkonda sobivaks, sh teaduskeeleks ja ülikooli õppekeeleks, nõudis veel palju vaeva. Seni kuni eesti keel ei vastanud oma kasutajate vajadustele, puudus ka suuremal osal eestlastest motivatsioon eesti kirjakeel selgeks õpida. Oma emakeelde võidi suhtuda üsna ükskõikselts.

Eestlaste emakeeleline eneseteadvus tugevnes koos omariikluse kättevõitmise ning kõrghariduse järk-järgult eestikeelseks muutumise ja muutmisega alates 1919. aastast. See ei toimunud üleöö, vaid mõjutegurite vastastikusel koostöös: arendati eesti teaduskeelt, välismaalt tulnud professorid õppisid ära eesti keele, peale kasvas kohalik haritlaskond. Keele kvaliteedi paranemine ja staatuse tõus muutis ka kasutajate hoiakuid eesti keele suhtes. Eesti keele väärtustamine omakorda innustas seda kasutama ja arendama. Esimese iseseisvusaja lõpuks arenes eesti keel täieõiguslikuks kõrghariduse ja teaduse keeleks. Eesti kirjakeele valdamine sai tähtsaks hariduse ja harituse sümboliks (Pajusalu 2019: 80).

Kõrghariduse ja teaduse keelena püsis eesti keel ka kogu Nõukogude okupatsiooni aja. Tartu Riiklikus Ülikoolis õpetati paljusid erialasid rõõpselt ühtlasi vene keeles, kuid kõigile mitte-eesti emakeelega üliõpilastele oli eesti keel kohustuslik õppeaine, mida õpiti kaks kuni neli tundi nädalas ja koguni üks kuni kaks aastat (vt ka Klaas 2003). 1980. aastatel, kui ma noore õppejõu-

na alustasin tööd eesti keele kateedris, õpetasin eesti keelt nii tulevastele arstidele, spordiarstidele kui ka majanduse, füüsika ja teiste erialade muukeelsetele üliõpilastele.

Siiski toimus nõukogudeaegses ülikoolis suur keelemuutus ja eesti keele kasutusvõimalus ahenes, kui 1975. aastast oli väitekirju võimalik kaitsmisele esitada ja kaitsta ainult vene keeles.

EESTI KÕRGHARIDUSE RAHVUSVAHELISTUMINE

Eesti kõrgharidus on muutunud viimase aastakümnega igati rahvusvaheliseks nii õppijate, õppejõudude-teadurite kui ka ingliskeelsete õppekavade osas.

2019/2020. õppeaastal alustas Eestis õppetööd 5528 välisüliõpilast (12% kogu üliõpilaskonnast). Võrdluseks võiks tuua 2006/2007. õppeaasta, kui Eestis õppis kokku 901 välisüliõpilast (Kõrgharidusprogrammi... s.a.: 1). Kasv on olnud märkimisväärne. Välisüliõpilaste osakaalu poolest paistame võrdlustabelites silma pigem kui ligitõmbav sihtmaa, jäädes muidugi kõvasti alla angloameerika riikidele. Soomes oli 2019. aastal kokku 8% üliõpilastest välisüliõpilased ja OECD keskmine näitaja selles vallas on 6% (Ulkomaalaiset... 2020: 20).

2020/2021. õppeaasta oli pandeemia tõttu erandlik, statistika pole usaldusväärne ja vähenenud välisüliõpilaste hulk ilmselt ei peegelda olemasolevaid suundumusi. On ülikoole, kus uute välisüliõpilaste vastuvõtt peatati (näiteks Tallinna Tehnikaülikool), paljud välisüliõpilased põhiõppes kui ka vahetustudengid jäid Eestisse tulemata (Reineberg 2020).

Minu enda õppejõukogemus 2020/2021. õppeaastast näitab välisüliõpilaste hulga olulist vähenemist. Näiteks ingliskeelne keeleteaduse magistrikooli kuuluv kursus, mille sihtrühm on peamiselt välisüliõpilased, on eelnenud viis aastat olnud vägagi rahvarohke: umbes seitse-kaheksa kohalikku üliõpilast ja 30 välismaalt. 2020. aasta sügisel oli samal kursusel seitse kohalikku ja kaks välisüliõpilast.

Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise taga on nii riiklikud suunised kui ka ülikoolide enda objektiivsetest asjaoludest tingitud sammud. Eesti riik on liikunud meil pakutava kõrghariduse keelepoliitikas teiste Euroopa riikide kiiluvees. Märkimisväärselt kiirendas seda protsessi 2013. aasta kõrgharidusreform, mille tulemusel eestikeelne kõrgharidus muutus õppemaksuvabaks ja ülikoolid said oma tulubaasi suurendada vaid ingliskeelse õppe abil. Nii ongi ülikoolid viimase aastakümne jooksul välja arendanud hulga ingliskeelseid õppekavasid, näiteks 2018/2019. õppeaastal moodustasid ingliskeelsed õppekavad magistritasemel juba 38% kõigist kavadest. Inglisekeelseid õppekavasid loodi ja luuakse ka praegu kindlasti väga paljuski otsesest vajadusest lähtudes — et eriala, mida ülikoolis on mitukümmend aastat hoole ja armastusega arendatud, ellu jääks.

Analüüsin järgnevalt argumente, mis ingliskeelsete programmide avamise vajadusi põhjendades kõlavad. Argumendid peavad kindlasti paika, vähemalt osaliselt, kuid päris palju on ka tõlgendamisruumi.

1. Kohalikke üliõpilasi ei jätku kõigi olemasolevate õppekavade jaoks.

Kui võrdleme üliõpilaste arvukuse poolest kõige heldemaid aastaid praegusega, siis näeme absoluutarvudes suurt langust. 2012. aastal oli Eestis kokku umbes 67 000 üliõpilast, ent 2021. a kevadel 46 000. Tartu ülikooli vastavad arvud olid 18 000 ja 13 000.

Viimase üheteistkümne aastaga on kõrgharidust andvate õppeasutuste arv kahanenud 39-lt 20-le (Kõrghariduse... s.a.: 2).

Õppekavade arv on samuti vähenenud, kuid siiski on neid kokku umbes 700. Vaatamata kõrgharidust pakkuvate asutuste arvu märkimisväärsle kahanemisele ei ole õppekavade arv viimastel aastatel oluliselt vähenenud. On igati asjakohane oletada, et ehk on meil ülikoolides õppekavasid liiga palju ja seetõttu ei jätku üliõpilasi kõikide või ka sarnaste kavade jaoks.

2. Eesti tööturg vajab spetsialiste ja ingliskeelsete programmidega valmistame neid spetsialiste Eesti jaoks ette.

Teoreetiliselt võib see muidugi nii olla. Ingliskeelseid õppekavu vaadates näeb aga kohe, kui väike või lausa olematu on nendes eesti keele ja Eesti tundmise osakaal. Kas ja kuidas tegelikult Eesti tööturu vajadusi nendes õppekavades arvestatakse, seda vaatleme allpool.

3. Kõrghariduse riigipoolne rahastus ei kata ülikoolide vajadusi ja seetõttu aitab tasuline ingliskeelne õpe vähendada rahastuse puudujääke.

Kuna eestikeelne õpe on Eestis juba 2013. aastast üliõpilastele tasuta, võimaldab ingliskeelne õpe rahapuuduses ülikoolidel küsida õppemaksu. Kas aga kõik välisüliõpilased maksavad oma õpingute eest või tasub selle eest hoopis Eesti maksumaksja? Ülikoolid käituvad siin mitut moodi. Näiteks Tartu ülikoolis maksid 2021. aasta kevadel pooled välisüliõpilased õppemaksu, hüvitades sellega vähemalt osaliseltki kõrgkooli tehtud kulutused, aga veel mõni aasta tagasi oli õppemaksu tasuvaid üliõpilasi umbes kolmandik.

4. Rahvusvahelises, nii üliõpilaste kui õppekoosseisu osas, näitab ülikooli kvaliteeti.

Kui õpe on kvaliteetne ja vastab rahvusvahelisele tasemele, siis soovib meie ülikoolidesse tulla nii välisüliõpilane kui ka välismaa teadlane või professor. Küsimusi tekitab siiski rahvusvahelise kõrghariduse üksühene seostamine kvaliteetse õppe ja teadusega. Kas eestikeelne õpe on vähem kvaliteetne kui ingliskeelne ja kas kohalikku päritolu professor on välismaalasest kehvem?

RIIK KUI ÜLIKOOLIDE KEELEPOLIITIKA SUUNAJA

Eesti keel on riigikeel, mille staatust kindlustavad nii põhiseadus kui ka keeleseadus. Põhiseaduse § 37 järgi peab riik tagama igaihe õiguse saada eestikeelset õpetust (Põhiseadus 2015). Ka ülikooliseadus määrab Eestis avalik-õiguslike ülikoolide õpetuskeeleks eesti keele, kuid annab ülikooli enda otsustuskogule õiguse valida õppekavale ka mõni muu õppekeel (ÜKS 2019). Eesti riik on aga viimase viieteistkümne aasta jooksul läbi teinud suu-

re muutuse ülikoolide rahvusvahelistumise suunamises ning eesti keele ja inglise keele rollijaotuse määratlemises.

Siinjuures on huvitav tõmmata rõõpjooni suundumustega Euroopa kõrghariduse keelepoliitikas, mis on teinud läbi samasuguse evolutsiooni ja hakanud kõrghariduse üldises rahvusvahelistumises nägema siiski ka ohte oma keele, kultuuri ja omakeelse haritlaskonna kestlikkusele. Eesti on teinud kaasa samasuguse hoiakute muutuse. Tõsi küll, kõik eesti keele arengukavad (EKAS 2004; EKA 2011; EKA 2021) on nende aastate jooksul rõhutanud eestikeelse kõrghariduse säilimise ja arendamise vajadust. Need arengukavad on ärgitanud otsima tasakaalu eesti- ja ingliskeelse kõrghariduse vahel, vältimaks mis tahes eriala täielikku võõrkeelustumist. Kõrghariduse ja valdkonnaga külgnevates visioonides on näha aga mitmesuguseid suundumusi: on etappe, kus pannakse pigem rõhku kõrghariduse rahvusvahelisele nähtavusele (just inglise õppekeele abil) ning eesti keele kestlikkus on jäetud tagaplaanile.

21. sajandi alul on arengukavades olnud oluline võrdselt toetada nii rahvusvahelist õpikeskkonda kui ka eestikeelset kõrgharidust. Nii oli näiteks “Eesti kõrgharidusstrateegias 2006–2015” (EKS 2006) ühe eesmärgina kirjas

[t]agada eestikeelse haridus- ja kultuuriruumi areng. Tuleb kindlustada eestikeelse kõrgharidusliku õppe jätkumine ja areng Euroopa avatud haridusruumis. Eesmärk on, et kõigis õppesuundades saab eestikeelset kõrgharidust kõigil õppeastmetel.

“Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegias 2006–2015” (EKRS 2006) rõhutati küll kõrghariduse rahvusvahelistumise tähtsust ja seega ka ingliskeelsete õppekavade arendamise vajalikkust. Teisalt tõi strateegia välja ülikoolide olulise ülesande riigikeele arendamisel ning määratles väga selgesti eesti keele rolli õpetuskeelena:

Eesti kõrghariduse avamisel ning rahvusvahelise mõõtme toomisel igasse õppekavasse peame tagama eesti keele säilimise esmase kõrgkoolides kasutatava õppe- ja teaduskeelena.

Perioodi keskel andis riik aga suunise pakkuda ülikoolides võimalikult palju ingliskeelset õpet, meelitada Eestisse või-

malikult suurel hulgal välisüliõpilasi ja -õppejõude. Rahvusvahelistumises ja kõrgkoolide võõrkeelestumises nähti akadeemilise edu ja kvaliteedi tagatist. Eesti kõrghariduse olulisimad suunaandjad on sellel perioodil olnud “Elukestva õppe strateegia 2020” (EÕS 2020) ning selle suunistest ja visioonidest lähtuv rakenduskava “Kõrgharidusprogramm 2016–2019” (KHP 2016). Elukestva õppe strateegias pööratakse küll tähelepanu eesti keelest erineva emakeelega noorte haridusvõimalustele ja eesti keele õppe tagamisele kõikide vanuserühmade jaoks. Samas pole sõnastatud eesmärgina keele kestlikkuse jaoks olulise kasutusvaldkonna — kõrghariduse — säilimist ja arendamist eestikeelsena.

Tõsi küll, riik on kõigi nende aastate vältel rahastanud eestikeelse oskussõnavara arendamist, eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamist ja kirjastamist, eraldanud raha eesti keele uurimiseks ja keele tehnoloogia arendamiseks.¹ Ülikoolide tulemusnäitajaks ja seega ühtlasi eraldi rahastusmeetmeks on siiski olnud rahvusvaheline ingliskeelne õpe. Seetõttu on ka arusaadav, et ülikool omakorda stimuleerib ja motiveerib oma erialasid sellist õpet rohkem pakkuma.

Siiski on just viimased aastad toonud kaasa olulise muutuse riiklikes suunistes.

2019. aasta riigikogu valimistel oli erakondade programides eelnenud aastatega võrreldes palju rohkem tähelepanu pööratud keeleteemadele (vt Klaas-Lang 2019a). Eristusid kaks teemat: õpetuskeel üldhariduskoolis ning õpetuskeel ülikoolis. Üldiselt olid erakonnad kõrghariduses eesti õppekeele säilitamise nõude osas üsnagi ettevaatlikud, tõdedes küll, et Eesti riigile on oluline eestikeelne kõrgharidus ja ka teaduskeele areng, kuid pöörasid eelkõige tähelepanu digilahendustele ja oskussõnavara arendamisele.

Eesti keele positsioone kõrghariduses asusid oma valimiskavades jõulisemalt kindlustama Reformierakond, Isamaa ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond. Reformierakond püstitas eestikeelse

¹Vt haridus- ja teadusministeeriumi programme: www.hm.ee/et/tegevused/eesti-keel-ja-voorkeeled/programmid (3.08.2021).

õppe arendamise kõrval eesmärgi lõimida edaspidi välisüliõpilasi rohkem Eestiga:

Peame oluliseks eestikeelse kõrghariduse jätkuvust ja tugevdamist. Seetõttu peame vajalikuks eestikeelsete õppekavade arendamist ja kõigil ingliskeelsetel õppekavadel eesti keele, kultuuri ja ühiskonna moodulite lisamist.

Isamaa osutas vajadusele säilitada kõrgkoolides töökeelena eesti keel ja pidas vajalikuks, et

Eestisse pikaajaliselt tulevad välisõppejõud omandaksid eesti keele.

Isamaa sidus ka ülikoolide riikliku rahastamise eestikeelse õppega:

Kõrgkoolide rahastamisel eelistame eestikeelseid õppekavu, esitades kõrgkoolidele nende finantseerimiseks riikliku koolitustellimuse, ja piirame võõrkeelsete õppekavade ristsubsideerimist ja doteerimist.

Sotsiaaldemokraatide programmist leiame otse ja keerutamata seisukoha:

Eesti avalik-õiguslikes kõrgkoolides kõigil erialadel peab olema võimalik saada tasuta eestikeelset õpet.

Erakondade keelepoliitilised seisukohad näitavad, et ühiskonnas on adutud eestikeelse kõrghariduse säilimise määratu suurt tähtsust keele kestlikkusele ning eesti vaimsusele ja kultuurile. Eesti keele arengukavad on seda rõhutanud, kuid on väga oluline, et ka uus haridusvaldkonna arengukava 2021–2035 (HA 2021) pöörab eestikeelse kõrghariduse haprusele tähelepanu.

Hariduse arengukava toob selgesti välja probleemi, et kõrghariduses on kiiresti suurenenud ingliskeelse ja vähenenud eestikeelse õppe osakaal. Tegevused, millega seda probleemi lahendada, on eestikeelse kõrghariduse õppekavade säilimine ja arendamine, sh oskussõnavara loomine ja kasutuselevõtt. Eraldi tähelepanu all on eesti keele õpetamine nii välisüliõpilastele kui ka välisõppejõududele, “et tipposkustega välisõppurid ja vilistlased

jääksid püsivalt Eestisse”. On väga tähelepanuväärne, et riik annab suunised ülikoolidele saavutada välisüliõpilaste siirdumiseks tööturule nende eesti keele oskus vähemalt kesktasemel.

Ka uues kõrgharidusprogrammis 2020–2023 (Kõrgharidusprogrammi... *s.a.*: 3) on suunised intensiivistada eesti keele õpetamist välisüliõpilastele just Eesti tööturu vajadusi silmas pidades:

Rahvusvaheliste õppekavade arendamisel tuleb pöörata muuhulgas rõhku sellele, mis on võõrkeelse õppe lisandväärtus ehk millised on iga lõpetaja võimalused siseneda Eesti tööturule ning eriti tähelepanu vajab välistudengitele mõeldud õppekavades eesti keele õppe mahu suurendamine.

EUROOPA KÕRGHARIDUSKEELE POLIITIKA

Muutused Eesti riiklikes suunistes käivad kaasas Euroopa kõrghariduskeele poliitika viimaste aastate arenguga.

Skandinaavia maid, aga ka Hollandit on aina toodud rahvusvahelistumise eduloo näiteks. Tõepoolest, ülikoolide välisüliõpilaste, ingliskeelse õppe ja rahvusvahelise isikkoosseisu poolest paistavad need riigid Euroopas välja. On aga vägagi tähelepanuväärne, et just viimastel aastatel on Põhjamaades järjest rohkem ka riiklikul tasandil hakanud esile kerkima arvamused, et tuleks pidurdada välisüliõpilaste hulga suurenemist ja inglise keele pealetungi ülikoolides. Ühtlasi juhitakse tähelepanu vajadusele välisüliõpilaste paremaks ettevalmistamiseks kohaliku tööturu jaoks. Nii esitas Taani valitsus 2018. aastal ettepaneku vähendada kõrgkoolides välisüliõpilaste arvu ja pöörata rohkem tähelepanu nende ettevalmistusele Taani tööturu vajadustest lähtudes (Nissen 2019: 228). See ettepanek on seotud taani keele ja Taani ühiskonna toimimise õpetamisega.

Põhjamaad on püüdnud leida viisi, kuidas riigid ja kõrgkoolid saaksid vältida nii õppetöö kui ka organisatsiooni töökeele ulatuslikku ingliskeelestumist. 2018. aastal valmisid Põhjamaade kee-

lepoliitilised soovitused ülikoolidele (Põhjamaad 2018), kus juba pealkiri ise kätkeb endas soovitust: *More parallel, please!*²

Peamised soovitused käsitlevad õpet, teadustööde tulemuste avaldamist, õppejõudude ja ülikoolide haldustöötajate kohaliku ning inglise keele oskust, välisüliõpilaste kohaliku keele õpet, sise- ja väliskommunikatsiooni. Kuna tegemist on soovituste, mitte aga seaduse käsulaudadega, osutavad autorid vajadusele läbi rääkida keelte toimimise põhimõtted nii riigi kui ka ülikooli tasandil. Soovitus ei sea kahtluse alla inglise keele kui tänapäeva akadeemia *lingua franca* staatust ja tunnistavad, et inglise keel on kujunenud kõigis Põhjamaades kohalike keelte kõrval peamiseks õppe- ja töökeeleks ka kõrghariduses. Nagu Eestiski ei ole ka Põhjamaades tänapäeval võimalik akadeemilist karjääri inglise keele oskuseta teha. Küsimus on aga selles, kuidas edendada ülikoolides mitmekeelsust ja kohalike keelte väärtustamist inglise keele kõrval, aga mitte asemel.

RÖÖPKEELSUS JA PÕIMKEELSUS

Ülikoolide mitmekeelsuse kohta käiv läbiv termin on Põhjamaade dokumendis **rööpkeelsus** (*parallel language use*).

Esmalt tuleks siiski määratleda rööpkeelsus kui mõiste ja jälgida selle kasutamist eestikeelses teaduselus. Keeleveebist ega sõnaraamatutest pole paraku abi — õigekeelsuse sõnaraamat ega ka eesti keele seletav sõnaraamat rööpkeelsust kui terminit ei tunne. On muidugi olemas *rööpne* paralleelse tähenduses ja ka *rööpkeelend* paralleelselt kasutatava keelendi tähenduses.

1992. aastal kirjutas Jaan Undusk baltisaksa kirjanduse bibliograafiat arvustades Balti kultuuriruumis levinud eesti-saksa ja läti-saksa rööpkeelsusest. Unduski jaoks on rööpkeelsus seega kahe keele paralleelne kasutamine ühiskonnas (Undusk 1992).

Eestikeelses teaduskirjanduses on rööpkeelsus aga haridus-teaduslikes tekstides võetud viimastel aastatel kasutusele hoopis ingliskeelse mõiste *translanguaging* tähenduses, seletuse-

²Ingl k Rööpsemalt, palun!

ga mitmekeelse konteksti loomine, vt nt kogumikku “Õpikäsitus” (Heidmets 2017). Selles antaksegi rööpkeelsuse vasteks juba mainitud ingliskeelne termin *translanguaging*.³

Seega võiks alustada terminoloogilisest täpsustusest, et mitte segi ajada mõisteid, mis ühelt poolt tähendavad mitmekeelse keelekasutaja suhtluses vajaduse korral kogu oma keelerepertuaari kasutamist korraga ja suhtluspartneri keelerepertuaarist sõltuvalt (*translanguaging*), kuuludes pigem keelekasutuse mikrotasandisse ehk siis isiku keelepraktikasse. Pakun termini *translanguaging* eestikeelseks vasteks **põimkeelsust**, s.t kasutaja põimib oma keelevahendid üheks tervikuks. Ingliskeelne termin *translanguaging* on vaba igasugusest negatiivsest konnotatsioonist ja seda on ka eestikeelne põimkeelsuse termin.⁴

Vajadus nii selle mõiste, termini kui loomulikult ka praktika uurimise järele on suurenenud koos mitmekeelse kontekstiga ühiskonnas, töö- ja õpikollektiivides, kogukondades, perekondades ja suhtlusringkondades. Eri keeltest pärit ressursside samaaegne kasutamine võib muidugi keele puhtuse hoidjates ja keele kaitsjates õudu tekitada. Julgen aga ennustada, et selline põimkeelsus on mitmekeelse konteksti paratamatu kaasnähtus ning üks mikro- ja makrokollektiivide keelevariante.

Rööpkeelsus on pigem keelepoliitika makrotasandisse kuuluv termin, mis määratleb mitme keele kooseksisteerimist ühiskonnas, aga ka näiteks organisatsiooni töökeeltena, s.t paralleelset keelekasutust. Esimest korda võeti termin *parallel language use* kasutusele Põhjamaade keelepoliitika konverentsil 2002. aastal (Parallel... s.a.). Mõni aasta hiljem ehk 2006. aastal võtsid samad riigid vastu ühise keelepoliitilise deklaratsiooni, milles rõhutati, et rööpkeelsus ülikoolides tähendab kohalike riigikeelte ja inglise keele võrdväärse staatusega kasutamist nii teaduses kui

³Termini *translanguaging* võttis 1980. aastatel esimesena kasutusele kõmri keeleteadlane Cen Williams (kõmri ehk siis uelsi keeles *trawsieithu*), kuid laiemalt hakati seda kasutama alles paarkümmend aastat hiljem (Lewis jt 2012).

⁴Ehk tasub mõelda ka muude *trans*-terminite eestikeelsuse edendamisele? Transdistsiplinaarsed teadused? Miks mitte põimitud teadused?

ka õppetöös, sh akadeemilise erialakeele õpetamist rööpselt (samas). Ühtlasi kutsuti ülikooli läbi rääkima ja vastu võtma oma keelepõhimõtteid, mis sisaldaksid rahvuskeelte arendamist, aga toetaksid ka ülikoolide mitmekeelsust.

Põhjamaade Ministrite Nõukogu dokument määratleb rööpkeelsust kõrgkoolides selliselt:

Rööpkeelsus [...] tähendab, et kahte või enam keelt kasutatakse samal eesmärgil konkreetsetes kontekstis või ühiskonna mingis konkreetsetes eluvaldkonnas, käesoleval juhul Põhjamaade ülikoolides.

On väga oluline rõhutada, et üks keel ei tule teise asemele, aga samas keeli ka n-ö ei segata, vaid neid kasutatakse rööpselt. Toon selle selgituseks paar näidet.

Kui mitmekeelne inimene suhtleb samu keeli valdava suhtluspartneriga, võetakse sageli kasutusele keelendid mitmest ühiselt vallatavast keelest. Näpuotsaga ühte keelt, mõni väljend teisest keelest, vajadusel ka kolmas, neljas jne keel. Korraga on kasutusel kõneleja kõik keeleressursid. Paarkümmend aastat tagasi kogusime kolleegidega Lundi ülikoolist Lõuna-Rootsis eestlaste ja nende järeltulijate eesti keelt, tegime palju intervjuusid (Laagus jt 2004). Väga hea eesti keelega informandid tõid näiteid oma suhtlusest kohalike rootsieestlastega, kus kasutati korraga nii eesti kui ka rootsi keelt, just nii, kuidas parasjagu mugavam, ka samas suhtlusloigus. Selline praktika võiks siis kanda nimetust põimkeelsus ehk põimkeelne suhtlus.

Kui ma suhtlen kohaliku eestlasega, siis ma lasen ennast vabaks, kasutan segakeelt. Kui ma sulle intervjuud annan, siis ma võtan ennast kokku, sest sa ei oska ju rootsi keelt,

seletasid oma diferentseeritud keelevahendite kasutust väga vähe-se rootsi keele oskusega intervjuuerijale paljud rootsieestlased.

Teisalt on Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis olnud päris mitu doktoritöö kaitsmist, kui doktorant esineb eesti keeles ja oponent näiteks soome keeles. Samas olukorras kasutatakse paralleelselt ehk siis rööpselt kahte keelt. Eesti ja soome keeleteadlaste ühisseminaridel oli aastakümneid tavaks, et igaüks

rääkis oma emakeeles ja sai aru ülelähenaabri keelest. Oldi seega võrdsest mugavas-ebamugavas positsioonis. Selline praktika näitlikustabki rööpkeelsuse mõistet.

Põhjamaade ülikoolid on püüdnud rööpkeelsust ka ellu viia, sealjuures algatanud mitu uuringut keelepoliitika ja tegeliku keekekasutuse vallas. Süsteemseim ja suurima rahvusvahelise tuntusega uurimiskeskus on Kopenhaageni ülikool, kus tegutsseb CIP-keskus — Rahvusvahelistumise ja Rööpkeelsuse Keskus (Centre for Internationalisation and Parallel Language Use).⁵ See keskus tegeleb nii alus- kui ka rakendusuuringutega keelepoliitika, mitmekeelsuse, keeleõppe ning keelealaste hoiakute ja väärtuste vallas.

Kas rööpkeelsus aitab ülikoolides hoida kohalikud keeled arenevas elujõus õppe-, teadus- ja töökeeltena? Rööpkeelsus võiks ideaalis Eesti ülikoolide igapäevaelus ilmnedas sel moel, et kohalikud õppejõud kasutavad töökoosolekutel eesti keelt ja välismaised õppejõud (ilmselt) inglise keelt. Ideaalpilt näeks seega välja selline, et ka kõik välisüliõpilased õpivad Eesti ülikoolides eesti keelt ja tutvuvad eesti kultuuriga, tähtajatutele ametikohtadele valitud välisõppejõud õpivad usinasti eesti keelt ning on mõne aasta pärast võimalised vähemalt suhtlustasandil kohalikku keelt kasutama ja kohalikust elust osa saama ega vaja n-ö vahendatud teavet.

Siiski hoiatavad teadlased, et selline rööpne lingvistiline raamistik võib ülikoolides barjääride kaotamise asemel neid hoopis juurde luua (Kuteeva 2014; Fabricius jt 2017), rööpkeelsuse mõistet nimetatakse ka poliitiliseks slöuganiks ehk siis lööklauseks (Kuteeva, Airey 2014), ka ebarealistlikuks eesmärgiks (Phillipson 2006).

Rööpkeelsuse tegeliku toimimise ja samuti selle positiivse ega negatiivse mõju kohta ei ole aga veel kuigi palju uurinuid ette näidata. Arutlused on pigem teoreetilised, juhitakse tähelepanu võimalikele ohtudele kohaliku keele kestmise seisukohast (vt nt Nissen 2019).

⁵Vt cip.ku.dk/english (3.08.2021).

Samas on inglise keel nii õpetuskeele kui ka suhtluskeelena Eesti ülikoolides kohal. Rööpkeelsuse edendamine annaks välis-üliõpilastele ja -õppejõududele siiski selge sõnumi — töö Eesti ülikoolides, elu Eestis eeldab eesti keele oskust.

EESTI KÕRGKOOLIDE KEELEPÕHIMÕTTED JA KEELEVALIKUD

Põhjamaade keelepoliitiline dokument soovitab ülikoolidel läbi rääkida keelepõhimõtted, mis ühelt poolt edendaksid organisatsiooni mitmekeelsust, kuid tagaksid ka kohaliku keele säilimise õpetuskeelena ja kõrgkooli töökeelena. Arutelud aitaksid ühtlasi kujundada ja ühtlustada nii mitmekeelsust kui ka kohalikku keelt väärtustavaid hoiakuid. Samuti on dokumendis soovitus õpetada välisüliõpilastele piisavas mahu kohalikku keelt, et neid tööturu jaoks ette valmistada.

Ka Tartu ülikool valmistas pikalt oma arengukava liitena ette keele- ja rahvusvahelistumise põhimõtteid, mille senat 2020. aasta detsembris vastu võttis (vt Tartu Ülikooli... 2020). See, et ülikooli peaks mahtuma nii eestikeelne kui ka ingliskeelne õpetus, kaalukauss tugevalt esimese kasuks, ei tekita Eestis ega ka ülikoolis endas enam vaidlusi. Tasakaalu otsimine eestikeelse ja võõrkeelse kõrghariduse mahu vahel — sellist sõnastust kasutavad ka riiklikud strateegiad ja visioonid juba üle kümne aasta. On iseküsimus, mida see kaunis fraas tegelikult tähendab.

Nii Tartu ülikooli senat, nõukogu kui ka mitu töökomisjoni vaidlesid põhimõtete ettevalmistuse käigus peamiselt kahe küsimuse üle:

1. Kui palju ja kas peaks välisüliõpilasele õpetama eesti keelt?
2. Kui palju ja kas peaks ülikoolis töötav välismaalasest õppejõud oskama eesti keelt?

Välisüliõpilaste eesti keele õpe

Välisüliõpilastele eesti keele õpetamine on otseselt seotud ka nende ettevalmistamisega Eesti tööturu tarbeks. Just tööturu vajadus

on ingliskeelsete õppekavade avamise põhiline argument olnud kõigis Eesti ülikoolides, sest kohalikke üliõpilasi lihtsalt ei jätkuvat. Kas aga välistudengid ülikooli lõpetades on ikkagi ette valmistatud Eesti tööturu jaoks?

Riigikontrolli 2015. aasta auditi põhjal jääb Eestisse keskmiselt 20,7% välisüliõpilastest, seda sooviks aga palju rohkemad: Tartu ülikooli välisüliõpilaste 2017. aasta küsitluse põhjal sooviks pärast lõpetamist Eestisse jääda 41% vastajatest, 8% sooviks siin edasi õppida. Tallinna Tehnikaülikooli 2019. aasta küsitluse tulemuste põhjal soovib end tulevikus Eestiga siduda üle 80% lõpetanud välisüliõpilastest (vt Välisüliõpilaste... 2019).

Õppekavades ettenähtu annab küll erialateadmisi, kuid üldjuhul ei õpetata nende piires eesti keelt ega ka Eesti ühiskonnas ja ettevõtluskeskkonnas hakkama saamist. Erandiks on Mainori erakõrgkool, kus eesti keel on kohustuslik kursus nii bakalaureusekui ka magistrikavades, vastavalt 12 Euroopa ainepunkti (EAP) ja 6 EAPd. Mujal leiduvad eesti keele kursused ingliskeelsetes õppekavades heal juhul valikkursustena ning õppekava läbinud välisüliõpilane ei leiagi Eestis tööd (samas). Aruandes tuuakse selgelt välja, et

[v]älisüliõpilaste jaoks on nii praktikale kui ka tööle kandideerimisel suurim probleem eesti keele mittevaldamine. Isegi rahvusvahelistes ettevõtetes on töökeel tihti eesti keel (samas: 15).

Tööandjad toovad eelmainitule lisaks välja, et peale selle

puudub välisüliõpilastel ka arusaam Eesti ettevõtluskeskkonnast ning praktikantide järeleaitamine on liialt ressursimahukas (samas).

Seega juhul, kui tööandjatel ja riigil on soov ja valmisolek Eestis õppivaid välisüliõpilasi tööle rakendada ning Eestis hoida, tuleks teha kõrgkoolidega tihedamat koostööd, et sellest barjäärist üle saada.

Haridus- ja teadusministeerium on nüüdseks ülikoolide rahastamise sidunud ka vähemalt 6 EAP mahus eesti keele õpetamisega välisüliõpilastele. Kuus EAPd tähendab üks semester õppetööd neli tundi nädalas ehk kokku 60 kontakttundi, lisaks

samas mahus iseseisvat tööd. Vahetusüliõpilastele on sellises mahus kohaliku keele õpetamine kindlasti hea võimalus natuke meie keelest, maast ja rahvast teada saada. Tööturule siirdumiseks ja Eestis hakkama saamiseks vajab välismaalane kindlasti rohkem õpetust, nagu ka eespool viidatud haridusvaldkonna arengukavas 2021–2035 kinnitatakse. Uussisserändajate ühiskonda loomimiseks vajalik keele- ja kultuuriõpe algab ka teistes riikides vähemalt 600 tunnist, sisaldades nii kontakt-, iseseisvat kui ka praktilist ehk siis kasutuspõhist keeleõpet (vt Praakli, Klaas-Lang 2020). Välisüliõpilaste eesti keele õppes oleks mõistlik lahendus alustuseks 100-tunnine intensiivkursus enne õpingute algust, millele järgneb õpitu kinnistamiseks ja keeleoskuse arendamiseks kogu magistriõpet läbiv keele, kultuuri ja ühiskonna toimimise kursus. 1980. aastate lõpul, kui Eesti hakkas avanema ja Tartu ülikooli tulid esimesed välismaalased, olid sellistel intensiivkursustel (iga päev neli tundi eesti keelt kuu aja jooksul) koos erineva emakeelega üliõpilased, kelle ühiseks suhtluskeeleks kujunes juba paari nädala pärast eesti keel. Kui on motivatsioon, siis tulevad ka tulemused (vt Klaas-Lang 2019b).

Tartu ülikooli keelepõhimõtetes sõnastatakse eesti keele õppe maht välisüliõpilastele järgmisel moel:

Ülikool pakub kõigile võõrkeelsete õppekavade eesti keele oskuse üliõpilastele eesti keele ja kultuuri õpet, mille maht on kaheaastaste õppekavade korral vähemalt 6 EAP-d.

Kuna ülikool *pakub*, siis tähendab see õppekavas valik- või ka vabaainena eesti keele ja kultuuri kursust. Sellest sõnastusest on näha, kui oluliseks või ebaoluliseks peab ülikool (kes, ei oska ma öelda — seetõttu ka selline anonüümne viide) Eestis elamiseks ja töötamiseks eesti keele oskust ja Eesti tundmist.

Välismaalastest õppejõudude eesti keele oskus

Põhjamaade keelepõhimõtete üks keskseid teemasid on välismaalastest töötajate tulemuslik loimimine ülikooli, aga laiemalt ka kogu ühiskonda. Ilma kohalikku keelt oskamata on selline loi-

ming paraku vähetõenäoline ning väärt välismaa kolleeg ei pruugi kuigi kauaks kohale jäädagi.

Näiteks Helsingi ülikoolis korralisele ametikohale valitud töötajalt eeldatakse B1 tasemel ehk siis elementaarsel suhtlustasandil soome keele oskust atesteerimisperioodi lõpuks. Igal aastal on ju tulemusvestlused, kus vahetu töökorraldaja tunneb huvi, kuidas kolleegil on ülikooli töökeele omandamine läinud ja mis tuge ta sellel teel vajab.

Ka Tartu ülikooli keelepõhimõtteid ette valmistav arutelu tõi välistöötajate eesti keele oskuse vajalikkuse või mittevajalikkuse tähelepanu keskpunkti. Arutelud olid vägagi tulised. Tsiteerin oma kolleegi Tartu ülikoolist:

Kes meile siia Euroopa äärealale õppima ja töötama tuleb, kui me hakkame neilt veel ka eesti keelt nõudma.

Paljuski sarnaneb selline suhtumine eesti haritlaste suhtumisega oma emakeelde ja selle väärtustesse sadakond aastat tagasi. 2017. aastal koostatud “Eesti keeleseisundi uuring” toob eksperimentidega tehtud intervjuudele toetudes välja, et eesti keele kui kõrghariduse õppekeele säilimiseks on riiklike abinõude kõrval veel olulisemal kohal hoiakute kujundamine ja isikliku vastutuse tunnetamine (Lukk jt 2017: 48). Kui eesti haritlane ei pea oluliseks, et meie ülikooli pikemaks ajaks tööle tulnud välismaine kolleeg õpiks ära eesti keele kas või suhtlustasandil, toob see paraku kaasa kohalikku keelt väheväärtuslikuks pidava suhtumise ka väliskolleegide hulgas. Kui me ise ei väärtusta oma keelt, miks siis peaks seda tegema välismaalane? Võiks ju ometi eeldada, et meie välisõppejõud on intelligentsed ja mõistavad mingilgi määral eesti keele oskamise eeliseid umbkeelsuse ees.

Kas eesti keele omandamine on muu emakeelega haritlasele tõesti nii üle jõu käiv ja keele väiksuse tõttu ka mõttetu ülesanne? Arusaamad, mille kohaselt eesti keel on väike ja tähtsusetu, õppijale raskesti omandatav, on müüdid, mida on võimalik tõendus põhiselt ümber lükata. Eesti keel kuulub oma miljoni emakeelse kasutajaga 300 suurema kasutajaskonnaga keele hulka maailmas (vt What... 2021). Ka netimaailmas on eesti keel vägagi nähtav: 2019. aastal oli eesti keel 0,1% interneti veebisaitide sisu-

keeleks, millega ta on internetis levikult 39. keel (vt Historical... 2021). Loomulikult nõuab iga keele õppimine tööd ja vaeva, vähemalt täiskasvanud õppija jaoks. Siiski tõestab tuhatkond eesti keelt õppivat üliõpilast mitmekümnes maailma ülikoolis, et tegemist on täiesti omandatava keelega. Ka võib nõustuda Tallinna ülikooli eesti keele professori Reili Arguse arvamusega, et eesti keelt pole raskem selgeks saada kui mõnda teist:

Kui meie eesti keele käändeid suudab omandada juba pooleteist-aastane laps, kelle aju maht on keeleomandamise alguses kõigest 60 protsenti täiskasvanu aju mahust, ei tohiks see mingil juhul olla probleem täiskasvanust keeleõppijale (2015).

Tartu ülikooli keelepõhimõtetes sõnastatakse välismaiste töötajate eesti keele oskuse nõuded vägagi ettevaatlikult:

Ülikool sõlmib kokkuleppe akadeemiliste töötajate eesti keele oskuse nõude kohta nende töölepingutes.

Eesti keele oskuse vajalikkuse arutelu ülikoolis jooksis sisuliselt ummikusse ja selge sõnum — eeldame, et kõik akadeemilised töötajad oskavad atesteerimisperioodi lõpuks vähemalt suhtlustasandil eesti keelt — jäigi ülikooli poolt edastamata.

See, et ülikooli struktuuriüksusi ei ole võimalik eesti keelt oskamata juhtida, sai Tartu ülikoolis paraku selgeks katse-eksituse meetodil. Et tulevikus selliseid “eksitusi” vältida, jõudis juhtide eesti keele oskuse nõue siiski ka keelepõhimõtetesse:

Struktuuriüksuste juhid ja programmijuhid peavad oskama eesti keelt oma tööülesannete täitmiseks vajalikul tasemel.

Doktorandid — tulevased õppejõud

Kui välisüliõpilaste ja välisõppejõudude eesti keele oskus ei va- ja Tartu ülikooli keelepõhimõtetes jõulist järeleaitamist, siis hoopis rohkem pööratakse dokumendis tähelepanu doktorantide eesti keele oskuse arendamisele:

Ülikool motiveerib kõiki doktorante omandama kõrgtasemel eesti keelt, muu hulgas selleks, et tagada akadeemiline järelkasv.

Homsed õppejõud on tänased doktorandid. Eneli Kindsiko on toonud artiklis “Eestikeelse akadeemilise tööturu kriis” välja järgmise fakti: kui 2015. aastal oli Tartu ülikoolis doktoriõppesse sisseastujate hulgas ligi 16% välisüliõpilasi, siis 2020. aastal on nende osakaal juba 37% (2021). Kohalike doktorantide vähesus võib tuua kaasa olukorra, kus eesti keele “põlvkondliku ülekan-de” tagamine kõrgkoolides satub juba kümne-kahekümne aasta pärast ohtu, sest 20% akadeemilistest töötajatest on praegu 60-aastased või vanemad. Nooremate õppejõudude hulgas on aga järjest rohkem välismaalasi.

Eestikeelne akadeemiline järelkasv on tulemas kõrgkoolides- se küll ka välismaal doktoriõpingud lõpetanud noorte teadlastena, kui Eesti ülikoolid suudavad neile pakkuda inspireerivat ja moti-veerivat töökeskkonda. Ilmselt ei ole aga Eesti noortele akadee-miline karjäär tervikuna nii ligitõmbav, et pikka ja alarahastatud teekonda doktoriõppes alustada.

Ka haridusvaldkonna arengukavas 2021–2035 nähakse suurt probleemi selles, et kohalikke tulevasi professoreid jääb järjest vähemaks:

Doktoriõppe atraktiivsus eriti kohalike üliõpilaste hulgas on ma-dal ja efektiivsus väike ning seetõttu ei ole eesti keeles õpetavate õppejõudude järelkasv piisav. Õppejõudude palk on madal (HA 2021).

Kuidas akadeemiline karjäär kohaliku noore jaoks piisavalt huvipakkuvaks teha, vajaks omaette käsitlust.

RAHVUSKEELED KÕRGHARIDUSES — LEEDU JA LÄTI VAADE

Tartu ülikoolis peeti 2019. aasta lõpul konverents “Rahvuskeelsed ülikoolid üleilmastuvas maailmas” (vt Rahvusülikool... 2019), kus vaadati tagasi Eesti, Läti ja Leedu kõrghariduskeele sajandi-le, analüüsiti eesti, läti ja leedu keele rolli õppekeelena tänapäeva ülikoolides ning võimalusi rahvuskeelse ja ingliskeelse kõrghari-duse koosseksisteerimiseks. Läti ja Leedu tähistasid nagu Eestigi

2018. aastal omariikluse sajandat aastapäeva ja sellele järgneval aastal omakeelse kõrghariduse sajandi täitumist.

Ka Leedus ja Lätis on kõrgkoolide keelepoliitika põhiteemad samad mis kogu Euroopas: ülikoolide töökeel, välistöötajate kohaliku keele oskuse nõuded, ingliskeelse õppe osakaal, kohalik keel õppekavades. Taamal terendamas mure, et üleilmastumine, digipööre, turumajanduslikud väärtused ja avatud kõrgharidusruum lükkavad kultuuride ja keelte kestmise prioriteetide seadmisel tahapoole.

Siiski tunduvad Läti ja Leedu olevat oma kõrghariduse keelepoliitika suundumustes nagu Eesti umbes viis-kuus aastat tagasi, mil eesmärgiks oli rahvusvahelistumine iga hinna eest ja võõrkeelsuse agressiivne sisseviimine õppekavadesse, auditooriumidesse ja ka ülikoolide asjaajamisse.

Nii Leedus kui ka Lätis alustati paar aastat tagasi jõulist arutelu ülikoolide juhtkonna keelenõuete kaotamise üle, et kõrgkoolide rektoriks saaks kandideerida ka riigikeelt oskamata. Kavanatud muudatuse Eesti oludesse üle kandmine võiks kaasa tuua selle, et järgmine Tartu ülikooli rektor oleks eesti keele oskuseta välismaalane, kes tuleb ülikooli juhtima oma, võib-olla välismaise meeskonnaga. Leedus esitas selle ettepaneku nende Rektorite Nõukogu (vt Universitēti... 2018), ja eelnõu autorid põhjendasid oma soovi vajadusega tõsta ülikoolide juhtimiskvaliteeti. Praegu siiski kehtivad Leedus rektoritele riigikeele oskuse nõuded, kuid Läti parlament on kahe erakõrgkooli rektorid keeleoskusnõuetest ka vabastanud (Druviēti 2019). Lätis valmis parlamendis vastuvõtmiseks seaduseelnõu, et kaotada avalik-õiguslike ülikoolide rektorite läti keele oskuse nõue. Seaduseelnõu läbis parlamendis 2020. aasta suvel isegi esimese lugemise, millega kaasnesid tulised arutelud ajakirjanduses. Kas eelnõu kunagi ka seaduseks muutub, eks seda näitab aeg.

Leedu keelepoliitikas tundub praegu kõige rohkem arutelusid põhjustav teema olevat hoopis keelekorraldus. Vastamisi on ühelt poolt rangete normingute pooldajad, kes näevad leedu keele kasutuspõhisemaks muutmises ohtu rahvuskehandile. Teise suuna äärmuslikumad esindajad on aga seda meelt, et emakeelne kõne-

leja võib rääkida ja kirjutada nii, nagu ta soovib (vt Klaas-Lang 2020).

MIKS VAJAME EESTI KEELT KÕRGHARIDUSE ÕPPEKEELENA?

Eesti keel kõrghariduses kui eesti keele kestlikkuse kõige olulisem mõjutaja

Miks on siiski väga oluline säilitada ja arendada eestikeelset kõrgharidust? On ka ju seisukohti, et võiksimegi leppida olukorraga, kus akadeemilise maailma töökeel oleks mõni muu ehk siis inglise keel, ja loota, et eesti keel elab edasi kodudes ning mujal ühiskonnas. Siiski peab rõhutama, et kõrgharidus ja teadus seisavad keele kasutusvaldkondade hierarhias kõige kõrgemal, keele kasutusvaldkondade tipus, ja nende olemasolu või puudumine mõjutab väga suurel määral keele säilimist ja arengut tervikuna (vt ka Darquennes jt 2020; Vilà, Bretxa 2014). Ka Eesti keeleseisundi uuringus rõhutatakse seda kõike ja ühtlasi tuuakse välja, et keelekasutus kõrghariduses ja teaduses on kõige hapram ja haavatavam valdkond ka sellepärast, et

see mõjutab nii üliõpilaste väljenduoskust kui ka eesti keele funktsionaalsust igas valdkonnas. Seega on kõrghariduse keelekasutus üks keele vitaalsuse olulisi näitajaid ning mõjureid (Lukk jt 2017: 45).

Eesti keele kestlikkus kõrghariduse ja teaduse keelena sõltub samadest kriteeriumidest mis kogu keele kestmine (Ehala jt 2014). Eesti keele hea tervise ja pika ea jaoks akadeemias on kõige olulisem, et seda keelt kasutataks. Kasutamine omakorda sõltub võimalusest ja vajadusest eesti keelt kasutada. Võimalus tähendab nii soodsat seadusruumi kui ka keele enda arendatust kasutaja vajadustele vastavaks. Võimalus tähendab ka nende isikute olemasolu, kellega eesti keeles suhelda. Võimalused on tihedalt seotud kasutajate hoiakute, keele maine ja väärtustamisega nii riigi kui ka indiviidi tasandil. Oskussõnavara arendamine, kõrgkooliõpikute koostamine ja kirjastamine, keeletehnoloogili-

sed arendused (näiteks masintõlge), eesti keele ja kultuuri õpetamine välisülikoolides on saanud head tuge mitmest riiklikust programmist. Õppekavade eestikeelsus ja samuti akadeemia töökeel ja hoiakud eesti keele väärtustamise osas vajavad siiski eraldi tähelepanu.

Eestikeelse kõrghariduse säilimise ja arendamise mõjutajad

Kõrghariduses eestikeelsuse säilimise ja arendamise, aga ka eestikeelse haritlaskonna “taastootmise” mänguvälja kõige olulisemad tegijad on **riik, ülikool ja eesti keele kasutaja akadeemias**.

Riigi roll on selgelt kirja pandud nii meie põhiseaduses kui ka keeleseaduses. Riigi ja ülikoolide vahelised tegevustoetuse lepingud peaksid seega motiveerima kõrgkooli säilitama ja arendama eestikeelseid õppekavu, et vältida mis tahes eriala täielikku võõrkeelestumist. Säilitamine ja arendamine tähendab loomulikult ühtlasi erialase oskuskeele arendamist. Eesti keele uurimine vajab ka edaspidi toetust, et selle uurimistöö tulemused jõuaksid nii keeletehnoloogilistesse rakendustesse, terminiarendusse kui ka kõrgkooliõpikute koostamisse ja kirjastamisse. Just erialade eestikeelsus on see tagatis, et terminiarenduse viljad ja koostatud kõrgkooliõpikud kasutusse jõuaksid.

Riigi käes on ülikoolide rahastuslepingud ju ka selleks hoovaks, kuidas mõjutada seda, et ingliskeelses õppes õppivad välismaalased Eesti ühiskonda lõimumiseks ja vilistlastena tööle asudes eesti keelt oskaksid ning Eesti ühiskonna toimimist tunneksid. Praegu kehtima hakanud ja hakkavates visioonides ja arengukavades on riik selgelt rõhutanud nii kõrghariduse eestikeelsuse säilimise ja edendamise vajadust kui ka välisõppurite ja -õppejõudude eesti keele oskuse arendamist sel määral, et nad oleksid võimelised lõimuma Eesti ühiskonda.

Et riiklikud visioonid jõuaksid praktikasse, on vaja kokkuleppeid ja ühtlustatud tegevust kogu kõrgharidusmaastikul. Ülikoolid on loomulikult avalik-õiguslike institutsioonidena autonoomsed, kuid autonoomsus seab ülikoolidele vastutuse niihästi põhiseaduse kui ka keeleseaduse täitmise eest, vastutuse eesti keele

ja eesti haritlaskonna, eesti vaimukultuuri kestmise eest. Ülikooli keeleline ja kultuuriline mitmekesisus on kindlasti väga suur väärtus, kuid see väärtus ei saa kõrvale tõrjuda eesti keele, eesti kultuuri ja eesti vaimu väärtustamist. Eesti keelt väärtustavate hoiakute kujundamine, aga ka väärtustamine oma organisatsioonis on tegevus, kus ülikoolid saaksid ja peaksid riigiga käsikäes töötama. See on seotud nii õppekavade eestikeelsusega kui ka ingliskeelsetele õppekavadele Eesti mooduli sisseviimisega. Õppekavad pakuvad ju kitsalt erialaste teadmiste kõrval ka üldoskusi. Üks nendest üldoskustest tulevasele Eestis töötavale spetsialistile on kindlasti eesti keele oskus ning meie ühiskonna ja kultuuri tundmine.

Missiooniteadlik ülikool peaks seisma ka rööpkeelsuse eest oma organisatsioonis. Ülikoolides on järjest rohkem välismaalt tulnud õppejõude, kes on asunud tööle korralistele ametikohtadele. Tähtajatu töölepinguga välisõppejõud ja -teadlased võiksid ja peaksid esimese atesteerimisperioodi jooksul omandama vähemalt sellise eesti keele oskuse, mis võimaldaks neil osaleda eestikeelsetel koosolekutel ja üritustel, s.t osaleda ülikooli elus.

Kindlasti tuleb välisõppejõududele luua kõik tingimused eesti keele omandamiseks, sh keeleõpe peaks olema üks õppejõu tööülesannetest ning mitte vaba aja ega öötundide harrastus. Ülikool peaks pakkuma koolitust ja seadma keele omandamise otseseks töökohustuseks koos selleks ette nähtud ajaga.

Riiklikud abinõud ning ülikooli juhtkonna missiooniteadlik ja -tundlik tegutsemine jõuab praktikasse aga ainult siis, kui emakeelne õppejõud ja teadlane tunnetab ka oma isiklikku vastutust eesti keele kestmise eest kõrghariduskeelena. Eesti keele tähtsus riigi ja rahva jaoks on küll kirjas kõige olulisemates seadustes, kuid paberi pealt ellu saab see tõdemus jõuda ainult siis, kui seda peavad oluliseks ka need, kes eesti keeles räägivad, kirjutavad ja õpetavad.

Tänan Kerttu Rozenvaldet ülevaate eest Läti kõrghariduse keelepoliitika hetkeolukorrast.

Kirjandus

- A r g u s, Reili 2015. Ühe minuti loeng: Kas eesti keelt on keeruline õppida? — Novaator. Vt novaator.err.ee/256594/uhe-minuti-loeng-kas-eesti-keelt-on-keeruline-oppida (3.08.2021)
- D a r q u e n n e s, Jeroen, Theo d u P l e s s i s, Josep S o l e r 2020. Language diversity management in higher education: Towards an analytical framework. — *Sociolinguistica*, Vol. 34, No. 1, pp. 7–29. Vt www.degruyter.com/document/doi/10.1515/soci-2020-0003/html (3.08.2021)
- D r u v i e t e, Ina 2019. Valsts valoda augstākajā izglītībā. — *Valsts valodas komisija: Raksti*. (Valsts un valoda 10). Rīga: VVK, l. 186–197
- E h a l a, Martin, Kadri K o r e i n i k, Kristiina P r a a k l i, Maarja S i i n e r 2014. Kuidas uurida keele kestlikkust. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 489–507
- E K A 2011 = Eesti keele arengukava 2011–2017. Tallinn. Vt www.hm.ee/sites/default/files/eesti_keeles_arengukava.pdf (3.08.2021)
- E K A 2021 = Eesti keele arengukava 2021–2035. Vt www.hm.ee/sites/default/files/eesti_keeles_arengukava_2021_2035_eelnou_9.07.2020.pdf (3.08.2021)
- E K A S 2004 = Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010. Vt www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:7575 (3.08.2021)
- E K R S 2006 = Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia aastateks 2006–2015. Vt www.hm.ee/sites/default/files/korghariduse_rahvusvahelistumise_strateegia.pdf (3.08.2021)
- E K S 2006 = Eesti kõrgharidusstrateegia aastateks 2006–2015 heakskiitmine. Vt www.riigiteataja.ee/akt/12752949 (3.08.2021)
- E Õ S 2020 = Elukestva õppe strateegia 2020. Vt www.hm.ee/et/elukestva-õppe-strateegia-2020 (3.08.2021)
- F a b r i c i u s, Anne M., Janus M o r t e n s e n, Hartmut H a b e r l a n d 2017. The lure of internationalization: Paradoxical discourses of transnational student mobility, linguistic diversity and cross-cultural exchange. — *Higher Education*, Vol. 73, No. 4, pp. 577–595
- H A 2021 = Haridusvaldkonna arengukava 2021–2035. Vt www.hm.ee/sites/default/files/eesti_haridusvaldkonna_arengukava_2035_seisuga_2020.03.27.pdf (3.08.2021)
- H e i d m e t s, Mati (koost. ja toim.) 2017. Õpikäsitus: Teooriad, uurimused, mõõtmised. Analüütiline ülevaade. Lepingu 16/7.1-5/178 lõpparuanne. Tallinn: Tallinna Ülikool. Vt www.hm.ee/sites/default/files/opikasitus_kirjanduse_ulevaade_tlu.pdf (3.08.2021)

- H i s t o r i c a l yearly trends in the usage statistics of content languages for websites. 2021. W3Techs. Vt w3techs.com/technologies/history_overview/content_language/ms/y (3.08.2021)
- K H P 2016 = Kõrgharidusprogramm 2016–2019. Vt www.hm.ee/sites/default/files/lisa_8_korghariduse_programm_2016-2019.pdf (3.08.2021)
- K H P 2019 = Kõrgharidusprogramm 2019–2022. Vt www.hm.ee/sites/default/files/7_korgharidusprogramm_2019-2022_4okt18.pdf (3.08.2021)
- K i n d s i k o, Eneli 2021. Eestikeelse akadeemilise tööturu kriis. — *Sirp*, 29. I 2021. Vt www.sirp.ee/sl-artiklid/c21-teadus/eestikeelse-akadeemilise-tooturu-kriis (3.08.2021).
- K u t e e v a, Maria 2014. The parallel language use of Swedish and English: The question of “nativeness” in university policies and practices. — *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 35, No. 4, pp. 332–344
- K u t e e v a, Maria, John A i r e y 2014. Disciplinary differences in the use of English in higher education: Reflections on recent language policy developments. — *Higher Education*, Vol. 67, No. 5, pp. 533–549
- K l a a s, Birute 2003. Eesti keele õpetamisest ja uurimisest võõrkeelena ja teise keelena Tartu ülikoolis. — *200 aastat eesti keele ülikooliõpet: 1803 eesti ja soome keele lektoraat Tartu Ülikoolis. Juubelikogumik*. Koost. Valve-Liivi Kingisepp. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25.) Tartu: Tartu Ülikool, lk 319–348
- K l a a s - L a n g, Birute 2019a. Keelepoliitikast valimisprogrammid. — *Postimees*, 10. II 2019. Vt arvamus.postimees.ee/6520040/birute-klaas-lang-keelepoliitikast-valimisprogrammides (3.08.2021)
- K l a a s - L a n g, Birute 2019b. Eesti keele turuväärtusest — ajas ja praegu. — *Humanitaarteadused ja kunstid 100-aastases rahvusülikoolis*. Koost. Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 83–94
- K l a a s - L a n g, Birute 2020. Leedu keelehoole — ideoloogiline lahinguväli. — *Oma Keel*, 41, lk 28–33. Vt www.emakeeleselts.ee/valjaanne/oma-keel-number-41-sugis-2020 (3.08.2021)
- K l a a s - L a n g, Birute, Helle M e t s l a n g 2018. Eesti keele kestlikkus kõrghariduses. — *Akadeemia*, nr 4, lk 667–690
- K õ r g h a r i d u s p r o g r a m m i 2020–2023 seletuskiri. *S.a.*. Vt www.hm.ee/sites/default/files/6_korghar_prog_2020-23_seletuskiri_dets19.docx.pdf (3.08.2021)

- L a a g u s, Aino, Birute K l a a s, Mari A l l i k 2004. *Lõuna-Rootsi eestlased ja nende keel: Valimik intervjuusid*. (Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Vt dspace.ut.ee/handle/10062/55428 (3.08.2021)
- L e w i s, Gwyn, Bryn J o n e s, Colin B a k e r 2012. Translanguaging: Origins and development from school to street and beyond. — *Educational Research and Evaluation*, Vol. 18, No. 7, pp. 641–654
- L u k k, Maarika, Kadri K o r e i n i k, Kristjan K a l d u r, Virve-Anneli V i h m a n, Anneli V i l l e n t h a l, Kats K i v i s t i k, Martin J a i g m a, Anastasia P e r t š j o n o k 2017. *Eesti keeleteisund: Aruanne, mai 2017*. (Tartu: Tartu Ülikool; Balti Uuringute Instituut. Vt skytte.ut.ee/sites/default/files/skytte/keeleteisund.pdf (3.08.2021)
- N i s s e n, Camilla Falk Rønne 2019. Blind spots of internationalization of higher education: “Lived experiences of students in three versions of the international classroom”. University of Copenhagen, Centre for Internationalisation and Parallel Language Use (CIP). Vt cip.ku.dk/english/development-and-research/research/previous_research/blind-spots-of-internationalization (3.08.2021)
- P a j u s a l u, Karl 2019. *Eesti keele 100 aastat*. Tallinn: Post Factum
- P a r a l l e l language use in the Nordic countries *s.a.* — Centre for Internationalisation and Parallel Language Use (CIP), University of Copenhagen. Vt cip.ku.dk/english/about_cip/about_parallel_language_use/parallel-language-use-in-the-nordic-countries (3.08.2021)
- P h i l l i p s o n, Robert 2006. English, a cuckoo in the European higher education nest of languages? — *European Journal of English Studies*, Vol. 10, No. 1, pp. 13–32
- P r a a k l i, Kristiina, Birute K l a a s - L a n g 2020. Täiskasvanud uussisserändajate eesti keele õpitee mudel REDEL. RITA-Ränne projekti “Rändesõltuvus ja lõimumise väljakutsed Eesti riigile, tööandjatele, kogukondadele ja haridusele” raames valminud raport. Vt sisu.ut.ee/sites/default/files/ranne/files/taiskasvanud_uussisserandajate_eesti_keeles_opitee_mudel_redel.pdf (3.08.2021)
- P õ h i s e a d u s 2015 = Eesti Vabariigi Põhiseadus. Vt www.riigiteataja.ee/akt/115052015002?leiaKehtiv (3.08.2021)
- P õ h j a m a a d 2018 More parallel, please!: Best practice of parallel language use at Nordic Universities. 11 recommendations. Frans Gregersen *et al.* Nordic Council of Ministers. Vt norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1203291/FULLTEXT01.pdf (3.08.2021)

- R a h v u s ü l i k o o l 100: rahvusvaheline konverents “Rahvuskeelsed ülikoolid üleilmastavas maailmas”. 2019. Vt www.ut.ee/et/uritused/rahvusulikool-100-rahvusvaheline-konverents-rahvuskeelsed-ulikoolid-uleilmastavas-maailmas (3.08.2021)
- R e i n e b e r g, Lisete 2020. Välitudengid maadlevad reisiipiirangute ja e-õppega. — *Tartu Postimees*, 28. IX 2020. Vt tartu.postimees.ee/7072457/valitudengid-maadlevad-reisiipiirangute-ja-e-oppega (3.08.2021)
- T a r t u Ü l i k o o l i keele ja rahvusvahelistumise põhimõtted. 2020. Vt www.ut.ee/et/ulikoolist/tartu-ulikooli-keele-rahvusvahelistumise-pohimotted (3.08.2021)
- U l k o m a a l a i s e t opiskelijat Suomen korkeakouluissa 2000-luvulla. 2020. Arene ry. Vt www.arene.fi/wp-content/uploads/Raportit/2020/Ulkomaalaiset%20opiskelijat%20Suomen%20korkeakouluissa%20raportti.pdf?_t=1599214685 (3.08.2021)
- U n d u s k, Jaan 1992. Baltisaksa kirjandus katuse alla. — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 308–310
- U n i v e r s i t e t u vadovai siūlo atsisakyti reikalavimo rektoriams mokėti lietuviškai. — *lrytas.lt*, 27. II 2018. Vt www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2018/02/27/news/universitetu-vadovai-siulo-atsisakyti-reikalavimo-rektoriams-moketi-lietuviskai-4895044 (3.08.2021)
- V i l ä, Xavier F., Vanessa B r e t x a (eds.) 2014. *Language Policy in Higher Education The Case of Medium-Sized Languages*. Bristol: Multilingual Matters
- V ä l i s ü l i õ p i l a s t e õppimine ja õpetamine Eesti kõrgkoolides: Hindamisaruanne. 2019. Eesti Kõrg- ja Kutsehariduse Kvaliteediagentuur. Vt ekka.edu.ee/wp-content/uploads/Temaatilise_hindamise_aruanne_2019.pdf (3.08.2021)
- W h a t are the top 200 most spoken languages? 2021. Vt www.ethnologue.com/guides/ethnologue200 (3.08.2021)
- Ü K S 2019 = Ülikooliseadus. Vt www.riigiteataja.ee/akt/110072012028?leiaKehtiv (3.08.2021)

BIRUTE KLAAS-LANG (1957) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti filoloogiala 1981, filoloogiakandidaat (*PhD*) 1988. TÜ praktilise eesti keele kateedri vanemõpetaja 1987–1989, eesti keele (võõrkeelena) õppetooli (eesti ja üldkeeleteaduse instituudi) dotsent 1995–1999, eesti keele võõrkeelena professor a-st 1999; TÜ keelekeskuse juhataja 1997–

1999; TÜ filosoofiateaduskonna dekaan 1999–2005; TÜ õppeprorektor 2006–2010; Helsingi Ülikooli eesti keele lektor 1991–1995 ja eesti keele külalisprofessor 2012–2016; Eesti keelenõukogu esimees 2005–2016 ja a-st 2019; TÜ nõukogu liige a-st 2017. *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel “Eesti keele kestlikkus kõrghariduses” (koos Helle Metslangiga; 2018, nr 4, lk 667–690).

SÜGIS NA VARANE, SÜGIS NARVANE

Toomas Kiho

Kõrvus kõmisevad eilsed rahvuslikud laululood öölaulupeolt, president tantsib, peaminister laulab, rahvas laulupesades.

Sõidan rongis. Sondas mõtlen, miks küll värvisime 30 aasta eest üle venekeelse teksti tänavasiltide allosas, miks vahetasime välja kirillitsas teeviidad. Vabadus!

Loen uudiseid. *Postimees* kirjutab, et Narva volikogu tagandas linnapea Katri Raigi. Venekeelsel istungil. Ma ei tea, miks ajakirjandus Raigist räägib, omade vahel oleme ikka Raigust kõnelnud ja nii ütles ka Katri isa, vana Ants. Põlvkonnad on vahetunud.

Vahest on Raik-Raigu juba liiga keeruline, sestap siis.

Tõstan pilgu aknast välja — raiesmik, möllab harvester.

*

Rongis on teadustaja hääl uus. Rongi jõudes Jõhvi jaama teadustas eilne: "Saabuv peatus on Jõhvi", nüüd ütleb noorem naine: "Järgmine peatus Jõhvi, *next station Jõhvi*." Põlvkonnad on vahetunud. Lausest on kadunud öeldis ja lisandunud võõrkeelne osa.

Küllap on öeldisega lause juba liiga keeruline, sestap siis.

Ja üks anna inglise osa märku, et selle keelega saab meie maal hakkama. Annab märku, et oleme turisti- ja võõrasõbralik maa, tuleme välismaalastele vastu. Lahkus!

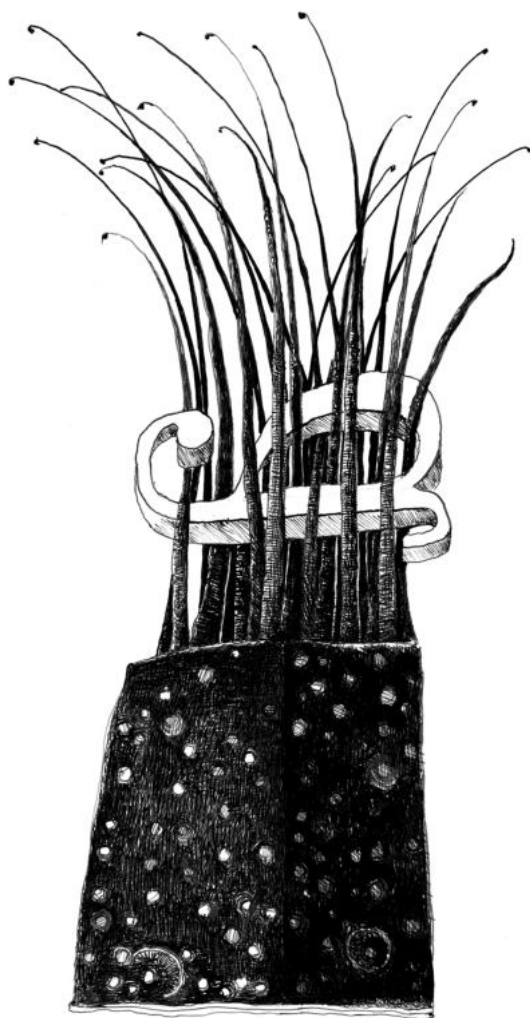
Sügis na varane, sügis narvane

Ärge unustage asju, oma *belongings*uid rongi, loeb uus hääl ette lõppjaama Narva jõudes. Seda kuulab kõrvad lidus valdavalt venelastest koosnev reisijaskond. Nad ei unusta. Nende keele ja sildid oleme asendanud teise rahvusvahelise suhtlemise keele ja siltidega. Nad on kuival. Ühtki inglasi ei paista. Siis meenub, et narvalaste seas on ju palju välismaalasi. Las kuulavad, mõtleavad järele ja valivad — eesti ja inglise vahel. Kuival.

Tõstan pilgu aknast välja — sügis. Lehed kollased.

Vihma hakkab sadama.

21.8.21

JÜRI MILDEBERG. Tähestikuetüüdid III (2021)

VALGUS — MEIE MAAILMA ALUS

Vestlus Kärt Hellermaga

Eve Pormeister

*oktoobriaia / mustasõstraliköörine õhk / õunad kukuvad / tikripõõsale
ojaniresse / ja valgus / valgus / valgus on lind kes / päikeseloojangu
ajal / süütab oma suled (Triin Paja)*

EVE PORMEISTER: *Nagu meist kümme aastat vanemate lapsepõlve, kuulusid ka sinu ja minu omasse veel maastik õunapuu ja meiereikorstnaga ning piimaringe sõitvad piimaautod. Nii võiks öelda, et meiegi pärineme “piimapuki-põlvkonnast”: mina üles kasvanud mereäärses maapaigas Pärnumaal vanaema juures, sina linnalapsena isapoolsete vanavanemate juures Järvamaal pikki aegu veetnud ja südasuve mõnused nautinud:*

Päeval sulistasin jalgupidi madalas tiigis, konnapoeги põgenema ehmatades, vahel aga käisin suure tee ääres mööduvaid autosid uudistamas. Ronisin piimapuki peale ja passisin seal kaua. Autosid oli sel ajal vähe, enamasti valitses tee peal vaikus. Piimapuki peal istuja pea kohal undasid vaid kõrgepingetraadid ja üle tee jäävatest taludest kandus kõrvu mõni juhuslik hää.¹

Sealsamas kuuseokste all, istudes tasakesi otsekui kerratõmbunud siil oma pesas, hingasid sa sisse “okkavaiba rõskust, kõik meeled viimseni ergud” ja võitlesid sooviga “peita end niimoodi ära”, et

¹Kärt Hellerma, “Peidupaik”. — *Hea Laps* 2007, nr 7/8, lk 8; minu kursiiv.

keegi sind enam kunagi üles ei leiaks. Sa tahtsid “sulada ümbritseva pruuni ja rohelisega ühte, nii et kõik muu meelest läheks ja nii, et aega üldse ei tunneks”. See oli sinu suur ja võimatu igatsus. Ent “üks sõnatu hää ütles sulle — nii seal, kuuskede varjus, kui ka palju kordi hiljem —, et mis ka ei oleks, sellel igatsusel suikuda lasta ei tohi”².

Sellesse igatsusse ja sinna, kus “mets ja maa hingavad”,³ kus “laotus ümberringi mingi eriline rahu”,⁴ olid sa tegelikult sündinud. Seal looduse keskel, kus kõlksusid lüpsikud ja piimanõud, kus maa lõhnad ja helid panid meeled kihama, kus kõik elas ja sulas ühte, kus suured hõberemmelgad liitsid kokku maa ja taeva, olid sa loodud tundma rõõmu ja unistama unistusi. Seda tuletab sulle palju aastaid hiljem meelde vanaema halliruuduline villane suurrätik, mis avab sinu mälu ja manab sulle silma ette mälestuspildi ühest saanisõidust, mil sa samasse rätikusse mässituna ühel talveööl vanaisaga tema vanema venna Karla juurest Veskiarust hobusega koju sõitsid, kui

tähed vilkusid kutsuvalt mu pea kohal ja ma tundsin selgelt, et kuulun nendega kokku. Kuulusin kokku ka mustendava metsa-
ga tee ääres, laiuvate lumeväljade, lumeväravate, kuusehekkide,
hangesiilude, põskedel sulavate lumeräitsakatega, nii taeva kui
maaga, kõigega. Vanaisa oma suures kasukas istus reel ja hoidis
ohje. Lumi reejalaste all krudises ja hobune astus rahulikult sam-
mu. Nõõ, hüüdis vanaisa vahetevahel. Siis laskis hobune tühjal
teel natuke traavi ja mu süda hõiskas senitundmatust rõõmust.⁵

Sinu mälukaevust üles kerkinud pildike manab eesti kirjan-
dusloost esile ühe teise saanisõidu, ema Minni Nurme ja tütre
Eeva Pargi varakevadise sõidu läbi lumevalguse ja vana metsa-

²Sealsamas.

³Kärt Hellerma, “Hunt”. — Kärt Hellerma. *Ma armastasin David Copperfieldi*. Tallinn: Tuum, 2007, lk 81.

⁴Kärt Hellerma, “Peidupaik”, lk 8.

⁵Kärt Hellerma, “Muruniitja”. — *Looming* 2013, nr 9, lk 1251.

tuka Piirajale, mis vallandas tütres kõiksusetunde ja lasi tal tunda ema käe energeetilist väge.⁶

Võib-olla hakkas sinu maal tuntud senitundmatus rõõmus idanema samuti kõiksusetunne, millest on saanud sinu jaoks üks olulisemaid maailma tajumise pidepunkte, holistilise maailmanägemise vaimseid alustalasid. On ju maal, looduses kõike rohkem kui linnas — nii helgust kui ka rahu, “nii maad kui ka taevast, nii valgust kui ka õhku”⁷.

Küllap just seal veedetud ajal, mil sa tundsid end Maalapsetena, imbus sinusse eriline valgusetunnetus: “Sealt jäid minusse valguspildid, millega olen siiani üks. Lahtirulluv valguseväli, sellel seilavad valguselaevad — õnnetunne, mille nad endaga kaasa tõid, elab minus tänini, on mu jõu osa.”⁸ Universaalsest energiast Valgusest on saanud sinu jaoks inimese puhta hinge ja positiivse energia sümboolne kandja⁹ ja sinu loomingu olemuslik läte, sinust aga Valguse ehk teisisõnu algse harmoonia jälitaja,¹⁰ mis poeetilises mõttes tipneb romaanis Koer ja Kuu ehk Seitse päeva jaanuaris (Tallinn: Tuum, 2018).

Jaan Kaplinski usub:

ja näe päklikpuud pöörduvad täielikus vaikuses pahupidi / raputavad juurtelt mulla ja teevad silmad lahti / see kõik on vaid elulugu see mis sellest jääb kui jääb ainult / see mis on tõsi / kui kõik saab taas nendeks osadeks mis olid alguses / värvideks välkudeks liikumisteks mis kõik sünnib valgusest sest / enne on ainult valgus.¹¹

⁶Vrd Eeva Park. *Minu kuninglikud kaelkirjakud*. (Kirjanikud omavahel.) Tallinn: Hea Lugu, 2018, lk 49.

⁷Kärt Hellerma, “Peidupaik”, lk 8.

⁸Kärt Hellerma, “Muruniitja”, lk 1251.

⁹Vrd sealsamas, lk 1251, samuti Kärt Hellerma. *Mütside sõda ja teisi jutte*. Tallinn: Hea Lugu, 2018, lk 74, 85.

¹⁰Kärt Hellerma, “Sõna — osake või laine?” — Kärt Hellerma. *Medusa juuksed: Artikleid, esseid, arvustusi, ettekandeid, intervjuusid, mõtisklusi 1988–2018*. Tallinn: EKSA, 2018, lk 479.

¹¹Jaan Kaplinski. *Ma vaatasin päikese aknasse: Luulet*. Tallinn: Eesti Raamat, 1976, lk 100.

*

Sa oled sõnameister, kes tõuseb üles taeva valgusesse, et võtta sõnu “pilve piirilt”, valgusest kantud maailmast, selle vaikusest ja lükata “neid ritta”¹². Sest sinu jaoks on taevas “luule / kõikidest ülevam kunstiliik / seal üleval”¹³. Kui kaugele oled sa valguse jälitamisega jõudnud?

KÄRT HELLERMA: Ma ei tea, kas ma olengi valgust teadlikult jälitanud. Pigem olen tundnud, et valgus on meie maailma alus. Valgus ühendab meid kõiksusega. Mida rohkem on meis valgust ja jõudu, seda tugevamad ja võimekamad oleme. Võib-olla peaksin täpsustama, et pean valguse all silmas peenmateriaalset jõuvälja, hingevalgust, mida on võimalik ühendada kõiksuse valgusega ning tunda end seeläbi armastusest ja kõrgemast korrast täidetuna.

Lapsena oli mu kõige hullem hirm, et mis saab, kui äkki hommikul ei lähegi enam valgeks? Kui Päike otsustab, et ta enam ei tõuse? See hirm on kimbutanud mind aeg-ajalt ka hiljem. Mis siis saaks? Kustuksime meiegi? Või seisab meil siis ees rännak, kus pimedus teistsuguse valgusega vaheldub?

Mulle tundus juba siis, et valgus on ühtlasi tervitus teistest maailmadest või dimensioonidest. Valgus on ühendusjõud, korrastaja, saadik universumi südamest, mis liidab maailmu, on lohutaja ja lootuse andja ühekorraga.

Valgus on armastus, rahu, kord — olek, kus pole “ei-sid”. See on võimas seisund. Oled siis Maa negatiivsusest puutumata. Siis tulvab valgus sinusse iseenesest, sa ei pea seda noppima, korjama, jälitama. Nii et ma ei jälita valgust, aga ma tean, kuidas temani jõuda. Valgus ei vaja pingutust, ja kui, siis ainult natukene, et argine hüljata ja jõud vastu võtta.

Olen püüdnud õppida, kuidas täita end valgusega ka füüsilises kehas olles. Kuidas valgust endasse koguda või seda jälitada,

¹²Kärt Hellerma. *Hümn pikale ninale: Paraluulet II 2014–2015*. Tallinn: EKSA, 2015, lk 152.

¹³Kärt Hellerma. *Päeva lõpus: Luulet 2018–2019*. Tallinn: EKSA, 2019, lk 56.

nagu sa ütled. Tuleb teha palju intuiitiivseid otsuseid, et teada, mida siin elus tasub jälitada ja millest eemale hoida. Alles siis saad “ratsutada valguskiirel” (Albert Einstein)¹⁴. Kui seda ei jaksa, siis ei jaksa ka kirjutada.

Ma mõistan sõna “jälitamine” siiski pigem ülekantud tähenduses. Valguse jälitamisest oled sa aga tõesti kõnelenud eespool mainitud essees “Sõna — osake või laine?”. Ent olen sinuga päri, et täpsem oleks rääkida sinu soovist ja vajadusest ikka ja jälle Valgusesse siseneda, temaga koos võnkuda.

Sinu astrofüüsikust õde Mirt Gramann uurib universumi mudelit. Sina naased loomingus ikka ja jälle valguse ja taeva, päikese, pilvede ja tuule motiivide juurde ning pöörad erilist tähelepanu geomeetrilistele kujunditele, esmajoones spiraalile ja tetraeedrile. Kas sul pole kunagi olnud soovi käia õega sama teed?

Tõepoolest, kaalusin keskkooli viimases klassis mõnda aega, kas mitte füüsikat õppima minna. Seal oli palju paeluvat. Ja on siia-maani. Aga kirjandus ja kirjandusega seonduv tundus mulle rohkem sobivat.

Olen iidseid püha geomeetria kujundeid luules kasutanud alateadlikult, keskendumise seisundis. Mis see luuletus muud on kui keskendumise kaudu maailma avastamine, mingi ennastki üllatava vaatepunkti leidmine. *Keskendumine* on võti — vaid siis näitab universumi olemus sulle end vilksamisi millegi ürgse ja üldkehtiva kaudu. Siis ilmutavad end mustrid ja kujundid, millest lähtub jõud ja millest koosned sa isegi.

Tundub, et geomeetrilised kujundid kuuluvad mingisse kõrgemasse sakraalsete väärtuste süsteemi — küllap leidub siin seos Pythagorase *kõrgema harmooniaga*. Meenutagem, et Pythagorastest on peale tema kuulsa teoreemi meieni jõudnud veel õpetus, et planeedid ja tähed liiguvad matemaatiliste võrrandite järgi, mis vastavad nootidele ja tekitavad seega kuuldamatut sümfooniat. Praeguse moodsa teaduse silmis võib see olla kahtlane esoteerika — eriti kui arvestada, et Pythagoras kippus rääkima ka hinge

¹⁴Walter Isaacson. *Einstein: Tema elu ja universum*. Tlk Matti Piirmaa. Tallinn: Eesti Raamat, 2009, lk 23.

surematusest —, ent tasakesi ümisevast Maast on toonud tõestusi ka nüüdisaegsed õpetlased. Seetõttu ei tasu vanu süsteeme alahinnata, seal võib olla peidus nii mõnigi taasavastamata tõde.

Spiraalide motiivil on ilmselt otsene põhjendus: need osutavad tõsiasjale, et osa galaktikaid on spiraalgalaktikad, kaasa arvatud meie Linnutee. Tetraeedrist kõneldes aga teeksin kummarduse Ene Mihkelsonile, kelle luules esineb muude geomeetriliste kujundite hulgas meeldejäával kujul just tetraeeder: “Miks meeldib mulle tetraeeder just karjamaal / Sest karjamaad ei ole enam”.¹⁵

*Sa oled ühtlasi tuuker, kes toob “vaiksed veealused sõnad” veest välja ja paneb need “aialippidele kuivama”, et “näha mis sõnad ütleavad”*¹⁶. *Ma tean pisut, kuidas sa vaatad taevast, kuid vihjates põgusalt Hispaania kirjaniku Julio Llamazarese ühele romaanile, uudishimutaksin: kuidas vaatad sa vett?*¹⁷

Sinu küsimus paneb mõtlema sellele, et kui olin noorem, kirjutasin peamiselt armastusest ja surmast, aga nüüd veest ja valgusest. Võib-olla osutab see, et vanuse kasvamisega huvikeskmed nihkuvad.

Mulle meeldivad vihmased päevad. Ja eriti looduse värskus pärast vihma. Mis ma veel oskan öelda? Vesi on algelement, aga ka üleminekutee inimesele tajumatutesse mõõtmetesse. Vees ujudes oled sa kerge, peaaegu kehatu olend. Päikesepaistelise ilmaga soojas meres ujumine on võimas jõu katalüsaator. Üheaegne side vee ja valgusega on loova väe allikas, oska vaid seda kasutada.

Vesi on elu. Aga vesi võib olla ka surm, kui sul on ainult kopsud, mis tähendab sõna otseses mõttes, et sul tuleb nina vee peal hoida. Me pole amfiibinimesed ega undiinid, neid loob ainult meie igatsev kujutlusvõime.

¹⁵Ene Mihkelson. *Kaalud ei kõnele: Valitud luuletusi 1967–1997*. Tallinn: Tuum, 2000, lk 235.

¹⁶Kärt Hellerma. *Autogramm: 101 luuletust 2016–2017*. Tallinn: EKSA, 2018, lk 53.

¹⁷Julio Llamazares. *Kuidas vaadata vett*. Tlk Madis Kuuse ja Mari Laan. Tartu: Toledo, 2020.

Sa oled looja, kes seob tõsielu ehk silmaga nähtava ja meeltega tunnetatava maailma eesti rahvausundiga, mütoloogilise ja müstilise ainekuga, viib kokku nähtava ja nähtamatu sfääri. Sinu meelest on ilma taeva ja igaviku teemata “meie igapäevane tardaine ikka ainult seesama tardaine, ei muud”¹⁸.

Kust sai alguse sinu huvi kõige selle vastu? Kas sealsamas maal kuuseokste all? Või äkki vastuvoolu ujumise soovist eestlase argimütoloogilistele eelistustele?

Tunne, et argimaailm pole ainus maailm, on mind saatnud niikaua, kui ennast mäletan. See pole olnud teadlik vastuvoolu ujumine. Tükk aega arvasin, et teisedki tunnevad sedasama — et nähtav maailm on ainult eelpost nähtamatule maailmale, mis on palju rikkam ja tõelisem ning kus aeg ei kulge nii nagu nähtavas maailmas. Nähtamatus maailmas pole meie maailmale omast lineaarset aega, vaid nii minevik, olevik kui ka tulevik eksisteerivad korraga. Samas on nähtav maailm väga oluline, sest on vihjete kaudu võimeline tekitama igavikulist ajatunnetust.

Aga arusaam, et teised inimesed samamoodi tunnevad, osutus valeks. Inimesed tajuvad maailma väga erinevalt, mitte kõik ei näe seda suurema ja nähtamatuma maailma ühe kihina nagu mina. Olin seda muidugi alateadlikult varemgi mõistnud, aga ei tahtnud uskuda. Alles siis, kui Toomas Liiv tembeldas mind mu romaanide *Alkeemia* (1997) ja eriti *Kassandra* (2000) põhjal teisitimõtlejaks, jäin juurdlema, kas ta nüüd viskab villast — mida ta tihtipeale tegi — või on tal tõsi taga.

Niikaua kui ennast mäletan, olen näinud tähenduslikke ja endelisi unenägusid. Seetõttu olen oma romaanidesse ja novellidesse põiminud ohtralt unenägudega seotud elemente. Nüüd teen seda juba vähem, sest elu on õpetanud ettevaatlikuks ning mulle pole uudis, et ajuteadlased eelistavad unenägusid pidada lihtsalt päevaste tegemiste hallutsinatoorseks läbimängimiseks. See ei tähenda, et ma endelisi unenägusid vähem näeksin.

¹⁸Kärt Hellerma, “Mazzano päevik”. — Kärt Hellerma. *Sinine missa: Valik reisikirju*. Tallinn: Tuum, 2008, lk 138.

Niisamuti olen igavikku kõnetavat kujunditulva püüdnud oma raamatutes viimasel ajal ohjeldada, sest olen aru saanud, et sealt ei lähe alati tee universaalse mõistmiseni. Ühelt poolt ei soosi meie skeptiline maailm nähtamatu maailma esiletõusu, teiselt poolt flirdivad sellega kahtlase väärtusega müstikaajakirjad. Samas tunnen siiani osadust oma “Unenäoliiva” Kreedaga, kelle käike ja rännakuid saatis siin-seal korduv armastuse igaviku motiiv — nagu ülemheli.

Olen sinu maailmatajumist ja -mõistmist, mis on küpsenud rännakutel panteistlike ja teosoofiliste sugemetega maailmanägemisest kvantfüüsikal põhineva maailmakäsituse, nimetanud transtsendentseks realismiks. Kas nõustud selle ühisnimetajaga või lükkad selle ümber?

See on väga hea määratlus, kuigi sisaldab vastuolu, sest *transsendents* tähendab tavamõistes üleloomulikku, materiaalsest sõltumatust, inimekogemusele tunnetamatut tegelikkust, aga *realism* osutab vägagi tunnetatavale tegelikkusele. Võib-olla oleks õigem öelda, et mu loomingus on olemas nii transtsendentne kui ka realistlik poolus.

Siiski tuleb tunnistada, et suur osa argielulisi finesse mind eriti ei huvita. Neist midagi tähenduslikku välja võluda on paras kunsttükk. Seetõttu imetlen häid realistlikke kirjanikke väga — suutlikkus vormida elustihiast vaimustavaid narratiive on suur anne.

Ent siiski: tõsiasi, et sa õppisid nelja ja poolesekt lugema ning tegid seda mõnuga pikki tunde maal vanaema-vanaisa juures põõningul, ei tähendanud ju veel tahtmist saada kirjanikuks. Mis oli ikkagi pöördelise tähendusega hetk sinu elus, millest sai alguse soov vaadelda ja seletada maailma poeetilise sõna ja kujundi abil? Kas nii nagu Jean-Paul Sartre'il¹⁹ ja Viivi Luigel²⁰ on si-

¹⁹Vrd Jean-Paul Sartre. *Sõnad*. (Prantsuse vaim.) Tlk Leili-Maria Kask. Tallinn: Varrak, 2006, lk 142.

²⁰Viivi Luik. Ma näen aega: Vestlus Eve Pormeistriga. — Viivi Luik. *Selle kevade tervitus: Esseed ja teised kaante vahel ilmutata tekstid*. Tallinn: SE&JS, 2020, lk 148.

nulgi “iga eluhetke peale kirjutatud mõni sõna või lause” (Viivi Luik)?

Sellist pöördelise tähtsusega hetke ma ei mäleta. Või kui, siis jõudsin selle hetkeni alles ülikooli esimesel kursusel, mil käsi justkui iseenesest poetilisi miniatuure hakkas kirjutama. Õigupoolest tegingi esimesed ilukirjanduslikud katsetused alles aja-kirjandusosakonnas õppides.

Kuna olin tõesti varasest lapsepõlvest peale palju lugenud ja kogenud, et maailm kubiseb väga headest raamatutest, siis ei oleks ma uneski aimanud, et hakkan ka ise ilukirjandust kirjutama. Seda mäletan aga küll, et kui hakkasin kirjutama kirjandus-arvustusi, siis mõistsin üsna ruttu, et need jäävad mulle žanrina kitsaks. Seejärel mõtlesin, et ehk peaksin edasi liikuma pikemate ja väarikamate kirjandusuurimuste juurde, sest instrumentaarium, millega kirjandust analüüsida, tundus mulle üsna kättesaadav ja võõrsõnadega eputada oskasin juba varakult. Aga seegi tee osutus piiravaks. Ka läbinisti ajakirjanikuna ma end ei identifitseerinud, sest ajakirjandustöö oli üsna formaadikeskne ega pakkunud mulle vajalikku poetilist vabadust.

Mu miniatuurid hakkasid ilmuma ülikooli ajalehes rubriigis “Hetk”. Vaevalt et ma nendega oma õppejõududele erilist rõõmu pakkusin, sest nemad koolitasid ikka ajakirjanikke, keda peaks kannustama ajakirjanikule kohane missioonitunne ja mingeid romantikast kubisevaid laaste nad oma üliõpilastelt vaevalt ootasid.

“Hetki” kirjutades mäletan tunnet, mil sõnad muutusid justkui elavateks olenditeks. Nad kas söötsid taeva all nagu piiritajad või siis tõusid kusagilt maa alt üles — nagu sügavast kaevust. Mõlemal viisil minuni jõudnud sõnad tegid mu õnnelikuks, sest töid teateid maailma olemusest. See oli midagi uut ja erilist, sest kui olin laps, suhtles maailm minuga otse, telepaatilisel teel — näiteks kui maal end tükiks ajaks allikasse vaatama unustasin —, nüüd hakkas maailm mulle usaldama ka sõnu, millega tema südamele lähemale pääseda.

Aga missioonitunnet ma ometi ei minetanud: lõpetasin ülikooli žurnalisti diplomiga, misjärel töötasin eelkõige kultuuriajakirjanikuna pikki aastaid eri väljaannetes.

Sinu elurööpad viisid sind niisiis esialgu meediamailma. Kuigi sa kõneled (kultuuri)ajakirjandusest ilukirjandusse pöördumise põhjustest “Mazzano päevikus”, esitaksin siiski sellise küsimuse. Kas üheks loomingulise murrangu põhjuseks võis olla vajadus kajastada naiste kui loojate, naiste kui emade olukorda kirjanduse peegli abil?

Need teemad tulid mu ellu alles siis, kui osutusin ise tööl käivaks emaks. Kui läksin pärast ülikooli lõpetamist tööle ajakirja *Noorus*, siis tundsin end alul nagu mees, sest mul polnud lapsi, palk oli hea, oli aega kirjutamist harjutada ja vaimsete küsimuste üle mõtteid mõlgutada, kuigi selle tulemused tollases ideoloogilises õhustikus mu koduajakirja veergudele muidugi oodatud ei olnud. Vaimsusest kui niisugusest ma siiski kirjutasin — aralt ja kobavalt, aga siiski. Peatselt ilmusid ka mu esimesed arvustused ajakirjades *Looming* ning *Keel ja Kirjandus*. Kui ilmuma hakkas *Vikerkaar*, sai minust ka selle autor.

*Märkimisväärne on, et Šveitsi meediapioneer Laure Wyss (1913–2002) oli nagu sinagi nõrдинud naistele liiga tegemise pärast, ja see nõrdimus “oli põhjendatud ja põhjatu, seda ei õhutanud programm või ideoloogia, vaid [tema] argipäev töötava ja üksinda kasvatava naisena”²¹. Tema esimene raamat, mille ta avaldas alles 1976. aastal, kandis iseloomulikku pealkirja *Naised jutustavad oma elust: 14 protokolle (Frauen erzählen ihr Leben: 14 Protokolle)*.²²*

Olen minagi mitmeid nõrdimusest kibrutavaid “protokolle” avaldanud, mahukamaid ilmselt raamatus *Sinine missa* (2008). Tu-

²¹Adolf Muschg, “Das Persönlichste — Das Leben der Laure Wyss”. — *Wochenzeitung*, 29. VIII 2002, tsit. www.laurewyss.ch/nicht-jetzt-und-doch.

²²Laure Wyssi vestlusprotokollid kuuluvad 1970. aastate dokumentaalkirjanduse voolu: Erika Runge. *Bottroper Protokolle* (1968), Maxie Wander. *Guten Morgen, du Schöne: Protokolle nach Tonband* (1977; eesti k *Tere hommikust, kallid* (1986), tlk Viktor Sepp), Sarah Kirsch. *Pantherfrau: Fünf unfrisierte Erzählungen aus dem Kassettenrecorder* (1973).

lemus oli kahetine — ühelt poolt sain pärast raamatu ilmumist ülimalt poolehoidvaid sõnumeid, teisalt aga vihjati, et selline avameelsus on tavatu ja eemalepeetav. Kõige põhjalikuma ja mõistvama arvustuse *Sinise missa* kohta avaldasid sina *Sirbis*²³.

Ka luules olen teemasse panuse andnud, näiteks luuletustes “Naiskirjanik kirjutab naisteost” ja “Ärge kinkige mulle põllesid”.

Sa tegid veel ühe loomingulise pöörde: liikusid tavapäratult proosast luulesse. Erinevalt Linnar Priimäest — “Luuletajates kestab veel lapselik närvikava, või õigupoolest: inimene luuletab, kuni saab päriselt täiskasvanuks. Siis algab aeg kirjutada proosat (mis on palju keerulisem — vastupidiselt meie nüüdisprosaistide hulgas levinud arvamusele)”²⁴ — veenad sina end pooleldi loitsivalt, pooleldi sarkastiliselt sõnadega: “Traditsioon sosistab / luuleta / sest proosas pole sul pidet // Proosas on vaid punktiir / tühik ja kriips / tühik ja kriips / fifty-fifty / kas pääsed üle / või kukud lihtsalt / läbi”.²⁵ Kas sinu jaoks tähistab see muutus mingil moel täiskasvanud olekust välja astumist või hoopiski mingile kõrgele tasandile jõudmist?

Ma ei kipu Priimäega vaidlema, sest tema seisukoht on klassikaline: luule on noorte ja naiivsete pärusmaa ning romaane kirjutavad need, kes on juba suureks ja targaks saanud. Ent vaevalt lepivad säärase sildistamisega need sajad autorid, kes igal aastal tohtu hulga luulekogusid avaldavad.

Proosa kirjutamine on raskem eelkõige tehnilistel põhjustel — nõuab palju rohkem aega, sihikindlat tööd ka teksti lõdvestamata osadega, samas tuleb sisu reljeefselt välja joonistada. Luule aga paljastab su ande omadused selgemini, näidates salakavalalt, kui palju sul seda üldse on.

²³Eve Pormeister, “Tahan välja, valguse ja õhu kätte lennata...”. — *Sirp*, 11. XII 2009.

²⁴Linnar Priimägi, “Keele hääled: Neli lühiesseed”. — *Looming* 2020, nr 9, lk 1282.

²⁵Kärt Hellerna. *Seniitvalgus: Paraluulet 2013–2014*. Tallinn: EKSA, 2014, lk 96.

See, mis luule puhul mind kõigepealt võlub, on võimalus tegelikkust julgelt nihestada. Luule võimaldab mulle sobivat kiiret käiku. Nii juhtuski, et 2014. aastal avaldas EKSA mu esimese luulekogu *Seniitvalgus*. Nimetasin kogumiku paraluuleks, sest kasutasin seal lühiproosa stiilivõtteid, ka leidub seal parasjagu irooniat ja musta huumorit. Õieti oli selle kogumiku kokkupaneku ajend vägagi ebapoeetiline: sel aastal annekteeris Venemaa osa Ukrainast ja ühiskondlik atmosfäär muutus pahaendeliseks. Üks olulisemaid luuletusi selles kogus on “Kui me peaksime Vene vägede eest põgenema”.

See *fifty-fifty*-luuletus aga on sündinud laiema kommentaarina. Kui ma 1997. aastal romaanikirjanikuna alustasin, sai minust kohe “naiskirjanik”. Imestasin selle üle väga, sest kirjutades ma ju ei rõhutanud, et vaadake, siin nüüd üks naiskirjanik kirjutab. Pealegi olin varem olnud lihtsalt ajakirjanik, ilma mingi eesliitega. Miks siis niisugused kõõrdpilgud? Et eesti varasemas kirjanustraditsioonis pole kunagi olnud liiga palju kaanonisse jõudnud naisprosaiste, balansseeris vähemasti siis iga uus tulija üsnagi õhukesel jääl. Nüüd on ühiskond muutunud ja mis tahes žanris raamatuid kirjutavad noored naised ei pea enam avalikus diskussioonis kuulma pilkeid oma soo kohta, nagu see oli tavaks veel paarkümmend aastat tagasi.

Lüüriline element on sinus ja sinu loomingus olnud algusest peale äärmiselt mõjus. Kuidas sünnivad sinu luuletused? Mida tähendab sinu jaoks “puhas poetess”?²⁶

Luuletused langevad mulle sõna otseses mõttes pähe — kõlab kentsakalt, aga ma ei oska muudmoodi öelda. Aeg-ajalt on tunne, et kannan enne sõnade pilve “laskumist” seda tükk aega pea kohal nagu aafriklanna oma pampu. Teinekord tuleb päris pikalt huvi ja kärsitusega oodata, millal mulle selle sisu näidatakse. Kõik tähendused tulevad hiljem, kui luuletus juba kirjas on.

“Puhas poetess” — mis see muu on kui see, et mõne inimese puhul on tema loomingust hoovav valgustulv nii võimas, et paneb särama sinugi vaimu.

²⁶Kärt Hellerma e-kiri Eve Pormeistrile 21. IV 2021.

*Keele ja mõtlemise piiratusest on ikka ja jälle räägitud ning otsitud alternatiive teiste väljendusvormide abil, mis eriti ilmekalt väljendus eelmisel sajandivahetusel, mil tekkis palju uusi kunsti-vorme. Mida arvad sa aga Peter Handke alternatiivsest ettepanekust keelelisest ummikseisust väljapääsuks: “Selle asemel, et teha, nagu saaks läbi keele otsekui läbi aknaklaasi vaadata, tuleks salakavalalt keelt ise läbi näha ja [...] näidata, kui palju asju saab keelega väänata”?*²⁷

Ma arvan, et iga kirjanik tabab ennast alatasa keelega võitlemast — tahtes öelda midagi suurt, tuleb välja ikka midagi väikest. Aga võitlust tuleb kangelaslikult jätkata, sest võib juhtuda, et saad lõpuks Nobeli, nagu Handke sai.

Aga tõsisemalt: ma arvan, et nii nagu on maailm täis saladusi, nii on ka keel. Sõnade võim on suur, kui neid kasutada osata. Sõnas sisalduv loitsuline element huvitab mind väga. Sõnaga võib ka sajatada ja needa. Olen näiteks kogenud, mis juhtub su endaga, kui tahad kedagi sõnade abil kahjustada või panna käituma nii, nagu sina soovid.

Viimasel ajal olen tabanud end juurdlemast selle üle, milliste sõnadega oleks kergem surmale vastu minna.

“TÜÜTUS, TÜÜTUS sügistalviste / kärbeste pirin kirjanike majas [...] kirjanduse / ja kirjanikud te mõtlesite välja / luule draama romaani romantika nagu tõesti / võiks allikat hoida tün-nis” (Jaan Kaplinski).²⁸ Alates 2014. aastast oled sa kirjutanud luulet ja proosat ning esseesid vaheldumisi. Sul on ilmumas kaks pikemat lastejuttu ja autobiograafilised lood. Samuti oled sa kaalunud lapsepõlvraamatu kirjutamist ja algust teinud religioosse romaaniga. Kas kannad endiselt neid mõtteid endaga kaasas?

²⁷Peter Handke. *Ich bin ein Bewohner des Elfenbeinturms*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1972, lk 30.

²⁸Jaan Kaplinski. *Tolmust ja värvidest*. (Loomingu Raamatukogu 24.) Tallinn: Perioodika, 1967, lk 21.

Jah, kannan neid mõtteid endiselt endaga kaasas. Aga plaanidega on nii, et mõned plaanid kipuvad muutuma justkui asjaks iseeneeses. See tähendab, et ideest teostuseni jõudmine pole nii lihtne, sest kogu aeg kipub midagi vahele tulema. Aja kuludes võib tekkida süütunne ja kõhklused, et äkki on kavatsus liiga utoopiline. Eesmärgini jõudmine on jõu ja tahte küsimus ning kokkuvõttes üsna hüppeline protsess, pealegi ei pruugi valmisteos olla üldsegi mitte selline, nagu esialgu kavatsesin.

Millises žanris tunned sa end kõige kodusemalt?

Kui olen kirjutamiseks vajalikus seisundis, võin tunda koduselt end igas žanris, milles kirjutan. Pikem proosa nõuab kõige rohkem pingutust, sest võtab aega ja tahab tükk aega endaga koos elamist, samas pakub sellevõrra enam sisemist rõõmu. Sama rõõmu võin tunda ka mõnest lühemast lastejutust, kui selle taga on hea idee.

Sinu tööriistaks on muidugi ennekõike sõna. Kuid kas ma saan õigesti aru, et sa omistad Sõnale kui sellisele leksikaülese, veelgi enam, ka religiooniülese tähenduse? Ja kas alguses oligi Sõna? Kui alguses oli tõesti Sõna, "siis võis see samal ajal olla ka hääl, heli, milles igaiüks kuulis oma sõnu, moodustas oma lauseid ja korjas üles oma loo".²⁹

Sa oled leidnud mu loomingust väga hea tsitaadi, aitäh! Nii võikski see jääda. Aga kui seda kuidagi kommenteerida, siis teeksin seda piibli abil. "Alguses oli Sõna, ja Sõna oli Jumala juures, ja Sõna oli Jumal" (Jh 1:1). Jah, Sõna on Jumal. Mõlemaid kirjutame suure tähega — tundmaks aupaklikkust, mõistes, et Sõna puhul on tegemist ühel ajal nii maailmaloomisega kui ka algse korraga. Nii on Sõnal kristlikus kultuuris kaksiktähendus: Sõna on Jumala kehastus, aga samal ajal ka algmuster, millest lähtub kõige elava tarkus ja vägi. Juba see on eriline, et Jeesus kui Immaanuel asub mõnedes neitsi Maarja ikoonides neitsi Maarja rinna sees olevas kapslis. Seal on ta nii algse tarkuse sünonüüm, ent

²⁹Kärt Hellerma, "Hunt", lk 46.

märgib ühtlasi Igavese Jumala lihakssaamist. Järeldus on huvitav: Igavene Jumal ja tema tarkus pärineb Jumalaema rinde alt.

Kui igasugune muusika olevat algse heli variatsioon, võiks seda olla ka igasugune sõnaline looming — see mõte mulle meeldib. Kuigi tean, kui suur segajate hulk seda lahjendab ja moonutab.

Tahaksin osutada ka mõistele “mantra”, mis pärineb ida kultuuridest, aga on meilegi tuttav. Mantra on püha heli, mis võib olla nii tervikfraas, üksik sõna või ainult silp. Oluline on, et mantrate kordamine annab elujõudu andva kogemuse. Mantrad on sisemise väe seemned, mille kordamises on võti. Olen vahel päris teadlikult oma loomingus kasutanud mantralaadsete korduste jõudu — et suurendada mõtteenergia laineid, sest teksti energetika ja sisemine dünaamika on mulle väga tähtsad.

Alles sümbioosis loodusega, metamorfiseerununa Hundiks, tabab minategelane looma häälega oma helistiku: “Ürgne hää! ümises, igavikust sirutus kiir, hinge nähtamatu osa. See tõi teadmise jõust, avarusest ja kooskõlast, kõige elava päritolust. // Pilt ja heli kõneldesid oma keeli ühte ja sama, avasid ühe ja sama ukse.” Inimesena ei otsinud minategelane “mitte niivõrd oma lugu või häält, kui võrd oma õigust”³⁰. Kuidas on sinu kui autoriga, kas sa ajad taga oma õigust või kaitsed oma loomust ja “sunnita kujunemist”?³¹

Jälle pean sind tänama, sest see on küsimus, mis osutab millelegi väga põhilisele. Hoida alal sidet kõiksusega ja samal ajal toimida reeglistatud ühiskonnas — missugune arhetüüpne konflikt! See on üks pidev pingekolle, millega pole lihtne toime tulla.

Oma loomusega kooskõla on mul kõige kergem saavutada erakluses, aga samas olen ikkagi sotsiaalne olend. Eriti tundsin seda koroonaaegsete piirangute keskel elades, mil hakkasin väga taga igatsema teatris või kontserdil käike või sõpradega koos kohvikus istumisi — eriti seda suminat, mida tekitavad teised kohvikukülastajad kõrvallaudades.

³⁰Sealsamas, lk 81, 48.

³¹Vrd Thomas Salumets. *Kujuneda sunnita: Mõtestades Jaan Kaplinski*. Tlk Kersti Unt. Tallinn: Varrak, 2016, lk 206, vrd lk 46.

Oma õiguse tagaajamine kuulub inimsuhete juurde, aga häda on selles, et igaühel on oma õigus. Inimene peidab endas nii headuse kui ka kurjuse idusid. Ikka ja jälle imestan, kui võimas kogemus on näiteks suur ühishingamine laulupidudel ja samas on inimene võimeline teist inimest külmavereliselt tapma.

Šveitsi kirjanikku, avalikku moraalset instantsti Max Frischi, kelle loomingus keskseks küsimuseks oli “Mis ma olen?”, huvitas, kuidas üksikisik suudab säilitada omaenda identiteeti selles kuvandis, mille ümbritsev maailm temast loob. Sina teed aga vahet identiteedi ja hinge vahel. Kuidas seda mõista?

Kõige lühemalt võiks öelda nii, et identiteet määratleb inimese kui sotsiaalse olendi, hing aga on seotud inimese kui vaimolendiga. Igas elavas olevuses on osake pühadust ja see on seotud tema hingega.

Mulle meeldib hinge käsitus džainismis: hing on maailma-kõiksuse ainus substantis, mille põhiomaduseks on tunnetusvõime. Hinge omadused on energia ja õndsus.

Enda mitte millestki kammitseda laskmist — ka keelel mitte — tunnetasin erilisel moel sinu luuletust “Süü on Saksamaa surmalõks” lugedes. Need read on väga kõnekas, groteskne vastus sakslaste mitte lõppeda tahtvale süütundele ja selle võimalikele tagajärgedele Euroopas, mille kujundlikuks väljundiks said Saksamaa liidukantsleri Angela Merkeli selfi põgenik Anas Modamaniga ja tema sõnad “Wir schaffen das!”³² Kas nende ridadeni viis sind mure õhtumaa kultuuri pärast?

Kui need read sündisid, vaatasin isegi, et see on üks väike spengleriaana. Tore, et sa seda tähele panid. Tulgem siiski maa peale: küllap aktiveerus lihtsalt mu ühiskonnakriitiline närv. Jälgin ju uudiseid ja need tekitavad mõtteid, mis rändavad metafooridena mu loomingusse. Ainult et kui enne kirjutasin lehekolumne, siis nüüd on mu kommentaarid kolinud luulevormi ning muutunud napimaks ja kujundlikumaks. Lühidus ja ökonoomsus so-

³²Sks k “Me saame sellega hakkama!”.

bivad mulle. Kahju on ainult, et luulesse paigutatuna on igasugustel mõtetel ka vähem lugejaid. Luule on ju üks vähem ostetumaid žanre.

Kas sinu kommentaaride kolimine luulevormi ongi kaasa toonud esseistlikud ja pajatuslikud jooned, mis sinu luuletusi siin-seal läbivad? Teisiti küsides: kas “pajatuslik vorm ja esseistlik siisu” (Alvar Loog)³³ on taotluslikud?

Enda meelest ma suurem asi pajataja ei ole, kuid luulevormis narratiivide loomiselt olen end tabanud küll. Mu ühelt kujundilt teisele kappav värsimaailm võib kohati ka krüptiline tunduda, aga olen väga nautinud oma värssjutustustele humoorikate ja irooniliste puäntide tekitamist.

Kuid esseistlikkus? See joon on sinu luules tõesti olemas.

Iseenesest on essee žanrina väga luulekauge — see tähendab, et mida vähem on essee kujundit, seda parem. Essee nõuab kannatlikku meelt, et oma teesi või teese selge loogilise arutluse najal tõestada. Pead olema justkui kohtunik, kes oma kaasust klaarilt hindab. Esseistlikkus mu luules? Küllap tuleneb see sellest, et alati ei suuda ma taltsutada oma erku ühiskondlikku närvi. Luulevormi ja esseistliku sisu sünteesimisest tekkinud segasevõitu žanri nimetasin alul paraluuleks just seetõttu, et ma polnud kindel, kas see pole mitte luule ülesoolamine, kui samades ridades kirjutad nii arvamust nagu kui luulet.

Umbes viisteist aastat tagasi sedastasid sa, et kultuur “ei ülenda enam inimest ega hooli tema hingest”,³⁴ ja esitasid 1997. aastal Suurbritannias Sussexi ülikooli juures asutatud Uue Metafüüsilise Kunsti kogukonna luuletajate manifestile toetudes kultuurile ultimaatumi: “Kunst peab taasalustama katkestatud kõnelust Iga-

³³Tsit Julius Ürt, “See pole ainult kanaarilinnu hõige, see on ahel süngeid allegooriaid”. — *Looming* 2020, nr 2, lk 314.

³⁴Kärt Hellerma, “Mazzano päevik”, lk 138.

vikuga.”³⁵ *Kas lõhet identiteedi ja hinge vahel pole suurendanud ka terviku kaotus?*

Jah, “Mazzano päevik” sisaldab päris palju tänapäeva kultuuri teemalisi arutlusi. Ent praegu, tundub, on kultuuris siseringi manifestide aeg möödas — või kui, siis on nende kõlapind väike —, sest kultuuriinimeste pilk on siirdunud pigem laiematele ühiskondlikele probleemidele, näiteks ökoloogilistele teemadele ja kliimamuutustega seonduvale.

Küsiksin siiski veel kord: kas lõhet identiteedi ja hinge vahel pole suurendanud ka terviku kaotus?

Kindlasti. Identiteet määratleb inimest tunnuste abil, mis jäävad tema hingelistest omadustest väljapoole. Nendeta aga pole inimest kui tervikut. Ega ma ei oska sellele ammendavamalt vastata. Asendaksin selle pigem arutlusega hinge ja keha suhtest, mis praegu on väga üheplaaniliseks ja kehakeskseks muutunud. Hing vajab kooskõlatunnet kõiksusega, keha aga kooskõlatunnet hingega. Need on rahuliku meele eeldused, ent aja vaim ei soosi kumbagi. See, et mina olen teinud otsuseid, mis mind aja vaimust lahti ühendavad, ei tähenda, et teised inimesed seda teeksid või peaksid tegema.

*Meie kommertsialiseerunud ühiskonnas pöörab väga tabavalt ja rabavalt pea peale René Descartes'i mõttetera “Cogito, ergo sum” üks sinu meeliskirjanikke, soomerootsi kirjanik ja ajakirjanik Kjell Westö: “Ainult edasi kesta: ma tarbin, järelikult olen.”*³⁶
Niisiis: “Consumo, ergo sum.”

See on tabav kommentaar tarbimisühiskonnale. Ilmselt peab Westö silmas ka heaoluühiskonna inimese hingelist rahulolematust: tõsi, kui sul pole oodata muud peale uute kaubakeskuste kerkimise ja järjekordsete *Klassikokkutuleku* seeriaste, siis tekib tühjuse tunne.

³⁵Samas, lk 101.

³⁶Kjell Westö. *Bruusi juhtum*. Tlk Mari Allik. (Loomingu Raamatu-kogu 19.) Tallinn: Perioodika, 1996, lk 28.

Ega rikkus ole pahe — kui, siis ainult niipalju, et seda kõigile ei jagu. Hullem on see, et kauplemise ideoloogia kultus on tunginud ka kultuuri. Sa mitte ei valmista toodet, vaid oled ka ise toode. Mis tähendab, et kummardatakse majanduskasvu, mitte mõtlevat inimest.

Kui tahta, võib sellest iroonilisest parafrasist veel üht-teist välja lugeda, miks mitte ka vaimsuse ja moraalsuse kadu tänapäeva kultuuris. Kriisiolukorras — nagu on ka koroonapandeemia aeg — ilmneb, et inimesed ei oota kultuurilt mitte profaansust ja labasust, vaid hingelise toe andmist.

Just hingelisest toest jääbki vajaka. Meie ajastul on rituaaliks pühitsetud argielu rutiin. Pole midagi, mis ülendaks, sellest kõrgemale tõstaks, on vaid argitoimingud, mida ritualiseeritakse nende korduvusega. Ometi läheb side maailmaga kaotsi, katkeb just siis, kui tegid kõik, et saavutada vastupidine. Tulemuseks on tühjustunne ja äng, iseenda lõikumine, tätoveerimine, plastilised operatsioonid, rasvaimu, antidepressandid, visiidid psühholoogi juurde. Kui siia liita veel internetiajastu, mis inimese ühismeedia võrkudesse on mässinud, on meist justkui vabatahtlikult saanud kollase meedia tegelased, iseenda aparatsod. Ühel pool ahvatleb üürike kuulsus ja võimuillusioon, teisel pool varitseb alandatus ja häbi, tükikesest hingest ilmajäämise tunne. Tühjusel pole ju mõõtu, tühjus on varjatud, see annab talle võimaluse inimhingele lähedale jõuda ja teha seal oma tuimestamistööd, muutes inimese tühjuse marionetiks nii, et ta sellest arugi ei saa.

Näib, et heaoluühiskonna vabadused nõuavad inimeselt tarkust, mida alati ei jätku. Kust ikkagi võtta tarkust teenida raha, ilma et selleks peaks loovutama oma hinge? Aga heaoluühiskonnas tundub vaesus olevat hirmutavam kui surm.

Usun, et Kjell Westö peabki esmajoones silmas heaoluühiskonna inimese hingelist rahulolematust meie tarbimisühiskonnas. Kus või milles on aga inimese hinge pääsetee? “Kultuur ei päästa ega õigusta kedagi ega midagi,” väidab 1964. aastal Jean-Paul Sartre. Tõsi küll, ühe eetilise funktsiooni omistab ta kultuurile, sest see on “inimese produkt: temas kujutab inimene ennast, temas tunneb inimene end ära, see kriitiline peegel on ainus, mis

*talle tema pilti näitab*³⁷. *Kas sina usud, et kultuur saab päästa ja õigustab kedagi ja midagi?*

Sartre'il oli ilmselt õigus, kuigi möödunud sajandi kuuekümmendad aastad olid kultuuri jaoks küllaltki lootusrikas aeg. Mis on kultuuriga nüüd juhtunud? Olen kirjutanud, et kultuurist vajab inimene lohutust, mitte seda, et talle sealt näkku sülitataks ja ta roppustega üle kallataks. Mulle on vastu vaieldud, minuga pole nõus oldud. Kas inimene vajab sõdu ja pandeemiaid, selleks et tõelised väärtused jälle meelde tuleks? Hea küsimus, eks ole.

Meie aeg on teistsugune — lärmakas ja dünaamiline, üks suur enesenäitamise paabel, mis kõik justkui ühemööduliseks teeb. Avalik ruum kubiseb informatsioonist, häälte kakofooniast, kõik arvavad midagi, uuringufirmad töötavad palehigis. Aga hinge- pidet on vähe. Ka on suured kultuuriisiksused avalikust ruumist kadunud või esinevad seal harva.

Elus olemise mõõt on pildil olemine, etenduskunstis osalemine, kas või massistseenis episoodilises rollis — ülekantud tähenduses —, sellestki piisab, et mitte ühiskonna radarilt kaduda. Inimese identiteeti määravad tegurid on kolinud internetti. Internet määratleb sind, hindab sind, annab sulle passi “uude normaalsusesse”, milleks on ekraanide nägemisulatuses viibimine.

Informatsiooni ületulv avalikus ruumis ja iseenda instseneerimine on aastakümnest aastakümnesse aina suurenenud, ja küllap koguni inimese infantiliseerumisse oma jälje jätnud ning tema hinge materdanud. Luuletuses “Kirjad Google’ile”, mida ma nimetaksin äraspidiseks ülemlauluks Google’ile, kujutad sa satiirilisel, ent samas lustlikult inimese ühismeedia võrkudesse määsimist, planeedi Maa muutumist planeediks nimega Google.

*Kuid kuigi sa usud, et kultuuris on siseringi manifestide aeg möödas, võiks ikkagi mõelda: kas me ei peaks 21. sajandi kultuuri missiooniks pidama terviku, tervikliku maailmataju*³⁸ *taastamist,*

³⁷Jean-Paul Sartre. *Sõnad*, lk 196.

³⁸Vt ka Hardo Pajula, “Intervjuu Viivi Luigega: Maailm sügaviku kaldal”. — *Postimees: Täheenduse Teejuhid*, 19. II 2021, lk 4–5.

sealhulgas taasalustama katkestatud kõnelust Igavikuga? See on ühtlasi kultuuriülene, võib-olla koguni eksistentsiaalne missioon. Tervikliku maailmatajuga on seotud kõik, ka näiteks ökoloogilised probleemid.

Kindlasti. Ehkki tervikliku maailmataju, eriti aga kõiksustunde mõiste pole midagi sellist, mis klassikalise teadusliku maailma-vaatega kokku käiks. Üksikteadusteks killustunud teaduspildis säärast terminoloogiat vaevalt kohtab. Pigem võiks sellega seostada teatud pedagoogilist metoodikat, millega läheneda meie elukeskkonnale, mis tähendab üha rohkemate inimeste harimist, informeerimist sellest, mis Maaga inimtegevuse tõttu on toimunud või toimumas. Loodetavasti oskab hingeliselt haritum inimene oma kasuahnust ohjeldada ja vähem tarbida.

Idealismi ei tohiks minetada ka hetkedel, mil maailma ükskõiksus tundub põrmustav ja kõik paistab juba läbi olevat.

Helgust, mida sa tundsid lapsena maal olles ning lootsid hiljem leida kirjandusest ja kunstist, otsid sa nähtavasti veel praegugi. Kuid see kaduma läinud ja (veel) üles leidmata helgus oli “jäänud alles Mazzanos mäe peale kasvavate puude võrade kohale, oliivipuude ridadesse, magnooliate roosadesse õitesse, põõsa all nuuskiva siili väikesesse niiskesse ninasse”³⁹. Just oliivipuud aetas Viivi Luik mõni aasta hiljem oma raamatus Varjuteater (2010) aja võrdkujuna erilisse semantilisse välja.⁴⁰ Aga juba enne seda räägid sina “Mazzano päevikus” aja kihtidest, nende kõrvutiolemisest. Roomas (ka Colosseumis) näed sa võimalust “liikuda eri maailmade vahel [---]. Müütiline elupuu kasvab siinses pinnases lopsakalt, sest tal on visa ja jõuline juur.”⁴¹ Selle fakti oli teiste kirjanduskriitikute kõrval esialgu samuti minu mälu kahe silma vahele jätnud. Kuid kas sinu puhul võiks rääkida lisaks veel ver-

³⁹ Kärt Hellerna, “Mazzano päevik”, lk 88.

⁴⁰ Vrd Viivi Luik. *Varjuteater*. Tallinn: EKSA, 2011, lk 286.

⁴¹ Kärt Hellerna, “Mazzano päevik”, lk 78, vrd 195, 57.

tikaalsest ajatunnetusest? Kuidas suhtud sa oletusse, et aeg on “illusioon” (Julian Barbour)⁴²?

Aeg ongi illusioon. Aeg paneb inimtunnetuse pidevalt proovile. Suuta end tajuda kolmemõõtmelises ruumis igavikulise olendina pole kerge. Mida rohkem selle poole püüelda, seda paremini see õnnestub. Ajaväline olek toob kaasa rahuseisundi, sisemise vaiku-
se, kuhu on raske pääseda, aga mis mõjub ülimalt loomulikuna. Selles seisundis võid end tabada mõtetelt või nägemustelt, mille kohta ei teagi, kas need on kujutlusvõime vili või tõelisus. Aja ja ajatuse vahel kõikudes olen mõelnud, et alguses aega ei ole, et aeg on valgusehmente kera, mida Jumal läbi peopesade tõmbab, muutes selle valguslindiks, mida mööda inimene kõnnib nagu trenn-
ažööril; lint liigub, inimene justkui liigub ka, aga tegelikult on ta paigal, liigub vaid aeg tema jalgade all, pannes ta vananema. Seega on aeg kujund, igaviku lõim, lint Jumala peopesast. Suuta end sundida sellest jalgade all tormavast lindist kõrgemale tõus-
ma, vabanema kas või korraks, see võiks olla eesmärk.

*David Bowie’le pühendatud luuletuse pealkirjastad sa koguni sõ-
nadega “Aja definitsioonid”. Kuid sinu Aeg ka “korises nagu
surm”⁴³. Kas sinu lapsepõlveigatsus mitte tunda aega polnud
alateadlikult seotud ka hirmuga surma ees?*

Lapsena ma ei tundnud hirmu surma ees. Vähemalt ma ei mäle-
ta, et ma seda oleksin tundnud. Mäletan pigem selliseid veidraid
hetki, kus kõik ümberringi justkui tardus ja liikus minust eema-
le, nii et ma jäin kõigest väljapoole, samas ikkagi selle osa olles.
Mis see kõik on, küsisin siis endamisi keset seda tardunud olekut.
Mis maailm see on, kuhu ma olen sattunud? Aga hirmu ometi ei
olnud. Oli pigem uudishimu, rahulik vaatlushetk.

*Nii nagu Ernst Ennole tähendab ka sulle Surm üleminekut, ja
võib-olla ka kojuminekut, tagasipöördumist välja. Sa nimetad*

⁴²Tsit “Lizenz zum Denken”. — FOCUS Magazin, Nr. 18 (2000),
PHYSIK. Vt [www.focus.de/wissen/natur/lizenz-zum-denken-physik_](http://www.focus.de/wissen/natur/lizenz-zum-denken-physik_id_1940129.html)
[id_1940129.html](http://www.focus.de/wissen/natur/lizenz-zum-denken-physik_id_1940129.html).

⁴³Kärt Hellerma, “Muruniitja”, lk 1258.

Surma ümberpaigutumiseks, muutumiseks üheksainsaks hingede vooks, üleminekuks täiuslikku kehastusse,⁴⁴ suremist aga suremiseks valgussurma⁴⁵. Kuidas on sinu suhe praegu selle “suure muunduri”⁴⁶ ja tundmatuga? Kas oled endalt mõnikord nagu läti kirjanik Nora Ikstena küsinud: “Miks ei oska keegi jutustada, kuidas on tagasi pöörduda?”⁴⁷

Kuigi kirjanikud teevad, mis nad võivad, pole surma saladus elavate lahendada. Ka Ene Mihkelson ju küsib: “Miks surm just vasaku õla taga / valvab Miks silm on ainult päeva- / valgel lah-ti”,⁴⁸ ja Sarah Orne Jewett nendib: “Linnukesed muudkui laulsid ja laulsid, justkui oleksid nad teadlikud surematusest ja põlastak-sid neid, kes väiklaselt surma pärast muretsevad.”⁴⁹

Kui inimese surmahirm on mõõtmatu, siis millega ikkagi seletada inimese tapmiskirge? “Võib-olla on see inimihus vohama pääse-nud / rakk mis kehutab tapma” (Ene Mihkelson)?⁵⁰ Kas tapmis-kirge (või koguni tapmiskohustust?) näivad inimestesse süstivat ja “tapva käe”⁵¹ nende külge pookivat ka tardunud tõekspidamised, nagu veritasu ehk vendeta, mis on Albaania kirjaniku Ismail Ka-daré romaani Murtud aprill keskne teema, millest me sinuga kord põgusalt rääkisime?

Sellele küsimusele mul head vastust pole. See puudutab aga üht inimkonna suurimat painajat. See, kes on lugenud Michel Houel-lebecq'i romaani *Serotoniin*, mäletab kindlasti stseeni,⁵² kus oma

⁴⁴Vrd Kärt Hellerna. *Koer ja Kuu*. Tallinn: Tuum, lk 114–115, 170.

⁴⁵Kärt Hellerna, “Muruniitja”, lk 1259.

⁴⁶Sealsamas, lk 1255–1256.

⁴⁷Nora Ikstena. *Neitsi õpetus*. Tlk Kalev Kalkun. (Loomingu Raa-matukogu 13–14.) Tallinn: Kultuurileht, 2011, lk 91.

⁴⁸Ene Mihkelson. *Kaalud ei kõnele*, lk 245.

⁴⁹Sarah Orne Jewett. *Nooljate kuuskede maa*. Tlk Merike Pilter ja Lauri Pilter. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020, lk 27

⁵⁰Ene Mihkelson. *Torn*. Tallinn: Varrak, 2010, lk 102.

⁵¹Ismail Kadare. *Murtud aprill*. Tlk Pille Kruus. Tallinn: Varrak 2007, lk 34.

⁵²Vrd Michel Houellebecq. *Serotoniin*. Tlk Indrek Koff. Tallinn: Var-rak, 2019, lk 215–216.

armastatud (eks)naist luurav peategelane võtab püstolisihikule naise lapse, kes pahaaimamatult õues toimetab. Kuigi lasku ei järgnenud — kui oleks, oleks see olnud juba teine romaan —, oli selles stseenis meeletu pinge. Peategelane tuli kiusatusega toime. Kust need kiusatused pärinevad? Inimhinge tumedast sügavikust, mingist pimedast kohast, mida me ise ei tunne, aga mida peab ainiti valvama, et seal olev elukas välja ei pääseks ja kasvama ei hakkaks.

Inimesed kannaks endas paratamatu suremisena ja üldiselt mitte paratamatu tapmisena otsekui topelt surmamärki. “Surmamärki” kannavad samuti puud, “mis on langetamiseks mürkistatud” (Ismail Kadaré)⁵³. Just “puulehtede sahinas, randa loksuva is merelaineis, mullas ja maas, tuules ja taevatähtedes”, mitte aga enam “raamatutest, tarkadest teooriatest, külmadest, kätteõpitud sõnavaraga arutlustest”⁵⁴ otsid ja leiad sa, nagu sa proosaliselt juba “Mazzano päevikus” pihid, kaitset, tõelise toe. Selle aasta maikuus pihid sa aga poeetiliselt: “Puud kasvavad mu loomingust läbi / sirutavad oksad mu kaustade vahele / nagu otsides valgust või õnnistades / nad ei palu ega anna lootust / nad üksnes sirutuvad [...] oksad milles on üheskoos / elujõud ja õnnistus / hoolivus ja armastus / nagu jääks keegi mäletama hommikut / mil valguse oksad kasvasid mu loomingust läbi”⁵⁵. Ma ei tea, kui palju on üldse tähelepanu pööratud tõsiasjale, et puudel — nii pärispuudel kui ka müütilisel elupuul — on eriline koht kogu sinu loomingus. Just luuletusega “Igatsen puutüvede järele” kogumikust Päeva lõpus (2019) nomineeriti sind 2020. aasta Juhan Liivi luulepreemiale.

Puudega, kes aitavad sul näha aega, seod sa ka ühe pärimusliku pildi surmast: “Kusagil soomeugrilaste juures olevat surnud puu otsa viidud.”⁵⁶ Kas sinu puudelembus ja eriline tunnetamine on seotud eestlaste maarahvaliku olemusega või/ja sinu Maa-

⁵³Ismail Kadare. *Murtud aprill*, lk 48.

⁵⁴Kärt Hellerma, “Mazzano päevik”, lk 72.

⁵⁵Kärt Hellerma, “Hommik”. — *Looming* 2021, nr 5, lk 632.

⁵⁶Kärt Hellerma, “Muruniitja”, lk 1252.

*lapseks olemisega? Kas sa kuulad või kuuled Maa saadikutena taevase valguse ja sfääride muusika poole sirutuvate puude abil elumeloodiat ja selle kahehäälsust ning liigud kujutluse ja tege-
likkuse vahel, mis tegelikult “sulavad pidevalt kokku”⁵⁷?*

Mulle on lähedane šamanistlik elutunnetus, mis tunnistab meie algset täiuslikku loomust, millele on omane elada loodusega kooskõlas. See tunnetus võis tõesti alguse saada juba Maalapse ajast.

Puudega suhtlemine on energeetiline akt, milles on alati ka midagi saladuslikku. Olen mitmel pool puudest kirjutanud, viimatistest lugudest võiks mainida proosakogus *Koidula käsi* (2020) ilmunud “Puuvaimude kooli”. Algselt kavatsesin selle lastelooks — ja jäingi kahevahele, kas on see lastelugu või mitte —, aga mõtlesin, et see sobib *Koidula käes* olevate linnujutudega kokku. Pealegi on tänapäeva inimeses nagunii palju last ja just sellist last, kelle kohta meie vestluses juba viidatud Toomas Liiv on öelnud, et “[m]eie aja kangelaslikkust kannab arusaam puberteedist kui elukutsest, kui professionaalsusest”.⁵⁸ Kui keegi tahab koostada mõnda tänapäevaselt kõnekat aforismikogumikku, siis võiks selle, juba klassikaliselt mõjuva tõetera sinna aukohale paigutada.

Ega puudest pole kirjutada kerge, sest nad eksisteerivad väljaspool ratsionaalset inimest — oma mõõtmes, oma laine-
pikkusel, oma signaalide väljas. Puudega suhtlemine eeldab seda, et kõigepealt tuleb püüda välja lülitada oma sotsiaalne mina — see, kel on nimi, elulugu, teoste loend Vikipeedias, tulemuste hulk, mida saada guugeldamisel.

Puud aitavad vabaneda inimühiskonnas varitsevast heitumusest, katkisusest, võimuihast. Nad on puhastajad, nõuandjad, rahustajad, jõu andjad. Puudega suheldes pimeduse olendid taanduvad ja kaovad — on ainult süüde, läide, valgusallikas. Nähtamatu prožektor, mis valgustab ja soojendab — katab, ravib, kaitseb,

⁵⁷Kärt Hellerma, “Mazzano päevik”, lk 64.

⁵⁸Toomas Liiv, “Priimägi ja eesti naised: Võitja visiit”. — *Luup* 1997, nr 8, 14. aprill, lk 47.

tasakaalustab kõik su rakud. Sel on side pärismina, ürgmina, tõelise minaga, eluga, mis on sügaval hinges ja samal ajal ka kaugel väljas.

Küllap on puud mulle nii olulised ka seetõttu, et olen metsarahva liige. Meie sugu on alati metsadega koos, metsa sees, metsadega kõrvuti elanud. Oleme puudele ohvriande viinud, neid armastanud, nende seltsi ja tuge vajanud, nendelt abi saanud.

*Rändama oled pannud sinagi oma puud ja neisse elama ka oma vanaema.*⁵⁹ *Kuid inimese jaoks üldse “suurim kunst on sõita neil rööpail, mis sulle elus ette on nähtud — ja mitte käänakuil maha pudeneda.”*⁶⁰ *Kas sul on õnnestunud neid käänakuid läbida? Kas oled valgusega suhtlemisel ja edasi-tagasi rändamisel mööda oma elujoont — “käin üle selle kohati kahvatuks kulunud kontuurist, põikan sisse mõnda selle võssakasvanud soppi”*⁶¹ — *jõudnud lähemale küsimusele, mis on elutarkus?*

Arvan, et elutarkus on kõigepealt seotud kõrgema moraalsusega, alles siis tuleb kõik muu. Lisaks kanname kaasas eelmiste põlvkondade vaimset pärandit. Tuleks püüda rahu teha ka selle keerulisemate osadega, kuigi see pole kerge. Ent vaimne ühendus armastava esivanemaga on võimas jõud. Olen seda kogenud elu raskematel hetkedel.

Inimesel on tema vaba tahe, kahjuks käib sellega kaasas oht hälbida jumalikust tarkusest. Inimeseks olemise tunnistus ei peida end mitte maksimaalses vabaduse kasutamises, vaid oskuses tajuda vabaduse piire.

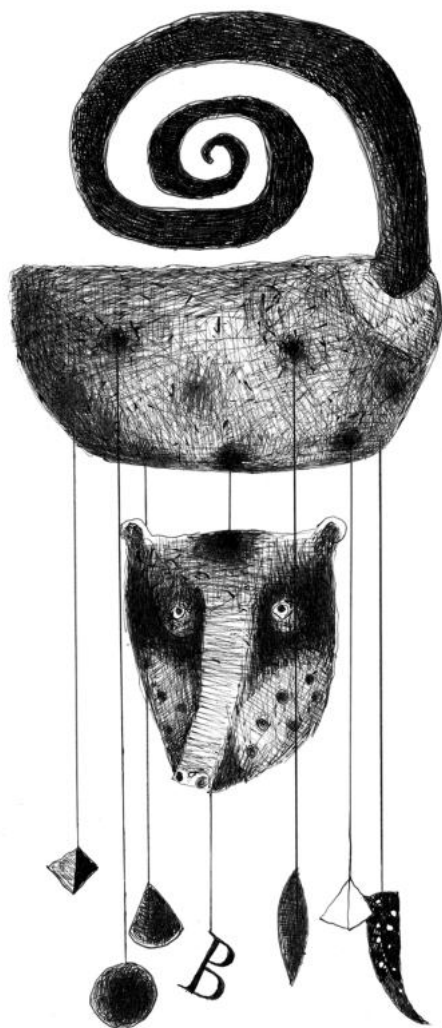
EVE PORMEISTER (1956) on lõpetanud germanistina Leipzigi Ülikooli 1980, filosoofiamagister saksa kirjanduse alal 1992, filosoofia-

⁵⁹Vt luuletusi “Mets tuleb mäe tagant” ja “Sa elad edasi puudes. Vanaemale” luulekogust *Hõbeda laulud: Luulet 2015–2016* (Tallinn: EKSA, 2016), lk 124–128, 136.

⁶⁰Kärt Hellerma, “Mazzano päevik”, lk 198.

⁶¹Sealsamas, lk 63.

doktor saksa keele ja kirjanduse alal 2003 (mõlemad TÜ). TÜ filosoofiateaduskonna õpetaja 1980–1992, saksa filoloogia õppetooli lektor 1992–2004 ja saksa filoloogia osakonna uuema saksakeelse kirjanduse dotsent 2004–2014; Tartu Linnaraamatukogu väliseesti ja vanema raamatu osakonna raamatukoguametnik a-st 2016. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Kirjandus ja kultuurilugu kuuluvad keeleõpetuse juurde” (1999, nr 7, lk 1505–1509), “Mida tänapäeval tähendab Šveits” (2001, nr 5, lk 977–987), ““Kirjutan, et mu valudest saaks pidu”: Kohtumine Gertrud Leuteneggeriga 28. juunil 2002 Zürichis” (2003, nr 4, lk 813–820), “Ingeborg Bachmann: Välditamatu poeet ja kõhklev lootja” (tlk Krista Räni; 2006, nr 1, lk 184–210), “Kas maailm on tunnetatav: Salapärane kass, ema ja kõrb Eugen Ruge romaanis *Cabo de Gata*” (2016, nr 10, lk 1733–1760) ja “Ma näen aega” (2019, nr 3, lk 518–528); intervjuu Jaak Jõerüüdaga “Igavene otsimine: Teekond iseendani” (2020, nr 7, lk 1246–1277); tõlkinud Gertrud Leuteneggeri essee “Avalikult ja otsustavalt lahti öelda oma sajandi põhimõtetest” (1989, nr 4, lk 704–710), Leuteneggeri luuletusi (2003, nr 4, lk 809–812) ning Torsten Hoffmanni artikli “Vastu võtta terviklikkus: Kaaskiri Schilleri *Wallenstein*’i proloogi tõlkele” (2009, nr 11, lk 2100–2105).

JÜRI MILDEBERG. Tähestikuetüüdid IV (2021)

MÄLETATUD LINN

Kolm Tartut

Maarja Hollo

Aga kas kulub minu teadvuse voolu ja sellega elusse, elulukku maailm, milles ma elan, toad, majad, seinad, fassaadid, tänavad, vastutulijad, maa jalge all, tuul ja taevas? Ons nad minule lähemal kui õhu liikumine kopsusompudes või neerude toimimine? Ons teadvustatud eemalolev lähemal kui teadvustamata lähedalolev?

Jaan Kaplinski

Küsimus Jaan Kaplinski autobiograafilise jutukogumiku *Kust tuli öö* sissejuhatuses (1990: 7) on oma elust kirjutavale inimesele ilmselt möödapääsmatu: kirjutamisprotsess tähendab paratamatult ka pidevat valikute tegemist, sest mõnda elusündmust või -seika meenutades tuleb enamasti meelde veel palju asjaolusid, sealhulgas selle sündmuse või seiga ruumilised koordinaadid ja emotsionaalne miljöö. Ent kohti ja ruume üksnes ei mäletata, vaid need on sageli mäletamisprotsessi enda jaoks määrava tähendusega: mälestuste esilekerkimist võib põhjustada just mingi kindel ruum või koht, millega selles kas füüsiliselt või siis mälestuste vahendusel viibijal on eriliselt tähenduslikud suhted.

Laialdasem huvi ruumi ja ruumisuhete vastu sai alguse 1980. aastate lõpul inimgeograafias ja levis 1990. aastateks kultuuriuuringutesse. Ruumi mõiste tõi uuel ja jõulisel viisil teoreetilisse diskursusesse USA geograaf ja ruumiteoreetik Edward W. Soja, kes rõhutab raamatus *Postmodernsed geograafiad: Ruumi taaskehtestamine kriitilises sotsiaalteoorias* (esitrükk 1988) ruumilisuse mõiste dünaamilisust. Toetudes Prantsuse filosoofi Henri Lefebvre'i ja Michel Foucault' arusaamale ruumist kui

eelkõige sotsiaalsest nähtusest, mille moodustavad ühiskondlikud suhted ja võimusuhted, väidab Soja, et ruumilisust luuakse sotsiaalselt ja see “eksisteerib nii oluliste vormidena (konkreetsed ruumilisused) kui ka isikute ja gruppide vaheliste suhete kogumina, sotsiaalse elu enda “kehastuse” ja keskkonnana” (1995: 120). Soja järgi hõlmab ruumilisus seega nii füüsilisi kui ka psühholoogilisi ruume, mistõttu on konkreetse ruumilisuse esitamine alati põimunud keerukate ja mitmekesiste kujutistega inimestajast ja -tunnetusest (samas: 121).

Lefebvre'i, Foucault', Soja ja mitme teise inimgeograafi ruumiideed on jõudnud ka kirjandusuurimisse: 2007. aastal ilmus Prantsuse kirjandusteadlase Bertrand Westphali raamat *Geokriitika: Tegelikkus, fiktsioon, ruum* (La Géocritique: Réel, Fiction, Espace), kus ta tutvustas uut kirjandusanalüüsi meetodit, mille peamiseks uurimisobjektiks on teatud geograafilise koha kujutamine kunstiteostes, eeskätt kirjanduses. Westphali sõnul põhineb geokriitiline kujutus vaatepunktide paljususel ehk erinevate kohakujutuste spektril (2011b: 113), mistõttu selline perspektiiv vastandub autorikesksetele uurimustele. Geokriitilist meetodit iseloomustavateks märksõnadeks on vaatepunktide paljusus, mitmiktaju, stratigraafiline vaade ja intertekstuaalsus (samas: 122). Stratigraafilise vaate (*stratigraphic vision*) all peab Westphal silmas aja mõju ruumi tajumisele, mis sõltub vaatepunktide suhtelisusest (samas: 137). Stratigraafiline vaade seostub Prantsuse filosoofi Michel de Certeau arusaamaga kohast kui palimpsesist, ühes kohas eri ajajärkudel moodustunud kihistuste vastastikku toimivast tervikust (2005: 273). Geokriitika jaoks on tähtsaimad kolm mõistet: ruumilisus-ajalisus (*spatiotemporality*; ruumi analüüs kuulub kokku aja aspektidega), transgressiivsus (kõik kohakujutused on pidevas muutumises) ja referentsiaalsus (mis tahes kohakujutus on seotud tegelikkusega) (Westphal 2011a: xv).

Westphali mõtteid ruumide ja kohtade uurimisest kirjanduses on edasi arendanud USA kirjandusteadlane Robert T. Tally Jr., kes mõistab geokriitikat laiemalt, määratledes seda teooriana, mis hõlmab nii esteetikat kui ka poliitikat, et põhjalikumalt ja nüansseeritumalt mõista pidevalt muutuvaid ruumisuhteid (2013: 113). Geokriitika ülesandeks on seega “analüüsida ja uurida neid uusi

kartograafiaid, mis aitavad meil mõtestada meie kohti ja ruume maailmas”, huvituses viisidest, kuidas ruumipraktikaid rakendatakse ja paigutatakse (samas: 114).

Omaeluloolistes tekstides kujutatud ruumide ja kohtade üle arutledes on kasutatud mõistet geobiograafia. Selle võttis kasutusele Soome geograaf Pauli Tapani Karjalainen, kes määratleb geobiograafiat elukäigu väljendusena, nagu see seostub kohtadega, kus on elatud (2003: 87). Karjalainen väidab, et igal inimesel on oma biograafilised kohad, mida ei saa täielikult kaardistada, sest nad on sügavalt isiklikud ja keerulisel viisil mäluga laetud (samas: 88). Teisisõnu väljendudes pole olemas kahte sarnast kohta, nagu pole ka kohta, mida oleks samasugusena näinud ja kogenud kaks inimest. Seega ühendab geobiograafia koha, mälu ja jutustava mina mõisted, võimaldades tõlgendada autobiograafilistes tekstides kujutatud kohti ja ruume kui mälestuste talletajaid.

Elulookirjutuse uurijate huviorbiiti on ruum ja koht jõudnud alles viimasel aastakümnel: näiteks puudub 2001. aastal ilmunud kaheköitelisest elulookirjutuse entsüklopeediast (*Encyclopedia of Life Writing*) nii ruumi kui ka koha märksõna. Esimese põhjalikuma seda teemat käsitleva artiklikogumiku eessõnas tõdevad koostajad Eveline Kilian ja Hope Wolf: “Elulookirjutusest võib vaevalt mõelda ilma seda ruumiga seostamata: kes me oleme ja kuidas me endast jutustame, sõltub meie võimest, ihast või läbikukkumisest paigutada oma identiteedid ruumi ja suhestada need teatud kohtadega” (2016: 2). Niisiis kujundavad kohad ja ruumid olulisel määral endast jutustamise viise, aga ka autobiograafilised tekstid ise mõjutavad seda, kuidas me teatud ruume ja kohti kujutleme ning kuidas nendega suhestume.

Käsitlen siinses artiklis tunnetega seotud kohakogemusi, mille jäädvustusi nimetan tundeliseks geobiograafiaks, lähtudes Karjalaineni pakutud mõistest. Selliste kogemuste eelduseks on inimese sügav ja teadvustatud suhe oma biograafilise koha või kohtadega, mida on määratletud ka kohalikkusena. Tunnetega seotud kohakogemuste vahendamist uurin kunstiajaloolase Elsbet Pareki ning kirjanike Arvo Mäe ja Lehte Hainsalu Tartu-mälestustele tuginedes. Eri põlvkondade esindajatena kuuluvad kõigi kolme mäletatud linnad eri kümnenditesse: Pareki Tartu on 20. sajani

di alguskümnendite ja vast loodud Eesti Vabariigi aegne Emajõe Ateena, Mäe Tartu 1920. ja 1930. aastate ülikoolilinn, Hainsalu Tartu aga on pärit Teise maailmasõja aastatest ja sellele järgnenud Nõukogude okupatsiooni ajast. Hainsalu mälestused erinevad Pareki ja Mäe omadest ka suurema fiktsionaalsuse poolest: peale autorilähedase jutustaja esineb siin autobiograafiline peategelane Lehte, kelle elukäiku jutustaja alates tema sünnist kuni vanaduse-ni jälgib. Pareki, Mäe ja Hainsalu mälestustele iseloomulik tun-deline suhestumine teatud kohtade, ruumide ja hoonetega toob lugeja ette kolm erisugust linna, mida allpool ükshaaval vaatlen.

ELSBET PAREKI TARTU

Elsbet Parek sündis 1902. aastal Tallinnas näitlejate Anna ja Jüri Markuse peres ning suri 1985. aastal Pärnus. Pareki mälestuste-raamatus ... ja põlvest põlveni kajab: *Mälestused* (2010)¹ lugeja ette ilmuv Tartu, mis Teise maailmasõja käigus suures osas hä-vis,² oli tema lapsepõlve- ja nooruslinn, kus ta elas aastail 1907–1916 ja 1922–1926. Oma mälestused pani Parek kirja 1960. aasta-tel, kui seljataha olid jäänud küüditamisaastad Siberis 1949–1951 ja karistuse kandmine Harku vanglas, kust ta vabanes 1953. aasta aprillis. Millised on Pareki mälestustes esile tulevad suhted teatud kohtade, ruumide, hoonete ja inimestega, kes talle Tartus elades eredalt mällu sööbisid?

Pareki mälestusteraamat on selgelt kohakeskne ja geobio-graafiliselt ka liigendatud: iga peatükk käsitleb ühte linna — Tar-tut, Tallinna või Pärnut —, mis oli mingil eluperioodil autori ko-dulinn. Tartust sai Pareki kodulinn 1907. aastal, kui tema ema ühi-nes äsja valminud Eesti esimeses kutselises teatris tegutseva Karl

¹Osa Pareki mälestusteraamatu peatükke oli Eesti Kirjandusmuu-seumi “Litteraria” sarjas ilmunud juba varem eri raamatutena: *Tartu — minu ülikoolilinn 1922–1926* (1998), *Minu koolipõlve Tallinn 1916–1922* (1999), *Mälestusi aastaist 1939–1944 Pärnus* (2000) ja *Mälestusi Pärnust 1944–1949* (2002).

²Tartu kui kadunud linna kujutamist ilukirjanduses käsitleb Ene-Reet Soovik artiklis “Kadunud linna otsimas: Sõjajärgse Tartu palimp-sest Bernard Kangro ja Jaan Kaplinski romaanides” (2020).

Menningu näitetrupiga. 20. sajandi alguse Tartu oli eesti rahvustunde häll, siin hakkasid tegutsema eesti seltsid, avalikes kohtades hakati aina enam rääkima eesti keeles ning Tartust kujunes kultuuriline ja poliitiline keskus, mistõttu on aastaid 1900–1918 nimetatud ka Tartu renessansiks. Oskar Rütli hinnangul polnud toonane Tartu enam saksa ega vene, vaid eesti linn:

Tartul oli oma häälekandja, mis julgesti ja selgesti eesti rahva tahet väljendas ja teed näitas. Nendel aastatel kerkisid Tartus nagu nõia-väel eesti rahaasutused, eesti ärid, seltsid ja kultuuri edendavad asutused ja ettevõtted. “Vanemuise” kunstitempel andis valgust kogu maale ja julgustas teisi linnu eeskuju võtma (2010: 182).

Emma näitlejatöö tõttu Vanemuises sattus ka Elsbet Parek lapsena sageli teatrisse, mis jättis talle “eredaid muljeid ja mälestusi” (Parek 2010: 12). Mälestustes kirjeldab Parek üksikasjalt kult ja tundeküllaselt nii teatrihoone välisilmet kui ka selle interjööri:

Hoone juurde kuulus kontserdiaed kõlakoja, lumivalgete pergola-te ja põliste puudega. Teatrimaja sees tundusid lapsele eriti avaratena madalaastmelised laiad trepid, mis alumisest hallist üles jalutusruumi viisid, ja viimase suured aknad, vaatega üle linna. Kuulasin palju kõnelusi Weizenbergi skulptuuridest “Koit” ja “Hämarik”, mis olid paigutatud teatri jalutusruumi. Need olid vist esimesed täiesti alasti kujud meie avalikkuses. Oli veel küllalt väikekodanlikult piiratud publikut, keda šokeerisid katmatud, viigileheta noormehe ja neiu skulptuurid. Lapsena võlusid mind “Vanemuise” suure saali seinal vaheldumisi reastuvad dekoratiivsed maskid “Komöödia” ja “Tragöödia”. Ilusad on minu mälus ka massiivsed poleeritud trepikäsipuud ja suured, laes rippuvad nelinurksed gaasiarmatuurid (2010: 15).

Selles mälupildis avaldub ühelt poolt lapse vaatepunkt, kes imetleb seninägemata ilu, teiselt poolt aga kõneleb see ajastu kultuurinormidest, mida jutustav mina vahendab täiskasvanu vaatepunktist.

Mälu abil 20. sajandi alguse Tartu linnaruumi kaardistades on Parekile emotsionaalselt üheks tähenduslikumaks kohaks Toomemägi, kus ta käis lapsena sageli mängimas. Nostalgilises mäles-

tuses Toome varemetest on oluline koht vabaduse tundel, mida ilma vanemate loata varemetesse mängima hiilimine tekitas:

Toome varemed olid muidugi hirmus huvitav ja saladuslik koht, aga nende vahele ronimisel oli ees kategooriline keeld. Mäletan, et isegi tuliselt igatsesin Toome varemete lääneotsal asuvasse puust veetorni ronida — see paistis vist kõrgeima kohana maailmas (Parek 2010: 16).

Varemetega seostuvad Parekil veel “saladuslik-õudsed” koobaskeldrid Vana Anatoomikumi ees, kus “kuuldavasti hoiti laipu ja puhastati konte anatoomilisteks õppusteks”, ning Inglisild ja tähetorn.

Teise lapsepõlves mällu sööbinud kohana kirjeldab Parek Barclay platsi ja selle vastas asunud vana Kaubahoovi. See klasisitsistlikus stiilis 128 sambast ümbritsetud hoone, mille tõttu hakati Tartut kutsuma Emajõe Ateenaks, valmis 1819. aastal ja hävis 1941. aasta juulis (Juske 2017). Kaubahoovist ja selle ümbrusest kujunes linna tuiksoon:

See kvadraatne massiivsete sammastega ümbritsetud sisehooviga ehitis oli üks suuremaid hooneid Tartus. Ümber Kaubahoovi kõndida ja vaadelda poeknaid kõigil neljal küljel – see oli juba terve pikk jalutuskäik. Jõepoolses osas tõusti treppidel sammaskäiku, kuna Barclayl platsi poolisel küljel kulges see tänavaga ühetasa. Mäletan, et linnapoolsel küljel oli rohkem riide- ja pudukauplusi, jõepoolsel raua- ja nahakauplusi (Parek 2010: 17).

Mälestus Kaubahoovist jätkub linnaruumi kirjeldusega. Parek meenutab Kaubahoovi lähedal jõe ääres iga aasta detsembris toimunud kahe nädala pikkusi aastalaatu, mis näivad olevat meelde jäänud eelkõige rikkaliku maiustustevaliku tõttu:

Eriti mäletan präänikute ja igasugu maiustuste putkasid. [...] Lahetiseid kompekke sai kopika eest terve tuututäie. Hästi odavad olid ka jaanikaunad, mida minu lapsepõlves palju söödi (2010: 17).

Olulisteks hooneteks lapsepõlve Tartus, mis samuti seostuvad vabadusetundega, peab Parek kinosid. Vanimad neist, Illusioon Raatuse tänava alguses tollasel Heinaturul ja Imperial praegusel Peeter Põllu platsil haridus- ja teadusministeeriumi ees, olid Pareki meenutuses

suured laudküünid, kus esitati tummfilmide kõrval ka tsirkuse-
numbreid — klounide, akrobaatide, žonglööride esinemisi ning
muid atraktsioone (2010: 23).

Lisaks tegutses Imperial varieteeteatrina, kus esinesid ka tuntud
trupid. 1913. aastal valmis Aleksandri tänaval kino Apollo ja Tä-
he tänaval kino Ideaal. Parek meenutab, et tema lapsepõlves võis
kinno siseneda igal ajal ja ühte filmi võis vaadata nii kaua, kui
keegi soovis.

Kuna Pareki ema Anna Markus koos veel mitme teise näit-
lejaga otsustas Menningu trupist lahkuda, kolis Parekite pere
1916. aastal tagasi Tallinna. Tartusse tuli Parek jälle 1922. aasta
sügisel, asudes õppima Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda. Kir-
janduslikku Tartut käsitlenud Mart Velsker ja Ene-Reet Soovik
nimetavad artiklis “Linnad teiseses linnas: Kirjandusliku Tartu
juhtum” Tartu tähtsaimate elementidena Toomemäge, Emajõe
ja Tartu Ülikooli, mis on ühtaegu “nii õpetatuse mittemateriaal-
se vaimu sümbol kui ka materiaalse arhitektuuri artefakt” (2017:
93). See Tartu ülikooli kahetine tähendus avaneb ilmekalt ka Pa-
reki mälestustes, kui ta manab lugeja silme ette pildi õppeaasta
avaaktusest:

Ülikooli kaunis valgesambaline aula oli sisustatud erinevalt prae-
gusest. Valge kõrge kantsel asetses ustevahelises seinas. Toolide
read selle eest olid asetatud piki aulat, ent mõlemas aula otsas olid
ka põigiti toolide read. Esimesed olid määratud ülikooli õppejõu-
dudele ja teistele auväärsetele külalistele. Põikridades istusid noo-
red immatrikuleeritavad. Rõdu oli tulvil vanemaid üliõpilasi, kes
uusi nägusid kriitiliselt vaatsid (2010: 111).

Interjööri kirjeldusele järgneb täpne ülevaade kohal viibinud ini-
meste paiknemisest aulas, mis tekitab ka lugejas endas kohal vii-
bimise illusiooni.

Teine ruum ülikooli peahoones, millele Parek oma mälestus-
tes erilist tähelepanu pöörab, on vestibüül:

Tähtis koht tolleaegses üliõpilaselus oli inglise kella ülikooli ves-
tibüülis teise korruse trepi kõrval. Kaugele kajavalt kuulutas kell
iga tunniveerandit. Selle kella löökide järgi algasid ja lõppesid
loengud. [...] Kella taga oli portjee putka ja hallipäine mundris

portjee Siimon seisis tavaliselt kella kõrval. [...] Vestibüüli suure kella all oli loengute vaheaegadel tavaline tudengite kohtumispaik. Leidus neidki, kes loengutel käimisest suurt ei hoolinud, aga ometi regulaarselt iga päev kell 11–11.15 end suure kella all näitamas käisid. See oli nn. üliõpilasbörsi aeg (2010: 116).

Niisiis ei olnud ülikooli peahoone, nagu Parek seda oma mälestustes kujutab, tolle aja üliõpilastele üksnes õpingute koht, vaid ka sotsiaalse elu keskpunkt, kust hangiti infot soodsate üürikorterite kohta, sõlmiti uusi tutvusi ja mis oli harjumuspäraseks kokkusaamiskohaks.

Hoonetest kuulub Pareki Tartusse ka Raadile 1783. aastal ehitatud mõisa peahoone, mis rikkaliku kunstigalerii ja raamatukogu tõttu kujunes 19. sajandil üheks Tartu vaimse elu keskuseks (Lukas 2021: 34). Alates 1922. aastast asus peahoones Eesti Rahva Muuseum, mille kunsti- ja kultuuriosakonnas Parek üliõpilase-na poole kohaga töötas. Hoone põles 1944. aastal. Muuseumile kuulus esialgu vaid üks osa peahoonest, ülejäänud hoonet kasutas Tartu ülikooli põllumajandusteaduskond. Lossi neljas ruumis ja koridoris eksponeeriti etnograafilisi kogusid, uhkemates saalides aga kunstikogu. Selle moodustasid jäänused Liphartite kunstikogust, mille perekond 1918. aastal välismaale müüs (Parek 2010: 145). Erialase asjatundlikkusega toob Parek lugejate silme ette punase ja kollase marmorsaali ning suure kuppelsaali, kus oli varem raamatukogu. Lossi uhkest interjöörist annab aimu ka raamatusse lisatud foto.

Põgusamalt, ent märksa tundelisemalt meenutab Parek toonast linnaruumi — Toomemäge, Emajõe ja Tähtvere kelgumäge:

Tolleaegse võimsa Emajõe vesi sinetas laiadel aladel ja sisendas avaruse tunnet. Nüüd on võrreldes endisega vaid kitsas pruunika veega kraav, pungil täis mootorpaate. Toome alleid sai usinalt mõõdetud, eriti romantilistel kuuvalgetel sügisõhtutel, kui koltunud lehed jalus kahisesid. [...] Samal aastal ehitati Tähtvere mäe nõlvakule esimene viaduktiga kelgumägi ja üliõpilasperes läks moodi seal kelgutamas käia. Kelgumäge hüüti omavahel “Tapa-lava” (2010: 124).

Tartu ülikooli kui mittemateriaalse vaimu sümboli tähendus ilmneb Pareki mälestustes suhete kaudu teiste üliõpilaste ja õppe-

jõududega. Edward Sojast lähtudes võib öelda, et Pareki Tartu eksisteeribki suurel määral just inimsuhete kaudu loodud ruumina. Kuna noores eesti ülikoolis oli suur puudus eesti keelt valdavatest õppejõududest, lubati 1920. aastatel pidada loenguid ka vene, saksa ja teistes keeltes (Pullat 1980: 216). Parek meenutab suhteid oma kunagiste mitte-eestlastest õppejõududega, kellest ta maalib napid, kuid tabavad biograafilised portreed. Näiteks soomlasest arheoloogiaprofessorit Aarne Michaël Tallgreni³ (1885–1945) kirjeldab ta järgmiselt:

Arheoloogia loenguist ja proseminaridest olin hakanud osa võtma peamiselt prof. Tallgreni imposantse isiku tõttu. Too soome muinasteadlane omas suurt mõju oma üliõpilastele. Ta oli pikakasvuline kõhn brünett, ilusa ja vaimuka näoga, tarkade hallide silmadega ning eriti meeldiva naeratusega, mis ta veidi askeetliku näo sõbralikuks tegi. [...] Oma meeldiva käitumise ja sõbralikkusega võitis ta südameid ja kõik tütarlapsed olid temasse isegi veidi ja väga platooniliselt armunud. Tallgren ei suitsetanud, oli täiskarsklane ja taimetoitlane — ühesõnaga kõigi vooruste kehasus (2010: 135).

Eesti professoritest meenutab Parek Gustav Suitsu, kellega ta peale loengute ja seminaride puutus kokku ka 1924. aastal loodud Akadeemilises Kirjandusühingus. Parek iseloomustab Suitsu äärmiselt põhjaliku, ent üliõpilaste suhtes mitte alati objektiivsena:

Kui mõni talle kuidagi närvidele käis, millegipärast ei meeldinud või oli ta lihtsalt halva mulje jätnud, võttis ta selle kibedamalt pihtide vahele kui talle meeldivama isiku. Mitte et ta oleks kedagi kergesti eksamil läbi kukutanud, ei! Ta vaid tegi eksamineeritava lihtsalt rumalaks, demonstreerides sellele enesele ja kuulajatele tema teadmiste piiratust (2010: 156).

Seltskondlikult aktiivsena ei piirdunud Pareki suhtlusringkond Tartu professorite ja üliõpilastega; ta meenutab ka tuntud kirjanikke, näiteks Eduard Vildet, August Kitzbergi, Karl August

³Tallgreni Tartu-muljetest, mida ta oma kirjades kodustele vahendas, on kirjutanud Timo Salminen artiklis “Aarne Michaël Tallgren, Estonia, and Tartu in 1920: The image of a country in correspondence” (2019).

Hindreyd, Anna Haavat, Juhan Sütistet ning kunstnikku ja kirjanikku Aleksander Tassat. Tassat kirjeldab Parek ilmse sümpaatiaga:

Ta oli suure tugeva kasvuga, ümmarguse pehme näoga ja elavate siniste sügaval asetsevate silmadega. Tihti oli ta vaimustuses — mõnest raamatust, kunstiteosest, inimesest või ka ilusast unenäost, ja sellest elavalt rääkides vehkles ta oma pikkade kätega nagu veskitiibadega. [...] Ilusate esemete kogumise maania tulemusena oli tema korter Filosoofi tänaval nagu muuseum: oli seal stiilseid vanu mööbliesemeid, pilte ja gravüüre kunstipärastes raamides, portselani, haruldasi raamatuid ja igasugu rareiteete. Ja kõige selle juures oli ta veel oivaline gurmaan (2010: 171).

Rohkete biograafiliste portreede visandamise kaudu ei meenuta Parek üksnes inimesi ja nende suhteid, vaid võimaldab heita pilgu kogu ajastule tervikuna, heites valgust selle ajaloolisele, sotsiaalsele ja kultuurikontekstile. Nii näiteks šokeerib Parek oma esimesel ülikooliaastal rootslasest kunstiajaloo professorit Helge Kjellini, kui annab van Eycki altarimaalide Aadama ja Eeva kohta hinnangu “Kui inetu!”, mispeale professor on sunnitud lausuma: “Ja ma loodan, preili Markus, et ma enam kunagi midagi selle taolist teilt ei kuule!” (Parek 2010: 138).

ARVO MÄE TARTU

Tartu-keskne on ka Arvo Mäe mälestusteraamat *Mis meelde on jäänud: Episoodid ja meeleeolusid* (2001), mis algab ülevaatega tema suguvõsa ajaloost ja lõpeb eesti pagulaste kultuurielu kirjeldusega Rootsis. Mäe mälestustele annavad sügavuse ja haarde ka väljavõtted mitmest muust elu- ja kultuuriloolisest allikast: oma päevikust, mida ta pidas 1944. aasta jaanuarist 1945. aasta sügiseni, suguvõsa ajaloost, kaasaegsete mälestustest, ajaleheartiklitest, teiste pagulaskirjanike esseedest jm.

Arvo Mägi sündis 1913. aastal Tartumaal Kavastu vallas taluperes. 1923. aasta sügisel asus ta õppima Hugo Treffneri Eragümnaasiumi. Õpingud jätkusid Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, kus ta õppis kirjandust ja kunstiajalugu. 1944. aastal põgenes Mägi Rootsi, kus 2004. aastal suri.

Mäe raamatu saatesõnas mõtiskleb Jaan Kaplinski 1920. ja 1930. aastatest kui ajast, mis sai tolle aja noortele, kelle elukäiku mõjutasid hiljem ja sageli traagiliselt okupatsioonid, Teine maailmasõda ja pagulus, kaasaskantavaks ajaks. Kaplinski nimetab seda aega ka sala-ajaks, mis on “otsekui kell, mis ei tohi liiga valjusti tiksuda — ei tiksu kellegi meelest õigesti, ei näita õiget aega” (2001: 6). Mäe mälestuste kohakesksust silmas pidades võiks rääkida ka kaasaskantavatest kohtadest ja ruumidest, mille Mägi endaga pagulusse kaasa võttis.

Mäe jaoks tähenduslikemad on Tartu kohad ja ruumid. 1920. aastate algupoole Tartut meenutab Mägi kui linna, kus ta ennast algusest peale koduselt tundis:

Noore poisi (10–14-aastase) linn oli eelkõige koolitee, mis oli suuremalt jaolt lühike. [...] Tee oli väga tuttav, vastutulijad kui mitte tuttavad, siis tuntud. Põnevat leidus sellest kooliteest üleval ja allpool. Üleval Toomemägi oma radade, tähtsate ehituste ja vaatega üle linna. Seal sai jalutada, pisut mängida ja seigelda, valvurit (“Toome tuge”)⁴ kiusata puude otsa ronimisega ja muu pahan-dusega. Allpool olid turud ja Emajõgi sildadega. Kahe silla vahel asus sel ajal veel ujula. Kivisild oli vägevalt ja põnevalt kitsas, sealt jooksid kevadel kolisedes läbi suured jääpangad (2001: 51).

Linnaelu pakkus maapoisile ka teist laadi põnevust: linnas võis kohata inimesi, kellega maalaps enamasti kokku ei puutunud — kerjuseid, joodikuid, mustlasi —, samuti oli põnev sõita bussidega, millest üks viis vaksalist Peetri kiriku juurde ja teine Karlovasse.

Teatud kohtade tähendus Mäe mälestustes avaneb seoses huviga tüdrukute vastu, mis autori väitel tekkis poistel umbes 15-aastaselt. Tüdrukutega oli võimalik tutvuda tantsukursustel, koolipidudel ja Rüütli tänaval. See tänav oli sotsiaalselt aktsepteeritud kohaks, kus jalutades tüdrukutele külge lüüa, ja Mäe sõnul oli selline taktika tihti ka tulemuslik. Tundeliselt laetud kohad ehk need, kus poisid oma tüdrukuga käisid, olid enamasti kinod,

⁴Toome toeks hüüti Toomemäe öövahti Jaan Vahterit, kelle ülesandeks oli hoolitseda selle eest, et Toomemäel valitseks kord ja puhtus hommikul kella kolmest õhtul kella üheksani.

Toomemägi või Tähtvere park ja Emajõgi, kuhu mindi paadiga sõitma. Mägi märgib, et kohvikusse minna polnud lubatud, kuid kondiitri juures käidi (2001: 76). Vähem tähtis polnud tüdruku kojusaatmine; romantilised jutuajamised toimusid kas maja esikus või hoovivärava juures (samas: 75).

Tartust annab Mägi oma raamatus ka põhjaliku kultuuriloolise ülevaate, mis varem oli ilmunud eraldi artiklina ning mille temaatiline rõhuasetus on Tartul kui kooli- ja ülikoolilinnal. Mägi alustab ülevaadet linna välisilme kirjeldusega, tuues eri ajastute silmapaistvamate ehitistena esile Toome varemeid, Jaani kirikut, Kivisilda, Raekoda, Peetri kirikut, Vanemuise teatrit, Eesti Üliõpilaste Seltsi hoonet ja Pauluse kirikut. Kauni maastikumaali loob Mägi kirjeldusega sellest, millisena paistis linn Toomemäelt:

Toome pealt vaadates võis majakatuste vahel näha rikkalikku rohelist, Emajõe sinist paela ja kaugemal viljakaid põlde. [...] Rohelist leidis peale Toome, Emajõe servade ja Tähtvere pargi mitmel pool majade vahel — aedu ja puid. Soome kirjanik-kriitik Tartu Vaaskivi sattus esmakordselt linna külastades vaimustusse Tartu looduse “lõunamaisest lopsakusest” (2001: 84).

On kõnekas, et Mägi osutab oma ülevaates just Vaaskivi reisikirjadele Tartust, mida Soome kirjanik ja kultuurikriitik 1937. aasta suvel koos oma tulevase naise külastas. Vaaskivi tugevalt romantiseeritud muljetes sulavad ühte Tartu minevik ja olevik, mida vahendatakse justkui ajaülesest perspektiivist, nagu näiteks Toomemäe kirjelduses:

Linna kohal kõrgub Toomemäe lõputuna tunduv lehtmets, ja võib kuluda tunde, nägemata või kuulmata inimhingegei nende sajaaastaste jalakate ja tammede tihedate, tumeroheliste lehevõlvide all. [...] Siin Toomemäe lehtmetsa sügavuses on koht, kus muistendi järgi jumal Taara on rahvastele keeled jaganud. Siin on rusunenud varemeid ja metsviinapuu väätidesse uppuvaid müüriveri, kuhu esimene sammal on kasvanud kunagi XIII sajandi alguses, piiskop Hermann valitsemisajal (2013: 57).

Mäe tagasivaade ei sarnane Vaaskivi kui võõramaalase pilguga nähtud Tartuga küll stiili poolest, kuid osutub siiski tähenduslikuks raamiks tema enda pagulusse kaasa võetud linnale.

Pikemalt peatub Mägi Tartul kui ülikoolilinnal. Mägi astus Tartu Ülikooli 1932. aasta sügisel. Akadeemiline Tartu ei elanud tema sõnul

ainult ülikooli asutuste ja organisatsioonide seinte vahel ega jalatanud välismärkidega või ilma tänavail. Seda jätkus ka kohvikutesse, kodudesse ja seltskonda (2001: 87).

Valgustades üliõpilaselu kogu selle mitmekesisuses, rõhutab Mägi restoranide ja kohvikute tähtsust: tuntumad neist olid Vanemuises asunud restoran, Sinimandria, Segerlin, Liivimaa, Eeden ja Rüütli tänaval asunud õllebaar, kohvikutest aga Werner — õppejõudude ja “teiste vaimuinimeste” legendaarne kohtumispaik, kus toimusid ka kõnetunnid⁵ —, Ko-Ko-Ko, Ateen, Raekoja taga kinoga ühes majas asunud Central, mis oli eriti populaarne üliõpilaste hulgas ja mida seetõttu nimetati ka “Varsakopliks”, Boening ja Wattmann. Teiseks oluliseks vaba aja veetmise kohaks olid üliõpilastele kinod: Central, Ateen, Apollo, Ideaal ja Illusioon.

Akadeemilise elu keskuseks oli ülikooli peahoones asunud nn börs koos portjeega:

Seal oli seinal kell ja kella all seisis tavaliselt ülikooli portjee Simon. Väga väärikas hääre, kes andis tudengitele nõu korteriotsimise puhul, vastav tahvel kuulutusega oli seinal. Sa olid “staa-tusega” tudeng, kui Simon sind oma suurt nokkmütsi kergitades tervitas. Mulle sai see au osaks viimastel tudengiaastatel (Mägi 2001: 89).

Nagu Parek rõhutab ka Mägi “börsi” kui üliõpilastele olulist kokkusaamiste kohta, mida ta võrdleb väikelinna turuplatsiga, kus võis kohtuda inimestega, “kellega teed muidu kokku ei viinud” (2001: 89), kuid erinevalt Pareki “börsi”-mälestusest, mille dominandiks on suur kell, toob Mägi selle koha puhul esile portjeed ja tema rolli üliõpilaste argielus.

⁵Kõnetundi kirjeldab Mägi järgmiselt: “Jutulesoovija läks samasse lokaali, sihtis silmadega, mil lauas koht vabanes, läks kohale, kummardus ja palus jutule. Kui lubati, istus lauda ja rääkis oma asja ära” (2001: 89).

Õpingute ajal elasid üliõpilased enamasti üüritoas, mis maksis 10–15 krooni kuus. Peale hinna oli meesüliõpilastele oluline ka see, kas toal oli omaette sissekäik või mitte, sest Mäe sõnul leidis korteriperenaissi, kes ei lubanud tüdrukuid külla kutsuda. Üliõpilastoa sisustus oli Mäe kirjelduse järgi võrdlemisi tagasihoidlik: seal leidis voodi, paar tooli, laud, raamaturiul, riidekapp, pesulaud veekausi ja kannuga ning toa kaunistuseks olid “mõned õli-trükipildid laevadega või losside ja jahimeestega”, mille külge riputati tekkel ja värvilindid (2001: 90). Suuremaid tube üüriti kahe peale.

Nii Elsbet Parekil kui ka Arvo Mäel on Tartu puhul olulised suhted inimestega, kellega elu neid Tartu-aastail kokku viis. Mägi meenutab nii õpetajaid ja kaasõpilasi Treffneri gümnaasiumi päevilt kui ka kaasüliõpilasi ja õppejõude: Juhan Vasarat, Hans Kruusi, Konstantin Ramulit, Sten Karlingit, Helge Kjellini, August Annistit ja Gustav Suitsu. Kultuurilooliselt on väärtuslik Suitsu portree, mille Mägi joonistab kõige detailsemalt, keskendudes tema kui professori iseärasustele:

Suitsul, nagu paljudel professoritel, olid oma lemmiknõksud, millega ta kontrollis tudengite lugemust. “Kes tõi täid eesti kirjan-dusse?” Peterson-Särgava “Ühe härja eluloos” olid härjal täid seljas. “Kes pani täi härja seljast inimese selga? A. H. Tammsaare novellis “Kaks paari ja üksainus” olid vanamehel Taidi-Laidil täid (2001: 99).

Mägi ei unusta oma raamatus ka tütarlapsi, kellega teda sidusid romantilised suhted, käsitledes neid eraldi peatükis “Eraelu”. Mäe viie “sõbranna” portreed sisaldavad nii iga sõbranna välimuse kirjeldust kui ka ülevaadet tema elukäigust. Igauhega seoses iseloomustab Mägi ka oma tunnete sügavust ning suhte pikkust.

LEHTE HAINSALU TARTU

Tartu linnaruumi ja selle tundeliselt laetud kohti kaardistab oma mälestustes *Olla üheksavägine* (2018) ka kirjanik Lehte Hainsalu. Hainsalu on sündinud 1938. aastal Tartu lähedal Kriimanis. Erinevalt Pareki ja Mäe mälestustest moodustavad Hainsalu Tar-

tu suures osas tema kunagised kodud, mille kirjeldustele on autor lisanud aadressid ja fotod. Samuti erineb Hainsalu raamat Pareki ja Mäe mälestustest suurema sarnasuse tõttu autobiograafilise romaaniga, olles paberile pandud kolmandas isikus. Väidetavalt annab selline võte autorile suurema distantssi tema varasemast minast, aga toetab ka “kõrvalpilku ja võimendab läbivalgustusastet ning laseb tal peategelast ja tema lähikonda “ümmargusemate” tegelastena kujutada” (Kirss 2010: 335). Nõnda jätkab Hainsalu varase eesti omaelulookirjutuse üht suunda, millele pani 20. sajandi esimesel kümnendil aluse Anna Haava teosega *Mälestusi Laanekivi Manni lapsepõlvest*, kuid mis raamatuna ilmus alles 2006. aastal.

Hainsalu mälestused algavadki üsna sarnaselt sellega, kuidas alustab Haava mälestusi Laanekivi Mannist: peategelase “mäletamiseelse” aja tähtsündmuse ehk tema sünniga, mis toob talu elu argipäeva uue hingamise. Erinevalt Laanekivi Mannist ei kasva Hainsalu mälestuste peategelasest Lehtest aga talulast: Teise maailmasõja ajal kolib ta koos ema ja kasuisaga Tartusse, mis on praeguseni tema kodulinn.

Väikese Lehte esimene mälestus Tartust on sõjast laastatud linn:

TARTUST ON JUULILAHINGUD ÜLE KÄINUD, Ülejõe on rusuks põletatud, aga Magasini tänav seisab püsti. Siin on Lehte uus kodu. Õues näitab kõrvalmaja keldri aken palju naisi all sügavas pesu küürimas ja keetmas, seda on huvitav vaadata, veel toredam on nuusutada head pesuköögiauru, mis tuleb akna kõrvalt ümmargusest august, kus tiirutavad plekitükid. Otse üle tänava vene kiriku aias võib soojadel trepikivide istuda, võilillepärja punuda ja niisama ringi joosta (2018: 17).

Niisiis on väikese Lehte lapsepõlve Tartu varemetes linn, ent sõja hävitavatest tagajärgedest hoolimata jääb selles mälestuses domineerima uue koduga seostuv helguse ja muretuse tunne.

Suved veedab Lehte pere maal ja ühel päeval antakse teada, et nende Magasini tänava kodu on tühjaks tehtud ning uus kodu ootab aadressil Turu 100. Eriline koht on mälestustes kodul, sest nagu väidab Gaston Bachelard oma raamatus *Ruumipoeetika*, ei ole mälestustel välismaailmast “kunagi samasugust tonaalsust kui

mälestustel kodust” (1999: 41–42). Hainsalu meenutab Turu tänava kodu kui kohta, mis keset sõjamõllu pakkus turvatunnet ja stabiilse elu kogemust:

Turu kodu õu on turvaline kindlus. Jõukas eestiaegne kodu. Nagu linnusemüür ümbritseb krunti kõrge plank, läbinähtamatu. Värava kaht poolt toreda rõhtpalgi all avatakse harva, kui oodatakse hobust kraamikoomaga või küttepuudega; muidu käiakse jalgväravas, sellel on raske krigisev käeraud. [...] Maja on väljast tumekollane ja näib nagu uus. Pisut keerdus sisetrepp on heledam kollane, kangesti sile ja läigib justkui oleks alles pestud. Lehtele meeldib istuda ülemisele astmele ja tuhv-tuhvilt laskuda istukil alla. Siis on kõhus imelik hea tunne, aga veel parem on välisuksega kiikumisel, siis on niisugune tunne, nagu vist ei tohiks olla (2018: 19).

Lehte kodukogemuse dominandiks on selle jagumatu mõõde, kodus sisalduv omaruum, mille kaudu inimlik isedus ennast kehtestada püüab (Annus 2019: 528). See omaruum kui iseduse materiaalne tugipunkt aga on sageli oma “vaid tinglikult ja osaliselt; enamasti jagatakse ruume, erinevad rajad viivad läbi omaruumi, mis on alati mingil määral ka võõras ruum” (samas: 428). Ka väike Lehte mõistab hästi omaruumi piiride tinglikkust, olles kindel, et on kogemusi, mida tuleb täiskasvanute eest saladuses hoida, sest on kindlam, “kui suured inimesed ei saa teada, mis laps teeb” (Hainsalu 2018: 19).

Kohe pärast sõja lõppu kolib Lehte pere Kesk tänavale. Kodu detailne meenutamine annab aimu selle erilisest tähendusest nii Lehtele kui ka jutustajale/autorile. Jutustaja alustab kodu kirjeldust interjööri:

Uues elutoas laiutab päratu suur kollaseks lubjatud ahi, see läheb köögiosas kaminaga pliidiks, mis kujutab endast orva ahju sees, kus on kaks tuleauku, suurem ja väiksem, päevi näinud pliidirõngad peal. [...] Kahepoolne riidekapp ja sitseesriided varjavad *musta* köögipoolt, seal on peidus pink kahe puhtaveepange ja silmapesukausage, pingialune solgipang ja tilluke nõudekapp. Vasemat kätt *puhtas* köögis on kõhukas lahtikäiv söögilaud, mida ei mahu lahti tõmbama, selle all neli Lutheri vabriku tooli” (Hainsalu 2018: 21–23).

Köögist liigub jutustaja edasi tупpa, kirjeldades samasuguse täpsusastmega selle interjööri, ja sealt edasi tänavale ning õue, laste peamisse mängukohta:

Oma õu on nagu Võnnus oli — kõnnirajal teeled, mujal linnurohi, õuekummel, muud heintaimed; ei kuskil muru, kus keelataks lastel trallata. [...] Pika puumaja otsasein on akendeta, selle pihta käib lakkamatu pallikoolimäng. Eriti ahvatlev on kallereiks, kahekorruseline puukuur, kulli mängides saab seda pidi joosta ja ülevalt alla hüpata, nii et arglikum tagaajaja peab trepist lippama ja kaotab aega. Mõned lukustamata kuurid, eriti kui suvel tühjad, on sobilikud peitusemänguks. Oma kuuri võib nukukodu ehitada (Hainsalu 2018: 23).

Lehte abiellub 1959. aastal ja pere asub esialgu elama Lehte abikaasa Ilmari isa juurde Aleksandri tänavale. Peagi kolitakse Tähtverre Jakobsoni tänavale, kus noorele perele on eraldatud üks tuba kolmetoalisest korterist. Ruumikitsikuse ja privaatsuse puudumise pärast kolitakse aga taas ja seekord Tiigi tänavale äsja valminud nn hruštšovkasse. Esialgu tundub uus kodu Lehte le vaimustav — see on harjumatult ruumikas ja taevale lähedal ning mugavalt lähedal on ka toidupood —, kuid üsna varsti selgub, et vannituba on külm ja lapsevankri viiendale korrusele vedamine käib noorele emale üle jõu. Nii asub pere elama jälle Tähtverre Koidula tänavale 1940. aastal valminud nelja korteriga majja, mis jääb nende koduks rohkem kui pooleks sajandiks.

Koidula tänava kodumaja meenutades ei kaardista Hainsalu üksnes selle ruume, vaid meenutab ka nende elanikke. Maja elanike biograafiliste portreede⁶ visandamise kaudu teeb jutustaja ringkäigu Eesti aja- ja kultuuriloos, näidates, kuidas Teise maailmasõja eelse Eesti vaimsus elas inimeste kaudu edasi veel ka sügaval nõukogude ajal. Üks selle vaimsuse kandjatest on Noor-Eesti kirjastuse kunagine juht August Pill (1892–1973), kelle raamatukapid on täis “kriminaalses koguses keelatud kirjan-

⁶Ühest majaelanikust, Julie Berkist, kellega elati koos neli aastat, on Hainsalu avaldanud kaksikromaan *Viis minutit enne vihma: Üks puzzle-romaan* (1997) ja *Viis minutit pärast vihma: Üks fiktsioonromaan* (1999).

dust” (Hainsalu 2018: 33) ja kes oma “isikliku elu hämaramast poolest” — Nõukogude teise okupatsiooni eest Ameerikasse põgenenud abikaasast ja pojast — teiste majaelanike ees saladust ei tee.

Peale kunagiste kodude moodustavad Hainsalu Tartu veel mitu kohta, millega tema mälestuste peategelast seovad tundesidemed. Üheks selliseks on Vanemuise varemed, millest on raamatus toodud ka foto. Tartu kesklinna ilmestasisid need 1944. aasta augustist kuni 1950. aastate lõpuni. Tartu varemete tähendust tolle aja noortele on selgitanud Hainsalust kolm aastat noorem Jaan Kaplinski autobiograafilises jutus “Varemed”:

Nii hiilis varemete varju all Tartu südalinna agulivaim ja aguli-keel, mis varemtalt sealt küll eemale hoidis. Ta jõudis isegi kunstitempli “Vanemuise” varemetesse, mis hulga aastaid seisid künkal linna kohal nagu mõni õudustefilmi loss. [...] Varemed olid demokraatlikud. Varemetes valitses sõna-, väljendus- ja teovabadus, mida noil aastatel mujal puudu jäi. Eks see vabadus meid varemetesse tõmbaski (1990: 98).

Samasugust vabaduse tunnet kogevad Vanemuise varemetes ka Lehte ja tema sõbrad, kellele olid need populaarseks kokkusaamiskohaks:

Poollagunenud treppidest turnitakse kõrgele linna kohale, seistakse kunagise pöördlava peal, alamal mustab orkestriruum, vaikivad rõdud, loožid, rohtukasvanud parter. On midagi pühalikku selles põlenud kunstitemplis. Taassünnib ta kunagi? Sealsamas lööb lust lehvima — meie elame! (Hainsalu 2018: 65).

Teiseks tundeliselt laetud kohaks Tartus on Lehte jaoks Karlova park. Selles pargis kohtub Lehte armastatud noormehe ja tulevase abikaasa Ilmariga, kes jätab talle sinna teateid:

IGA PÄEV TULEB PÕIGATA Karlova parki. Kivimüüri ääres pehkib vana pärnakänd, samblatutt mütsiks peal, tutt tuleb üles tõsta ja kõdus sõrmitsi ringi kobada, kas pole sõnumikku jäänud. Vahel, kui küüti saab, tuleb Ilmar Tartusse nii äkitselt, et ei jõua kirja läkitada, siis hoiab kontakti see postkast. Mõnus varjuline paik, teerajad ja latern kaugel, võib häirimatult istuda ühises mullis, istuda ja vaikida samu mõtteid; saab olla teineteisele lähedal... (Hainsalu 2018: 67).

Niisiis meenutab Hainsalu selles romantilises mälestuses avaliku ruumi, mis on peategelase Lehte jaoks samal ajal ka intiimne koht, kus ta saab segamatult viibida oma mõtteis koos armastatud noormehega, olla temaga “ühises mullis”, lugedes tema jätetud teateid.

Üheks tähenduslikuks geobiograafiliseks kohaks Tartus näib Lehte jaoks olevat ka Tartu Apraaditehas, mis oli tol ajal linna suuremaid tööstusettevõtteid. Tehas rajati 1958. aastal, kui ühendati ettevõtted Termoautomaat ja AGE. Apraaditehases toodeti peamiselt rõhu- ja temperatuurireleesid, termoventiile ja diisलगeneraatorite pooljuhtreleesid (Pullat 1980: 262). Apraaditehases tutvub Lehte töölisnoortega ja “õpib elu õigesti nägema” (Hainsalu 2018: 101). Jutustaja vihjab siin irooniliselt Lehte töökohale ametiühingukomitee esimehe abina, mis viib teda sageli apraaditehase õililõhnalistesse hoonetesse ja inspireerib kirjutama noorte tehasetöölise vahel tärkavaid romantilisi tundeid kujutavat lühiromaani *Pigilinnu laul* (1967).

KOKKUVÕTTEKS

Nii kunstiajaloolane Elsbet Parek kui ka kirjanikud Arvo Mägi ja Lehte Hainsalu tulid Tartusse lastena, samuti oli see nende nooruslinn, mistõttu vaatavad kõik kolm Emajõe Ateenale tagantjärele “romantiliste silmadega”, kui kasutada Mäe mälestusteraamatu jutustaja sõnu (Mägi 2001: 84). Pareki, Mäe ja Hainsalu mälestusteraamatutes kujutatud suhted kohtade, ruumide, hoonete ja inimestega moodustavad igale autorile eriomase, mälestuste ja tunnete abil vormitud linna, mistõttu võib kõigi kolme teost mõtestada ka kui tundeliste geobiograafiate kaardistust. Pareki, Mäe ja Hainsalu mälestuste kõrvutav lugemine võimaldab stratigraafilist vaadet Tartule, tehes nähtavaks linna eri kihistused, mis praeguses linnaruumis ringi liikudes on kas vaevu aimatavad või muutunud üksnes kujuteldavaks: Pareki ja Mäe 20. sajandi algupoole Tartu on praeguseks suures osas kadunud linn, moodustudes kohtadest ja hoonetest, millest paljud hävisid Teises maailmasõjas, Hainsalu Tartu-kujutuses aga domineerivad intiimsed ruumid — tema kunagised kodud, mida dokumenteerivad kodukirjeldustele lisa-

tud fotod — ning tundeliselt laetud kohad ja hooned nõukogude aja Tartus. Samavõrra kui suhted kohtade, ruumide ja hoonetega loovad iga autori Tartut aga ka inimsuhted. See ruumilisuse sotsiaalne mõõde tuleb eriti hästi esile Pareki ja Mäe mälestustes, milles visandatud biograafilised portreed moodustavad olulise tahu kummagi linnakujutusest.

Kanada geograaf Edward Relph, kes on uurinud inimese ja koha vastastikuseid suhteid, esitab raamatus *Koht ja kohatus* (esmatrükk 1976) järgmise liigituse: eksistentsiaalne kohatus, objektiivne kohatus, juhuslik kohatus, juhuslik kohalikkus, asendav kohalikkus, käitumuslik kohalikkus, empaatiline kohalikkus ja eksistentsiaalne kohalikkus (1980: 51–55). Kui Pareki ja Mäe suhet Tartuga võib iseloomustada empaatilise kohalikkusena, siis Hainsalu mälestuste puhul tuleks rääkida eksistentsiaalsest kohalikkusest. Empaatiline kohalikkus on suhe kohaga, mis nõuab Relphi sõnul “valmidust olla avatud koha tähendustele, tunda seda, teada ja austada selle sümboleid paljuskii nii, nagu kogetakse püha kohta, ilma et tingimata oldaks mingit kindlat usku” (samas: 54). Selline kohalikkus on Relphi arvates võimalik kõigile, keda ei piira jäigad mõttemallid ja kellel on mõningane teadlikkus keskkonnast (samas). Relphi sõnad iseloomustavad hästi Pareki ja Mäe mälestuste jutustajaid, kes tunnetavad intiimset sidet Tartuga, mis pole küll nende sünnikoht, kuid mille eripära kohana nad näha ja mõista püüavad. Eksistentsiaalne kohalikkus aga on Relphi järgi selline suhe, mis tähendab “kuulumist kohta ning sügavat ja täielikku samastumist kohaga, mis on tõelise kohamõiste aluseks” (samas: 55). Hainsalu mälestustes seostub eksistentsiaalne kohalikkus eelkõige peategelase Lehte suhetega oma lapsepõlvkodude, aga ka mitme hilisema koduga, mis annab põhjust rääkida Tartust kui erilisest kohast selles teoses.

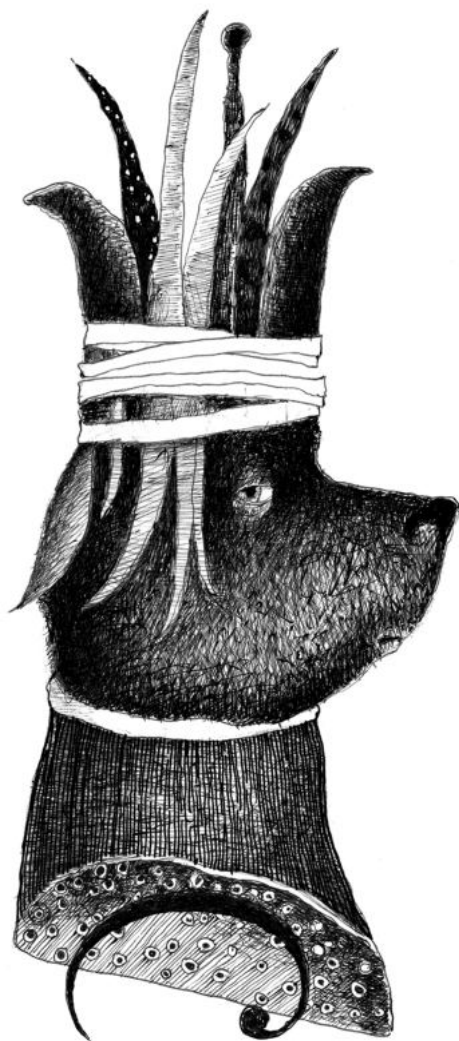
Artikli valmimist toetas Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eestiuringute Tippkeskus).

Kirjandus

- A n n u s, Epp 2019. Maakodu Eesti NSV-s: Kultuurilised kujutelmad ja argised asjad. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 425–440
- B a c h e l a r d, Gaston 1999. *Ruumipoeetika*. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Kaia Sisask. Tallinn: Vagabund
- C e r t e a u, Michel de 2005. *Igapäevased praktikad I: Tegevuskunstit*. (Culture 2000.) Tlk Mirjam Lepikult. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- H a i n s a l u, Lehte 2018. *Olla üheksavägine*. (Aja lugu.) Tartu: Petro-ne Print
- J u s k e, Jaak 2017. Emajõe Ateena kadunud sümboli lugu. — *Fort*, 29. IV. Vt forte.delfi.ee/artikkel/78051474/jaak-juskega-kadunud-eestit-avastamas-emajoe-ateena-kadunud-sumboli-lugu
- K a p l i n s k i, Jaan 1990. *Kust tuli öö: Proosat*. Tallinn: Eesti Raamat
- K a p l i n s k i, Jaan 2001. Saateks. — Arvo Mägi. *Mis meelde on jäänud: Episoodide ja meeleolusid*. Tartu: Ilmamaa, lk 5–9
- K a r j a l a i n e n, Pauli Tapani 2003. On geobiography. — *Koht ja paik III = Place and Location III: Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics*. (Eesti Kunstiakadeemia toimetised 14.) Ed. by Virve Sarapik, Kadri Tüür. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk 87–93.
- K i l i a n, Eveline, Hope W o l f 2016. Introduction: The spatial dimensions of life writing. — *Life Writing and Space*. Ed. by Eveline Kilian and Hope Wolf with the assistance of Kathrin Tordasi. London—York: Routledge, p. 1–21
- K i r s s, Tiina 2010. Järelsõna: Kui kõik on teiseks muutunud... — Anna Haava. *Mälestusi Laanekivi Manni lapsepõlvest*. (Eesti mälu 3.) Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, lk 331–336
- L u k a s, Liina (koost.) 2021. *Keskused ja kandjad*. (Balti kirjakultuuri ajalugu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- M ä g i, Arvo 2001. *Mis meelde on jäänud: Episoodide ja meeleolusid*. Tartu: Ilmamaa
- P a r e k, Elsbet 2010. ...ja põlvest põlveni kajab: *Mälestused*. Tallinn: Kunst
- P u l l a t, Raimo (koost.) 1980. *Tartu ajalugu*. Tallinn: Eesti Raamat
- R e l p h, Edward 1980. *Place and Placelessness*. London: Pion
- R ü t l i, Oskar 2010. *Mälestusi ühe sugupõlve tööst ja võitlustest (1871–1949)*. (Eesti mälu 6.) Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia

- Salmine, Timo 2019. Aarne Michaël Tallgren, Estonia, and Tartu in 1920: The image of a country in correspondence. — *Ajalooline Ajakiri*, nr 2, lk 195–226
- Soja, Edward W. 1995. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London — New York: Verso
- Soovik, Ene-Reet 2020. Kadunud linna otsimas: Sõjajärgse Tartu palimpsest Bernard Kangro ja Jaan Kaplinski romaanides. — *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 819–835
- Tally, Robert T. Jr. 2013. *Spatiality*. London — New York: Routledge
- Vaaskivi, Tatu 2013. Kallis tädi Lyyli! — Tatu Vaaskivi. *Maarjamaa*. (Loomingu Raamatukogu nr 4–5.) Koost. ja tlk Ants Paikre. Tallinn: Kultuurileht, lk 51–60.
- Velsker, Mart, Ene-Reet Soovik 2017. Cities within a second city: The case of literary Tartu. — *Literary Second Cities*. Ed. by Jason Finch, Lieven Ameel, Markku Salmela. Palgrave Macmillan, pp. 89–108
- Westphal, Bertrand 2011a. Foreword. — *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. Ed. by Robert T. Tally Jr. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, pp. xi–xv
- Westphal, Bertrand 2011b. *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*. Transl. by Robert T. Tally Jr. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan

MAARJA HOLLO (1979) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti kirjanduse erialal 2002, filosoofiamagister 2007, filosoofiadoktor 2016. Eesti Kirjandusmuuseumi assistent 2004–2011, teadur 2011–2019, vanemteadur a-st 2019.

JÜRI MILDEBERG. Tähestikuetüüdid V (2021)

APOLLONIOS TYANAST JA HELLENISTLIK TAXILA

Richard Stoneman

Tõlkinud Jaan Lahe

Kus Indus harujõgedega koos,
jääb voogudesse kustumatu pilt —
üks pilvedeni kõrguv templihiid,
kus sambaisse ja võlvi kiindub pilk,
pikk, palmipuuna keerduv kapiteel
kui elustaks kõik kunagised lood
ja tardund marmornaeratuste toel
saab õhust lämbest armu kestev keel.

P. B. Shelley, *Vabastatud Prometheus* 3. 4. 155–166.¹

See raamat (Stoneman 2019) algas looga mehest, kes rändas maailma lõppu,² ja ma tahaksin selle lõpetada looga ühest teisest mehest. Aleksander reisis kaugemale itta kui ükski kreeklane en-

Apollonius of Tyana and Hellenistic Taxila. — Richard Stoneman. *The Greek Experience of India: From Alexander to the Indo-Greeks*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2019, Chapter 16, pp. 461–477.

Copyright ©2019 by Princeton University Press

¹Tlk Airis Erme.

²Mõeldud on Aleksander Suurt (356–323 eKr), kelle India-sõjaretke käsitleb autor sama raamatu teises peatükis. Siin ja edaspidi tõlkija märkused, kui ei ole märgitud teisiti.

ne teda. Ta ei jõudnud mitte üksnes Ahhemeniidide impeeriumi³ idapiirile Induse taha, vaid oli valmis rändama veelgi kaugemale maailma lõppu, millest ta uskus, et see ei asu kaugel (Aristoteles, *Met.* 1.350a.19–25). Lisaks sellele saatis ta uurimisekspeetsioone Kesk-Aasiasse, Niiluse lätetele ja võib-olla ka Britaniasse (Burstein 2010). Oma viimaste kavatsuste kohaselt plaanis ta vallutada Itaaliat, Kartaagot ja Araabiast.⁴

Need plaanid, mis jäid üksnes unistusteks ja mille nurjas ta varajane surm, said teoks pärimustes, mis hakkasid tekkima Aleksandri saavutuste ümber viiekümne aasta jooksul pärast tema surma.⁵ Kreekakeelses *Aleksandri romaanis*⁶ külastab kangelane *kandake*⁷ kuningriiki Niiluse ülemjooksul,⁸ rändab “Suure Vankri suunas” kaugele Aasiasse ning tema varased vallutused hõlmasid nii Itaaliat kui Kartaagot. Ühes keskaegses juudi loos, mis

³Ahhemeniidid, Pärsia vanim kuningadünastia (valitses 6.–4. sajandini eKr), kes löid Väike-Aasiast Indiani ulatuva suurriigi. Ahhemeniidide impeeriumi vallutas Aleksander Suur.

⁴Plaan neid piirkondi vallutada esineb vaid legendides. Ajalooliselt on tõestatud siiski vaid ettevalmistused sõjakäiguks Araabiasse, mis aga tema äkilise surma tõttu toimumata jäi.

⁵Mõeldud on pärimusi, mis said aluseks ülipopulaarsele *Aleksandri romaanile* (vt järgmine märkus).

⁶Selle Aleksander Suure elust jutustava romaani algversioon koostati umbes 338 pKr kreeka keeles. *Aleksandri romaanist* on eri redaktsioone ja tõlkeid umbes 30 keeles (ladina, süüria, araabia, pärsia jt). Romaanis segunevad ajalooline ja legendaarne-müütiline aines. Aleksander Suurest jutustavatele legendidele tugineb ka keskaegne Usbeki luuletaja Navoi (1441–1501) oma poemis *Iskandri sein* (Iskander on Aleksander Suure Kesk-Aasias levinud nimekuju), mis on Andres Ehini ja Ly Seppeli tõlkes ilmunud ka eesti keeles (Navoi 1977).

⁷*Kandake* on meroekeelne termin (afroaasia keelte hulka kuuluvat meroe keelt kõneldi ajavahemikus u 300 eKr – 400 pKr Meroe riigis) Kuši kuninga õe kohta (Kuši kuningriik asus muistses Nuubias, praeguse Sudaani alal, mis oli tugevasti mõjutatud Vana-Egiptuse kultuurist), kellel oli seal valitsenud emajärgse pärilusliini tõttu võimalik saada uue kuninga emaks. Tal oli õukonnas eriline õiguslik staatus ja õigus valitseda regendina. Mõiste *kandake* esineb ka Uues Testamendis (Ap 8:27).

⁸Mõeldud on Kuši kuningriiki Meroe perioodil, s.t ajal, mil seda ala valitsesid meroe keelt rääkinud meroelased (u 300 eKr – 1. saj. pKr).

muudeti hiljem kristlikuks jutustuseks,⁹ viis rännak Aleksandrit piki Gangese jõge maise paradiisi piirideni. Varauusaegses kreekakeelses *Phyllada's*¹⁰ on need, kes näitavad talle teed paradiisi, “õnnistatud”,¹¹ kuigi ta ei jõua sinna iialgi.

Romaani hilisantiikaegses käsikirjas Λ ¹² lisab Aleksander oma vägitegude loetellu lennu taevasse ja laskumise meresügavusse, näidates, et ei ole ühtegi paika universumis, mida ta ei oleks külastanud ja seega teatud mõttes ka “vallutanud”. 13. sajandi pärsiakeelses ümberjutustuses,¹³ mis pärineb Delhi Hus-ravi sulest,¹⁴ muutub tuukrikell, milles Aleksander Suur laskub ookeani sügavusse, peegliks, mis näitab talle universumit ning tema sureliku jõu piiratud (Stoneman 2016b).

“Õnnistatud”, kelle nimi on laenatud varakristlikust loost Zosimose¹⁵ rännaku kohta Õnnistatud Maale,¹⁶ on viimane kehastus Taxila alasti filosoofidest, kellest romaanis saavad braahmanid¹⁷

⁹Mõeldud on *Aleksandri romaani* heebreakeelset versiooni.

¹⁰See on *Aleksandri romaani* uskreekakeelne versioon.

¹¹Need on salapärased targad, kellega Aleksander Suur oma rännakul itta kohtub.

¹²Käsikirju tähistatakse kreeka tähtedega.

¹³Mõeldakse *Aleksandri romaani* pärsiakeelset versiooni, mis pole laadilt mitte kreekakeelse algversiooni tõlge, vaid vaba ümberjutustus.

¹⁴Abu'l Hasan Yamīn ud-Dīn Khusrau (1253–1325), Indiast pärit sufi luuletaja.

¹⁵Kristlik askeet, teose *Õnnistatu elust* peategelane. See algselt kreekakeelne ja *Xanthippe, Polyxena ja Rebeka tegude* nimelisse apokrüüfi (pärit 3. või 4. sajandist) kuulunud kristlik teos oli keskajal populaarne ning on säilinud tõlgetena paljudesse keeltesse (kirikuslaavi, süüria, etiopia, araabia).

¹⁶Selle all mõeldakse loos paradiisi.

¹⁷Kõrgeima seisuse (skr k *varṇa*) nimetus Indias. Nende ülesandeks on pühade tekstide õpetamine ja ohvrirituaalide läbiviimine. Vt nende kohta: Mäll jt 2006: 29. Antiiksetes pärimustes saavad neist targad, keda võrreldakse Kaldea ja Egiptuse preestritega. Neid kõiki peeti ihaldusväärse “ida tarkuse” valdajateks. Usk sellisesse tarkusse oli eriti levinud hellenismiperioodil ja Rooma keisririigi ajajärgul ning oli põhjuseks, miks paljud uued kultused ja filosoofiavoolud esitasid end “idamaise tarkusena”. Vt selle kohta Burkert 2016: 79; Dihle 2020.

ning selle heebreakeelses versioonis “lõunamaa targad”. Aleksandri külaskäik braahmanite juurde on alati tema väljamõeldud eduloo moraalne haripunkt, milles võimu- ja teoinimene satub silmitsi sissepoole pööratud rahumeelsusega ning omandab midagi tolle “vaimse ilu” seepidusest, mida Sri Aurobindo¹⁸ väitel ei suutvat Lääne inimesed India puhul kunagi mõista.

Esimesel sajandil pKr saavutas Väike-Aasia kaguosas asunud Tyana linnast pärit tark Apollonios tänu oma tarkusele ja kaugele reisele suure tuntuse.¹⁹ Järgmisel sajandil kirjutas Philostratos²⁰ tolle targa kirjandusliku eluloo, mille puhul on võimatu kindlaks teha, kus lõpevad tõsiasjad ja algavad väljamõeldised. Philostratose koostatud eluloo järgi rändas Apollonios kaugele itta ja pidas Taxilas braahmanitega kõnelusi (kuigi ta väidab, et päris *gymnoi*²¹ elavad tegelikult Egiptuses, ja Heliodoros²² paigutab need kaks sajandit hiljem koguni kaugemale lõunasse, Etioopiasse²³). Apollonios ületab Aleksandrit, reisisid nii kaugele nagu lõunas Etioopiasse ja läänes Hispaaniasse — isegi Herakles oli rännanud vaid idast läände. Apolloniose sihiks oli külastada kogu Rooma keisririiki. Nagu Aleksander tegi ka tema oma palverännaku jumalate elupaika, ent erinevalt Aleksander Suurest saavutas ta jumalikkuse omal käel (Elsner 1997). Apollonios on hilisantiikaegse pühamehe prototüüp, kes suunab jumalikkuse inimtegevusse. Erinevalt Aleksandrist, kes kohkus braahmanite tarkuse ees, teab Apollonios kui filosoof, et tema roll on olla kuningate nõuandja, ning sündmustiku jaoks pole oluline mitte ainult see, et

¹⁸India filosoof, joogi ja poeet (1872–1950).

¹⁹Tyana Apollonios (u 15/40–100/120 pKr) oli kreeka uuspütaagorlik filosoof ja imetegija, kes pärimuse järgi rändas ringi Rooma riigi eri piirkondades ning kaugemalgi. Tema eluloo (*Apolloniose elu*) kirjutas 3. sajandi I poolel Philostratos (vt järgmist märkust).

²⁰Lucius Flavius Philostratos (u 170–247/250 pKr) oli kreeka sofist, kelle teine tuntum teos on *Sofistide elulood*.

²¹Kr k ‘need, kes on alasti’. Mõeldud on alasti askeete.

²²Emesa Heliodoros (3.–4. sajand pKr), kreeka kirjanik, seiklusliku süžeeaga romaani *Aithiopia* autor.

²³Etioopia all mõeldi tollal Meroe riiki Nuubias.

idamaadel kummardavad kuningad braahmanite ees maani,²⁴ ja et Apollonios jäi mõttevahetuses braahmanitega iseendaks, vaid enamgi veel — oluline on ka see, et kuningas Phraotes austab Apollonios (Philostratos VA 2,27) ning et läände tagasi pöördudes jääb Apollonios enesekindlaks ka Rooma keisri ees. Nii nagu kuningas, on ka tark jumalate ja inimeste vahendaja.²⁵

Kuigi Philostratos esitab Apollonios kui teist, “püha” Aleksandrit, on Apollonios oluline ka ajaloolise “allikana” hellenistliku Taxila kohta. Kuidas me selle olulisust hindame, sõltub sellest, kuidas hinnata Philostratose kirjelduse ajaloolist usaldusväärsust. Kas Apollonios käis tegelikult Indias? Kas Damis,²⁶ kelle raamatu oli Philostratosele andnud tema patroon Julia Domna²⁷ ja kellelt pärineb enamik Philostratose informatsiooni Apolloniose kohta, on reaalne isik või Philostratose kujutlusvõime vili? Ja kui ta oli päriselt olemas, kas olid tema mälestused siis väljamõeldised?²⁸ Millisest allikast pärineb Philostratose Taxila kirjeldus? Kas see kirjeldus on ajalooliselt väärtuslik? Nendele küsimustele on vastatud erinevalt; vastuste skaala ulatub Philostratose teadete üldisest tunnustamisest (Anderson, Charpentier²⁹) kuni nendes täieliku kahtlemiseni.³⁰ Uusima seisukoha järgi, mida esindab Balbina Bähler, oli Philostratos kasutanud üht reaalselt kaasaegset Taxila kirjeldust, kuid kohandanud seda oma fantaasiale. Tema

²⁴Silmili langemine õpetaja, valitseja või jumaluse ette (kr k *poskyneis*) on idamaades laialt levinud tava. Ahhemeniidide õukonna eeskujul viis selle oma kaaskonnas sisse ka Aleksander Suur. See põhjustas vastuhaku, kuna kreeklastele tundus see tava võõras ja vabale inimesele alandav.

²⁵Flinterman 1995: 178–179, tsitaat Porphyriose teosest *Quaestiones Homericae. Autor.*

²⁶Seda nime kannab *Apolloniose elus* filosoofi reisikaaslane, kellega koos ta külastas Indiat. Philostratose väitel tugineb ta jutustus tolle Damise kirjapandud mälestustele.

²⁷Rooma keisrinna, keiser Septimius Severuse (193–211) abikaasa ja Caracalla (211–217) ema. Pärines Emesast (Süürias), elas u 160–217.

²⁸Nii arvab Smith (1914). *Autor.*

²⁹Charpentier 1934: “enamasti usaldusväärne” 2. raamatus, 3. raamat on aga väärtusetu. Vt Drew 1987: 89 päikesetempli kohta. *Autor.*

³⁰Smith 1914: “kõik on tõendatavalt vale”. *Autor.*

ajaloolised ja topograafilised teated on täpsemad kui Luuka evangeeliumi omad (Lane Fox 1991), kuid ei küüni Tolstoi *Sõja ja rahu* piinlikult täpsete kirjeldusteni. Ta tsiteerib paljusid varasemaid autoreid, nagu Skylax³¹ (Philostratos VA 3–47), ja on ammutanud enamiku oma infost kindlasti teistest kirjalikest allikatest, millest mõningaid saame kindlaks teha (vt allpool). Erinevalt Achilleus Tatiose Aleksandria-kirjeldusest *Leukippes ja Kleitophonis*³² on siin vähe sellist, mis viitaks sündmuste vahetule tunnistajale.

Ahhemeniidide ajastu Taxila,³³ linn, mida külastas Aleksander (ja mida mina paraku külastanud ei ole), oli kahtlemata Ahhemeniidide riigi idaosa üks suurimaid linnu ja India mõttes täiesti erakordne paik. Tänapäeval paiknevad selle varemed enam kui kaheteistkümne ruutmiili suurusel alal (31 km²).³⁴ Nimi Takšašilā võib olla tuletatud *nāga*’de³⁵ kuninga Takša nimest³⁶ (*šilā* tähendab ‘kivi’). Asula olemasolu on tõendatud selles kohas juba umbes 3000 aastat eKr. See paiknes kolme kaubatee ristumiskohas.³⁷

³¹Skylax oli Kreeka meresõitja ja geograaf, kes pärines Karyandast (Väike-Aasia edelaosas Kaarias). Võttis Pärsia kuninga Dareios I ülesandel 6. sajandil eKr ette uurimisretke mööda Induse jõge päri voolu ja piki Araabia rannikut Suessi maakitsuseni. Tema ekspeditsiooni kirjeldav teos ei ole säilinud, aga seda on kasutanud Hekataios Mileetosest (6. saj. eKr) ja Herodotos (u 484 – u 425 eKr). Vt tema kohta Dihle 2020.

³²Achilleus Tatios, Aleksandriast pärinev kreeka-rooma kirjanik (2. saj. pKr), romaani *Leukippe ja Kleitophoni seiklused* autor.

³³Taxila ja selle ümbrus läksid Ahhemeniidide võimu alla pärast seda, kui Ahhemeniidid tegid 515 eKr sõjakäigu Induse orgu.

³⁴Dani 1986: 79. Samuti on abi arvukatest illustratsioonidest teoses Nadiem 2008. *Autor*.

³⁵Maotaoliste pooljumalate nimetus India mütoloogias. Vt nende kohta Mäll jt 2006: 137.

³⁶Verbina *takṣ* ‘lõikama (kivi)’; *takṣan* ‘kiviraidur’ (*takṣa* võib tähendada ka lihtsalt ‘tegija’; Marti Kalda tõlge).

³⁷Dar 1984: 1–6; kaubateede kohta vt Lahiri 1992; Singh 2009: 288–291, 407. *Autor*.

Arrianos³⁸ nimetab Taxilat “suureks ja õitsvaks linnaks, suurimaks linnaks, mis asub Induse ja Hydaspese³⁹ jõe vahel” (Arrianos, *Anabasis* 5.8.2). Linn allus *hyparchos*’ele ehk kubernerile, kuigi Aleksander Suure ajal ei valitsenud linna mitte Pärsia satraap,⁴⁰ vaid vasallkuningas Omphis (keda kreeklased kutsusid Taxila valitsejaks). Taxila esimene väljakaevaja *sir* John Marshall⁴¹ paigutas tolle Ahhemeniidide ajastu linna Bhiri künkale. Väljakaevamised jõudsid kihistuseni, mis pärinesid 6. ja 7. sajandist eKr ja mis sisaldasid vähe Ahhemeniidide ajajärgust pärinevaid esemeid. Linnas on üks sirge tänav, sellal kui ülejäänud tänavad on “looklevad” (Dani). Siiski paigutab Dani Ahhemeniidide-aegse linna künkale Hathial B (Bäbler, Nesselrath 2016: 106, 63). Erinevalt sellest on tänapäevased väljakaevajad kirjeldanud linna idamaises stiilis — “mitteplaneerituna” (Dani) või “segadikuna” (Mortimer Wheeler) (Dani 1986: 80, 83).

Teisel sajandil eKr ehitati uus hellenistliku ruudustikplaaniga kreeka linn Hathiali künkale Sirkapis, mis piirnes idas ja põhjas Gau jõekesega (samas: 88). Linna laiendasid sakad⁴² ja tuginedes Erdosyle on mõned uurijad eelistanud dateerida kogu linna saka-de ajajärku alates 1. sajandist eKr. Tarn omistab linna rajamise Demetriosale,⁴³ kuid ütleb, et selle ainus kreekapärane joon on ruudustikplaan, mida on samuti kirjeldanud Philostratos; (enami-

³⁸Kreeka ajaloolane, elas u 86/89 – pärast 146/160 pKr; kirjutas teose Aleksander Suure sõjakäigu kohta ning teose *Indika*, mis käsitleb Indiat.

³⁹Jõgi Põhja-Indias ja Ida-Pakistanis, tänapäeva Jhelum. Selle jõe ääres pidas Aleksander 326 eKr kuulsa lahingu India kuninga Porosega.

⁴⁰Pärsia riik oli jagatud haldusüksusteks — satraapiateks —, mida juhtisid kuninga asevalitsejad ehk satraabid.

⁴¹Briti arheoloog (1876–1958), kes juhatas mh ka Induse kultuuri linnade (Mohenjo Daro, Harappa) väljakaevamisi.

⁴²Iraani nomaadihõimud, kes olid lähedalt suguluses sküütidega. Pärinesid Põhja- ja Ida-Euraasia steppidest ja Tarimi nõost. Jõudsid 2. sajandil eKr Loode-Indiasse, kus hõivasid suuri alasid. Indias on nad tuntud indo-sküütide nime all.

⁴³Mõeldud on Kreeka-Baktria/Indo-Kreeka kuningat Demetrios I-t, kes valitses u 200–180 eKr.

kul majadel oli kelder, ent majad olid vaid ühekorruselised) (Philostratos VA 2.23); teiseks puuduvad seal kreeka polisele iseloomulikud ehitised; isegi linna kaitsemüür oli savist, kuni sakad ehitasid selle kividest. “Muistse Taxila rahvastiku järjepidevus näib olevat olnud isegi selle ülikoolile⁴⁴ ja jumalatele nii püsiv, et linnaelus ei toimunud tõelist katkestust.”⁴⁵

Hilisemad uurijad on suurendanud meie teadmisi hellenistliku Taxila kohta (Dar 1984; Dani 1986; Callieri 1995; Rapin 1995). Väljakaevamised Hathiali künnal on toonud päevavalgele rohkem sakade kui indo-kreeka münte (Dani 1986: 96).⁴⁶ Paljud monumentaalehitised kuuluvad Sirkapi esimesse perioodi. Üks neist on apsiidiga tempel linnakeskuses (Colliva 2007). Teine on tempel Jandiali C-s, Sirkapist põhjas. Sellel on kreekapärane põhiplaan ja peristüül ning see vastab Philostratose kirjeldusele (vt allpool) (Philostratos VA 2.20; Dani 1986: pilditahvel 30). See on ainukene peristüültempel tervel subkontinendil.⁴⁷ Teine tempel, mis asub sellest pisut läänes, jääb mõistatuslikuks (Dar 1984: 30–33). Kolmas tähtis tempel, mis asub Mohra Madiārāni külas linnamüürist läänes, on ligikaudselt dateeritud aega pärast aastat 50 eKr. Sellel on Lähis-Idale iseloomulik sisehooviga põ-

⁴⁴Taxilas asus suur budistlik ülikool, mille asutamisaeg ei ole teada. Ülikool püsis 5. sajandini pKr ja seal õppis üliõpilasi paljudest maadest, sealhulgas Hiinast.

⁴⁵Tarn 1951: 179. Ka Fussmann peab Sirkapi väljanägemist esimesel perioodil peamiselt indiapäraseks. Vt Callieri 1995: 295–297. *Autor*.

⁴⁶S.t Kreeka-India riigi münte. Kui Kreeka-Baktria riik, mille tuumikalaks oli Baktria (muistne piirkond Kesk-Aasias, Oxose (nüüd Amudarja) jõe tasandikul, peamiselt praeguse Põhja-Afganistani territooriumil), kuid hõlmas ka praeguse Pakistani alal asunud Gandhārat, langes Loode-Hiina piiridelt tulnud nomaadihõimude valitsuse alla, jätkus kreeklaste võim Gandhāras, millest kujunes 2. sajandil eKr uue riigi tuumikala. See riik, mis ongi tuntud Kreeka-India või ka Indo-Kreeka nime all, jätkas Kreeka-Baktria riigi traditsiooni. Aluse pani sellele riigile Apollodotos, kelle elu- ja valitsusaastad ei ole teada (ent jäävad kindlasti 2. sajandisse eKr). Esialgu oli ta Kreeka-Baktria kuninga Demetrios I väepealik, kuulutas end aga Diodotos I nime all iseseisvaks kuningaks. Vt Lahe 2021: 50–55.

⁴⁷Mõeldud on Hindustani poolsaart.

hiplaan ning kuus joonia sammast. “Ent nende sammaste joonia stiili väärtust kahandab see, et tegemist on pigem originaali kohaliku versiooniga. Sambaalused [---] on samas ehtsalt atikapäraseid” (Dar 1984: 109–110, tsit. Dani 1986: 114). Seda templit on tõlgendatud zoroastristliku ehitisena ja see on usutatav.

Maavärin Taxilas umbes 20.–30. a pKr purustas palju hooned (Marshall 1960: 29; Dani 1986: 114), sealhulgas (Dari arvates) Jandiali C templi, mida ajal, kui Apollonios 1. sajandi keskel pKr väidetavalt linna külastas, järelikult olemas ei olnud. Dar arvab, et Apollonios käis hilisemas templis Mohra Madiārānis (Dar 1984: 60–62; Rapin 1995: 282–284). Igatahes, kui Apollonios ka jõudis Taxilasse, oli linn, kuhu ta saabus, maavärinajärgne Sirkap-II (Bäbler, Nesselrath 2016: 71–72).

Sirkap-II periood on jätnud meile hulga Kreeka-Rooma päritolu leide: amforaid, dionüüoslike stseenidega hõbedast lauanõusid, elevandiluust lusika- ja noapäid, mida kaunistavad kreeka rõivastes India jumalad (Bäbler, Nesselrath 2016: 69). Sellised leiud on küllaltki iseloomulikud Partia⁴⁸ asulatele: 1. sajandi algul pKr asendas sakade valitsuse partlaste valitsus. Kuninga Gondopharnese⁴⁹ valitsusaja võib paigutada umbes aastatesse 20–46 pKr. Millalgi 1. sajandi lõpul asendasid partlasi *yue-zhi* nomaadid, kelle juhtrühm oli *guishuang* (kes on rohkem tuntud kui kušaanid) ja kes jätkasid Loode-India osade valitsemist kuni 3. sajandini pKr (vt Puri 2014).⁵⁰

⁴⁸Kaspia mere äärest pärinevad iraani päritolu partlased rajasid u 250 eKr Pärsia alal impeeriumi, mis püsis kuni Sassaniidide dünastia võimuletulekuni 3. sajandil pKr. Partlaste võim ulatus ka praeguse Afganistani, Pakistani ja Loode-India aladeni. Multikultuurse ja multireligioosse Partia impeeriumi kohta vt Ellerbrock 2019. Partlaste võimu kohta Indias vt Daniélou 2011: 134–135.

⁴⁹Indo-Partia kuningas, kes esineb ka 3. sajandist pärinevas *Tooma tegude raamatus*, mis jutustab apostel Tooma tegevusest Indias. Vt selle kohta Annus 2008; Dihle 2021.

⁵⁰Nendest Loode-Hiina piiri äärest tulnud iraani hõimude hulka kuulunud nomaadihõimudest sai alguse Kušaani impeerium, mis hõlmas suuri alasid Kesk-Aasias ning praeguse Afganistani, Pakistani ja India

Ei ole kahtlust, et Taxila oli neil sajanditel tähtis linn ja et kui Apollonios oli jõudnud Indiasse, ei tahtnud ta seda külastada mitte ainult selle seotuse tõttu Aleksandri ja alasti filosoofidega, vaid ka selle ikka veel kõrge maine pärast ülikoolilinnana. Kui Hiina palverändur Xuanzang külastas 6. sajandil pKr Taxilat (ta kutsus seda Chu-cha-shi-lo), valitses linna seal asunud budistlik klooster. Seda võib osalt seletada kušaanide aktiivse budismitoetusega ja pole kahtlust, et see on meie allikates⁵¹ kuidagi seotud ühe variandiga loost, mille järgi Tšānakja⁵² oli saatnud siia õppima Tšāndragupta.⁵³ Esimesel sajandil pKr oli budism samuti üks Taxila vaimuelu elemente.

Küsimused, mis tekivad seoses Apolloniose Taxila-külastusega (ja ka Philostratose ülejäänud teadetega tema elust), on järgmised: esiteks, kas Apollonios käis seal; teiseks, milline roll oli tema kaaslasel Damisel, kelle päevikut Philostratos väidab end kasutavat; ja kolmandaks, juhul kui Philostratos ei kasuta Damiselt pärinevaid andmeid, kas püüab ta siis kirjeldada Taxilat mõne teise allika põhjal. Tänapäeva uurijad kahtlevad sageli salapärase Damise olemasolus ning järeldavad sellest, et Tyana Apolloniose Taxila-külastusel puudub igasugune ajalooline tõepõhi. Nii Fussman, Rapin kui ka Bernhard peavad tema Taxilas-käiku väljamõeldiseks. Selle kohta, kuidas sai Philostratos kasutada Damise väidetavat teost, on tehtud erinevaid oletusi. Arvatakse, et see on kas Philostratose väljamõeldis või koguni võltsing, millega teda ennast tüssati. Bowie on oletanud, et Damise nime taga peitub Philostratose õpetaja Flavius Damianus Efesosest,⁵⁴ kes võis olla andnud Philostratosele mingeid teateid Apolloniose kohta, kuid

territooriumil. Kušaanide ja Kušaani riigi kohta vt Lahe 2019: 26–30; Sagar 2016; Harmatta jt 2017; Daniélou 2011: 136–139.

⁵¹Vt peamiselt Hemacandra (1998). *Autor*.

⁵²Vana-India õpetlane, Tšāndragupta nõunik; 375–283 eKr.

⁵³Tšāndragupta (valitses 321–297 eKr) oli India üks võimsamaid valitsejaid, kes pani aluse Maurjate suurriigile, mis hõlmas suuremat osa India territooriumist.

⁵⁴Titus Flavius Damianus; Efesosest pärit sofist, kes elas ja tegutses 2. ja 3. sajandi vahemikus pKr.

on võimatu, et ta võis Apolloniost saata.⁵⁵ Anderson ei ole nõus pidama Damist täielikult väljamõeldiseks, kuigi tema eksistents jääb kaheldavaks.⁵⁶

On äärmiselt intrigeeriv, et Apolloniose ja Damise ning nende Ida võõrustajate Iarchase ja Phraotese nimed esinevad ühes eba-kindla vanusega sanskritikeelses tekstis, Gauḍapāda⁵⁷ *Āgama-śāstra*'s⁵⁸ kui Apulunya ja Damīśa. Nii on kirjas tark Gauḍapāda eluloos (pärineb võib-olla 6. sajandist pKr), Sadaśiva Brahmendra⁵⁹ teoses *Jagad-guru-ratna-mālā-stava*,⁶⁰ milles teda kirjeldatakse kui “müstikute õpetajat, nende hulgas *apalūnyadamīśādyaparāntayogibhiś-ca*”, mis tähendab: “Apalūnya, Damīśa ja teiste läänepiiril elavate joogide/lihasuretajate.”⁶¹ Ta ütleb samuti, et Ayārcya, kes näib olevat kreeklane Iarchas, “austas ta jalgu”. Taxila kuningas Phraotes, keda mainib Philostratos, esineb sanskritikeelses tekstis Pravti nime all.⁶² See tõendab vähemalt, et Philostratose teost Indias mõnda aega pärast selle ilmumist tunti. Selle pidamine iseseisvaks tõenduseks Apolloniose ja Damise Taxila-külastuse kohta oleks aga põhjendamatu.

Aga meie peamine küsimus on, kas Philostratose kirjeldust Taxilast võib pidada mingil viisil ajalooliselt tõepäraseks, ja sel-

⁵⁵Bowie 1978: 1670, 1681, 1687. Bowiega nõustudes mainib teda ka Dzielska (1986: 28). *Autor*.

⁵⁶Anderson 1986: 169. C. M. Wieland hüüatab oma romaanis Apolloniose kohta (*Agathodemon*, 1799): “Nii tobe ja idiootlik, kui Damis ka oli, võime siiski arvata, et meil on tema raamat just nii, nagu ta [Philostratos] teda sõna-sõnalt tsiteerib.” *Autor*.

⁵⁷Hinduistlik filosoof, advaita vedaanta koolkonna rajaja; elas 6. või 7. sajandil pKr. Vt selle koolkonna kohta Mäll jt 2006: 6.

⁵⁸Skr k ‘Pärimuseõpetus’, ‘Õpetus tavandist’ (Martti Kalda tõlge).

⁵⁹Hinduistlik filosoof (advaita vedaanta esindaja) ja helilooja; snd 17. ja 18. sajandi vahetusel, srn 1756. a.

⁶⁰[Skr k ‘Kiidulaul maailma õpetaja (Viṣṇu) kalliskividest keele’ (Martti Kalda tõlge).] See teos on vanim vedaanta esitus, mida on mõjutanud budism. Vt Bhattacharya 1943: lxxii–lxxiv. *Autor*.

⁶¹Martti Kalda tõlge.

⁶²See viide leidub esimesena Bowersockil jt (1985: 657) ning selle üle on lühidalt diskuteeritud teoses Dzielska 1986: 329. Apolloniost on kujutatud samuti Sassaniidide kirjanduses: Manteghi 2018. *Autor*.

lest seisukohast on Damise olemasolu ebaoluline. Võib-olla on filoloogid selles küsimuses optimistlikumad kui arheoloogid, olles siiski piisavalt ettevaatlikud.⁶³ Philostratos kirjeldab “sümmeetriliselt kindlustatud” kreeka linna, milles oli palee, kus elas valitseja. “Müüride ees asus üks tempel”, pikkusega vähemalt sada jalga (30 m); see oli ehitatud liivakivist, millesse olid sisse müüritud merekarbid. Templil oli palju sambaid ning selle siseseinad olid kaunistatud pronksplaatidega, mis kujutasid Aleksandri ja Porose tegusid.⁶⁴ “Neil oli vase, hõbeda, kulla ja tumeda pronksiga kujutatud elevante, hobuseid, sõdureid, turviseid ja kilpe koos rauast odade, viskodade ja mõõkadega.” Pisut hiljem mainib Philostratos “päikese pühamut”, milles asusid Aleksandri ja Porose skulptuurid. Pühamu seinad öeldakse olevat olnud punasest kivist, kuna “kujutis ise olevat olnud pärlmutrist, valmistatud sellise sümboli kujuga, mida kõik barbarid kasutavad oma pühade esemete jaoks” (Philostratos VA 2.2.20–24).

Marshall uskus, et kuningapalee varemeid võiks samastada varemetega Hathiali künkal, Sirkapi peatänaval lõunapoolses otsas, kuid Bernard ei nõustu selle hüpoteesiga — ehitist ei sobi paleeks ja võiks olla näiteks rahapaja või administratiivkeskus (Dani 1986: 93). Juhul, kui Bernardil on õigus, ei ole palee jaoks teist kandidaati ja Philostratose teade on väljamõeldis. Ka templid on mõistatuslikud. Philostratose klassikalises stiilis tempel näib esmapilgul olevat Janial C templi kirjeldus, mis on riskülikukujuline ja millel on peristüül, kuigi see on pigem pilastritega kui vabalt seisvate sammastega (Rapin 1995: 287–289). Templi mõõtmed on pisut suuremad kui Philostratose “sada jalga”; ent *hekatompedon* viitab pigem templi stiilile kui kindlatele mõõtmetele ning see täpsustus näib sobivat Philostratose kirjeldusega. Siiski puuduvad seal sellised reljeefid, nagu Philostratos neid seoses templiga kirjeldas. Teine tempel Mohra Madiārānis sisaldab reljeefide fragmente, mida Dar uskus olevat Philostratose kirjeldatud pronkstahvlite aluseks (Dar 1984: 61–62) — ta oletas, et

⁶³Bäbler, Nesselrath 2016 peab kirjeldust ajakohaseks ja väärtuslikuks. *Autor*.

⁶⁴Vt nende kohta märkust 39.

need on tegelikult budistlikud reljeefid, mis kujutavad Māra⁶⁵ armee rünnakut Buddhale, ja edasi, et tempel sisaldas Buddha kujutist. (Vt Bäßler, Nesselrath 2016: 89.) Philostratos nimetab teist templit päikese templiks, mida Dar peab usutavaks — Sirkapist on leitud ka tegelikult päikesejumala skulptuur (Dani 1986: pilditahvel 36). Mõiste võib seega tähistada zoroastristlikku templit, kuna klassikalised autorid uskusid üldiselt, et pärslased kumardasid päikest.⁶⁶ Ent kui see oli zoroastristlik ehitis, ei saanud selles olla mingit kujutist, nagu väitis Philostratos, vaid selles peab olema asunud igavene tuli (mida klassikaline autor ei pidanud mainimisväärseks). Võib-olla oli tegemist varasema zoroastristliku templiga, mis ehitati ümber budistliku kultuse tarbeks. Sel juhul võiks Philostratose teade käia korraga templi mõlema faasi kohta.

Ei ole üllatav, et Taxilas leidus zoroastriste või budiste, kuigi ilmselt mitte ühes templis samal ajal. Zoroastristliku elanikkonnas olemasolu toetuseks juhib Bäßler tähelepanu haudade puudumisele Taxilas, kuid seda saab seletada ka sellega, et mitte ainult et zoroastristid jätsid surnuid lageda taeva alla, vaid ka hindud põletasid neid ja heitsid jõkke. Meenutagem, et Aleksandri esimene küsimus *Aleksandri romaanis* alasti filosoofidele oli: “Kas teil ei ole haudu?” (*Aleksandri romaan* 3.6).⁶⁷

⁶⁵Skr k ‘surmaja, hävitaja’. Budistlikus mütoloogias õel jumalus, kurjuse ja kõike elavat surmavate nähtuste personifikatsioon. Tema peamiseks funktsiooniks on bodhisattvate takistamine nende püüdlustes jõuda virgumisele. Budistlikus mütoloogias on tal palju käsilasi. Tema tütreid kehastavad seksuaaltungi. Budistliku pärimuse järgi kiusas ta ka Buddhat, kui too oli bodhipuu all virgumas. Vt tema kohta Mäll jt 2006: 125–126.

⁶⁶Seda väidab juba Herodotos. Partia ajajärgul samastati päikest jumal Mithraga. Vt selle kohta Lahe, Kalda 2016.

⁶⁷Ajavahemikus 302–291 eKr viibis Seleukiidide riigi saadikuna pikemat aega ja võib-olla isegi korduvalt Tšandragupta Maurja õukonnas Pātaliputras (tänapäeva Patna) kreeklane Megasthenes, kes koostas mahika India tutvustava teose, mis on tuntud pealkirja all *Indika*. Teos kirjeldab India geograafiat, floorat ja faunat, ajalugu, ühiskonnakorraldust, tavasid ja kombeid. Kuigi teos ei ole säilinud, tunneme seda hilisemate autorite kaudu. *Indika* on jäänud tänapäevani oluliseks allikaks

Lühidalt — näib, et kui ka Philostratose informatsioon tugineb reaalsele andmetele Taxila ehitistest, on ta kohandanud seda vabalt sellise kirjelduse loomiseks, mis sobiks tema jutustuse ning tema viisiga kujutada Apolloniost. Philostratost ei saa kasutada iseseisva ajaloolise tõendusmaterjalina.

Samu põhimõtteid näib olevat rakendatud ka teistele Apolloniose India-rännaku detailidele, nagu seda on näiteks Phraotese nimi. Sellist kuningat ei tunta, kuid Tarn oletab, et see sõna on õigupoolest Gondopharnese tiitel — *a-prahita*, ‘kõigutamatu’.⁶⁸ Bernard heitis selle oletuse kõrvale, kuid Bābler eelistab selle võimalusega siiski arvestada. (Tarn 1951: 341; Bābler, Nesselrath 2016: 88–89). Kreeklased näivad sageli tõlgendavat selle piirkonna tiitleid tegelike nimedena — mõeldagu “Taxilesele” Aleksandri ajaloolastel või “Moriesele”, mida kasutatakse Maurja valitseja Tšandragupta⁶⁹ kohta. Bābler tuletab meelde, et isegi Ašoka ei ole valitseja tegelik nimi (Bābler, Nesselrath 2016: 89).⁷⁰

Hiljem kirjeldab Philostratos altareid, mille Aleksander püstitas Hyphasise äärde.⁷¹ Taas näib kirjeldus olevat loodud selleks, et anda edasi erilist pilti idast ning siduda seda Apolloniosega — need ei ole ajaloolised andmed Aleksandri rajatiste kohta. Pühendused altartel on valitud nii, et sobida Aleksandri teadaole-

India ajaloo ja kultuuri kohta, sest autor tugineb isiklikele kogemustele ning tal õnnestus külastada ka selliseid India piirkondi, kuhu kreeklased ei olnud varem jõudnud. Nii käis ta näiteks Gangese jõe deltas ja tänapäevase Kolkata piirkonnas. Megasthenes kirjutab oma teoses, et Indias elavad imelikud inimesed — nad peavad mitut naist, joovad vähe veini, ja mis kõige veidram, nad ei mata oma surnuid, nii et neil polegi haudu.

⁶⁸S.t see, kes ei lase end ärritada (Martti Kalda tõlge).

⁶⁹Vt tema kohta Daniélou 2011: 112–120.

⁷⁰Ašoka (valitses 268–232 eKr) oli Maurjate dünastia keiser, kes on tuntud nii oma vallutuste kui ka budismi propageerimise tõttu. Vt tema kohta Mäll jt 2006: 16–17; Daniélou 2011: 123–128; Nehru 1978: 59–62. Ašoka raidkirjad on tõlkinud eesti keelde ning avaldanud kommentaaridega Martti Kalda (vt Kalda 2013).

⁷¹Need altarid püstitas ta enne oma lahkumist India-sõjaretkelt, oma sõjakäigu edu tähistamiseks.

vate huvidega. Altarid on pühendatud Ammonile,⁷² Apollonile, Heraklesele ja Olümpia Zeusile; Samothrake kabeiridele,⁷³ kuna seal kohtusid ta vanemad (või kuna kabeire on samastatud dioskuuridega,⁷⁴ kellel on seos Makedoonia õukonnaga); Athena Pronoiale,⁷⁵ kes võib meenutada *Aleksandri romaani* Pronoiat, “kõrgemat providentsi” (kuigi Bähler peab seda nagu ka teist detaili delfilikuks, meenutuseks Athena Pronaia templist, vt Bähler, Nesselrath 2016: 92–94). Viimase altari pühendamine Heliosele on Bähleri meelest välja mõeldud selleks, et jääda seotuks Apolloniose enda päikesekultusega (Philostratos VA 2.28 jm). Taas kord on aga selge, et meil on tegemist Philostratose väljamõeldud konstruktsiooniga, mitte ajalooliste andmetega.

Ent ka siis, kui me ei saa kasutada Philostratose kirjeldust tõendusmaterjalina hellenistliku Taxila ajaloo ja väljanägemise kohta, ei tähenda see, et Apolloniose rännakut *Apolloniose elu* kui terviku süžees ei tuleks pidada oluliseks ja ka tähtsaks teatud laadi kokkuvõttena kreeklaste India-kogemusest.

MIDA ÕPPIS APOLLONIOS TAXILAS?

Indiast on kõige rohkem juttu *Apolloniose elu* teises ja kolmandas raamatus (teos koosneb kaheksast raamatust). Geograafilist tausta on laiendatud sissejuhatusega, mis käsitleb võõrapäraseid metsloomi ja olendeid, kes on suures osas pärit Aleksandri ajaloolaste

⁷²Tegemist on Egiptuse peajumala Amon-Ra lokaalse teisendiga, keda austati Siwa oasis, kus 331. a eKr leidis aset Aleksandri apoteos — kohalik jumal kuulutas Aleksandri oma pojaks. Selles võib näha Aleksandri kuningavõimu legitiimsiooni, sest kõik Egiptuse kuningad pidasid end Amon-Ra pojaks. Vt sündmuse kohta Lahe 2004; Lahe 2014: 126–131.

⁷³Kr k *Kabeirioi*, Väike-Aasia päritoluga jumalused, kelle peapühaku asus Samothrakel. Olid viljakuse andjad ja meresõidu kaitsjad.

⁷⁴Zeusi pojad, kaksikud Kastor ja Polydeukes, keda peeti samuti meremeeste kaitsjateks. Seetõttu oli tavaks paigutada neid kujutav skulptuur laeva vööri (vt ka Ap 28:11).

⁷⁵Kr k ‘ettenägevus’.

teostest,⁷⁶ kuid samuti *Aleksandri romaanist*, mis peab olema olnud, nagu näib, Philostratose kirjutamisajal mingil kujul ringluses. Elevandid ilmuvad loomulikult nähtavale juba varakult (Philostratos VA 2.12–16). Alates nende esimesest kohtumisest lääne inimestega Aleksandri armeest⁷⁷ said elevandid Kreeka ja Rooma maailmas küllaltki tuntuks ning Philostratos pakub Apolloniosele võimalust kõnelda nende tähelepanuväärsetest omadustest, millest mõned tekitavad praegugi hämmastust. On kirjeldatud India elevandi suurust võrreldes Liibüa elevandiga (s.t praeguseks välja surnud väikese Aafrika elevandiga, Scullard 1974), samuti elevandi kasutamist lahingus: ta ei kanna mitte üksnes seljas korvi kuni viieteistkümmne sõdalasega,⁷⁸ vaid kasutab ka oma lonti otsekui kätt odade viskamiseks. Elevandid olid kuulsad oma pika elalisuse poolest, nii et pole ime, et Apollonios ja Damis kohtasid Taxilas elevanti, kelle nimi oli Ajax ja kes oli võtnud osa Porose lahingust Aleksandri vastu umbes 350 aastat varem.⁷⁹ 13. peatükis esitab Philostratos pisut ka omaenda teadmisi elevantidest, mis on pärit Mauretaania kuninga Juba⁸⁰ raamatust, aga järgmises peatükis esitab Apollonios omaenda tähelepanekuid elevantide käitumisest, nende tarkusest ja nende hoolitsusest järeltu-

⁷⁶Mõeldud on ajaloolasi, kes on kirjeldanud Aleksander Suure elu. Selliste ajaloolaste hulka kuuluvad näiteks Aristobulos (u 375–301 eKr), Kallisthenes (u 360–327 eKr), Quintus Curtius Rufus (1. saj. pKr) ja Arrianos (u 86/89 – pärast 146/160 pKr).

⁷⁷Esmakordselt kohtus Aleksander Suure armee Pärsia armee käsutuses olnud sõjalevantidega Gaugamela lahingus 331. a eKr, milles osales 15 elevanti. Järgmine ja suurem kohtumine toimus juba nimetatud lahingus Hydaspese jõel, millest võttis osa 85–100 elevanti.

⁷⁸Trautmann (2015: 230–233) märgib, et *hovda* ehk torni kasutamine tuli koos Pyrrhosega ning et on võimalik, et India võttis selle üle hellenistlikelt armeedelt. Kas see suudab normaaljuhul kanda koguni 15 sõdurit, pole teada. *Autor*.

⁷⁹Selline vanus ei ole loomulikult realistlik. Tegelikult elavad elevandid maksimaalselt 60–70 aastaseks.

⁸⁰Mõeldud on Mauretaania kuningat Juba II (u 50 eKr – 23 pKr), kes kasvas üles Roomas ja tegeles kirjandusega. Ta koostas kreekakeelseid teoseid Araabia, Assüüria ja Aafrika kohta, millest on säilinud katkendeid.

lijate eest (mille ta leiab olevat tähelepanuväärse, isegi kui see on sarnane teiste loomadega, nagu ta seletab) ja võimest ratsionaalselt käituda, mis avaldub nende jõeületamisviisid (kõige väiksem läheb esimesena ja kui ta on ohutult üle saanud, teavad ülejäänud, et nad ei pea muretsema).

Elevandi *topos* on paigutatud nii, et jutustus jõuab Akesiinse jõe⁸¹ suurte madude ja draakoniteni, kellega seoses Philostratos viitab kahele Aleksandri ajaloolasele, Nearchosele⁸² ja Orthogorasele. Ületanud Induse, märkasid Apollonios ja Damis mõningaid jõehobusid ja krokodille (Philostratos VA 2.19.1) ning lilli, mis on sarnased Niiluse orus kasvavate lilledega (s.t lootostega). Järgneb saabumine Taxilasse, kus meenutatakse lühidalt Porrost, ja episood, milles Apollonios ja Damis kõnelevad peaaegu sokraatilises laadis maalikunstist. Siis kutsuti nad kuninga paleesse. Tõsiasi, et palee ei ole suursugusem kui teised Taxila majad, seletatakse sellega, et kuningas on filosoof: “Meie kombes on tagasihoidlikud ja ma pean neid isegi enam kui tagasihoidlikuks”, ütleb ta targale. “Ma olen rohkem kui mõni inimene, ent vajan vähe, arvestades seda, et enamik asju kuulub mu oma sõpradele.” (Juhul kui Dandamis⁸³ elas palees, kirjeldab see, kuidas ta oleks võinud rääkida.) Tema menüü koosnes juurviljadest, “datlipalmi säsist ja viljadest ning kõigest, mida pakub jõgi”. Peatselt näitab kuningas, et ta kõneleb kreeka keelt ja kõnetab selles Apollonios. Aleksandri ajal osati kreeka keelt muidugi vähe, ent kolm sajandit kreeklaste kohalolekut oli teinud selle oskuse neil aladel üldiseks. Kuningas tunnustas seega tarka ilmselgelt endast kõrgemaks (samas: 2.27.2); Aleksandrilt Dandamis aga seesugust reaktsiooni polnud kuulnud.

Pidulikult õhtusöögil, kus külalistele ei pakutud mitte üksnes kala ja kodulinde, vaid ka terveid lõvisid ja küpsetatud tiigripraadi ning mille ajal neid lõbustasid akrobaadid, seletab kuningas Apol-

⁸¹Indias ja Pakistanis asuva Chenabi jõe kreekapärane nimetus.

⁸²Aleksander Suure noorpõlvesõber; u 360 – pärast 314 eKr, saatis Aleksandrit tema sõjaretkel Indiasse.

⁸³India filosoof ja askeet, keda Aleksander kohtas oma sõjakäigu ajal Taxila lähedal metsas. *Toim.*

loniosele indialaste erakordset huvi filosoofia vastu, mis on muude rahvaste hulgas “midagi teistelt näpatut ja mida nad kannavad otsekui halvasti istuvat rõivast”, kuna tegelikult on nad andunud õgimisele, seksile ja uhketele riiete (seda võiks öelda *Aleksandri ja Dindimuse kirjavahetuse*⁸⁴ peategelane). Taxilas, vastupidi, on need, kes näitavad üles kalduvust filosoofiale ja on hea iseloomuga, saadetud teisele poole Hyphasise jõge “meeste juurde, keda sa otsid”, keda hiljem kirjeldatakse “tarkadena” (*sophoi*). (Samas: 2.32.1.)

Näib, et kuningas kirjeldab alasti filosoofide kohtumist Aleksandriga ja nii Apollonios ka ütleb; aga kuningas ei ole temaga nõus. “Need olid *oxydracae* ja see hõim nõuab alati vabadust ja valmistumist sõjaks. Nad ütlevad, et nad tunnevad hästi filosoofiat, kuid nad ei tea midagi vooruslikkusest. Tõelised targad elutsevad poolel teel Hyphasise ja Gangese vahel, alal, millele Aleksander ei ole isegi lähenenud.” (Samas: 2.33.1.) Ühe hooga kirjeldab Philostratos Apolloniost, kes trumpab Aleksandri täielikult üle: ta teeb teoks rännaku nende tarkade juurde, kes tõrjuvad ründajaid, heites neile kaela tuld ja tõrva, mida Aleksander ei üritanudki. Enamgi veel, tehakse selgeks, et Aleksander kohtas valesid filosoofe, tal polnudki võimalik õppida neilt tarkust. Tasub mainida, et Phraotes on nimetanud neid mitte päris filosoofe *oxydracae* — nimetusega, mida esmalt kasutati *Aleksandri romaanis* alasti filosoofide kohta. Ajaloolaste jaoks olid *oxydracae* lihtsalt sõjakad hõimud lõunas. (Vt Stoneman 1995.)

Järgmisel päeval mõistab kuningas õigust. India õigus on olnud kreeka kirjanduses alates Ktesiasest⁸⁵ tavapärane teema ning kuninga kohustus mõista õigust on sõnastatud *Manu seadustes*,⁸⁶ kuigi kreeka autorid ei maini kohtuid kui selliseid (vt Manu päri-

⁸⁴Teos kuulub Aleksandri isiku ümber tekkinud legenditraditsiooni.

⁸⁵Ktesias Knidosest (5.–4. sajand eKr) oli Pärsia kuninga Artaxerxes II (404–358) ihuarst, teoste *Persika* ja *Indika* autor, viimane oli kreeklaste jaoks esimene põhjalikum India käsitlus. *Toim.*

⁸⁶Manu pärimus (*Manusmṛiti*) ehk Ilmarahva seaduseõpetus (*Mānavadharmaśāstra*) (3./2. sajand eKr – 2./3. sajand pKr) on kuulsaim Vana-India sanskritikeelne tavaõiguse kogumik. Ilmunud ka eesti keeles Martti Kalda tõlkes (*Manu pärimus* 2019).

mus 7.12–18; Stoneman 2016a). See annab võimaluse tutvustada ühe inimese keerdküsimusi, kes ostab teiselt maatüki, et saada endale peidetud varandust. Küsimus on tuntud Platoni *Seadustest* ning muutub Aleksandri jaoks heebreakeelses *Aleksandri romaanis* probleemiks, mida lahendada; see annab talle võimaluse näidata oma Saalomoni omaga sarnanevat tarkust raskete juriidiliste kaasuste arutamisel (Stoneman 2008: 121). Kas see episood oli seotud Aleksandriga enne Philostratose aega? Me ei tea seda, kuid igal juhul on Apolloniose lahendus kaunis erinev Aleksandri omast. Traditsiooniline vastus on, et ühe mehe järglane peaks abielluma teise mehe järglasega ning seega taasühendama varanduse ja aarde ühes perekonnas. Apollonios otsustab seda kahe poole “vooruslikkuse” järgi ning ostja võidab oma lahkuse ja vagaduse tõttu. Voorus ja tarkus on kõrgemal nii kuningavõimust kui ka tavapärasest õigusest, nii et Apollonios näitab end Aleksandrist suuremana.

3. raamat algab sellega, et meie tore paar ületab Hyphasise jõe. Taas kirjeldatakse kohalikku floorat ja faunat, kuid peale ahvide, pipra ja kaneeli on need oma omaduste poolest peaaegu nõiduslikud. Apollonios ei märka jõeussi, kes toodab kustutamatu õli, mis on väärtuslik piiramissõjas (ja seda ei mainita ka üheski varasemas allikas), kuid talle avaldab muljet esmakordne üksisarviku nägemine. Teda ei kohuta aga kohtumine naisega, kelle pea ja rind on valged, kuna ülejäänud osa temast on must — ta on Aphrodite teener.⁸⁷ Kohtumine nende ebaharilike olenditega annab märku, et Apollonios on ületanud võluma piiri. Nagu lapsed *Lõvis, nõias ja riidekapis* sisenevad Narniasse riidekapi kaudu,⁸⁸ nii sisenevad Apollonios ja Damis imedemaale Hyphasist ületades.

Narnia on loomulikult koht, kus religioosne teadvus avardub.

10. peatükis jõuab paar tarkade meeste elupaika ning selles epi-

⁸⁷Järgmine osaliselt värvitud isik kirjanduses ilmub, nii palju kui me teame, Wolfram von Eschenbachi *Parzivalis*; mustanahalise mehe ja valgenahalise naise poeg on loomulikult triibuline. *Autor*.

⁸⁸Mõeldud on inglise kirjaniku C. S. Lewise Narnia lugude tsüklistse kuuluvat raamatut.

soodis korratatakse otsekui kõik raamatu teemad üle. Tarku kirjeldatakse kuninga nõuandjatena (nagu seda teeb Megasthenes) ning selgub, et selles piirkonnas räägivad kõik kreeka keelt. Nende üldist filosoofilist vaatenurka kirjeldatakse pütaagorlikuna, nagu seda teeb Onesikritos (Philostratos VA 3.10–12; Onesikritos F 17 ab). “Nad väidavad end asuvat India keskpunktis ning peavad tolle künka tippu selle nabaks” (Philostratos VA 3.14.3); see näib kajastavat hinduistlikku kosmoloogiat, mille keskmes on Meru mägi.⁸⁹ Apollonios samastab need targad “braahmanitega” ja kirjutab nende kohta: “Ma nägin India braahmaneid, kes elavad maa peal, kuid mitte sellel, on müürist ümbritsetud ilma müürideta, omamata midagi ja omades kõike” (Philostratos VA 3.15.1); see on pigem hea kirjeldus tüüpilisest India askeedist, *sādhu*’st.⁹⁰

Tarkadel on juht, Iarchas, kes selgitab nende filosoofiat sõbralikult ja ilma vaenulikkuseta, mida näitavad üles filosoofid Onesikritose suhtes ja Aleksandri suhtes *Aleksandri romaanis*. Pärast lühikest vahepala, mil ühiselt õhus hõljutakse, selgitab tark, et nende filosoofia algab enesetunnetusest (mis kreeklaste jaoks on filosoofia eesmärk). Ta räägib taassünni õpetusest, mille kohta ta ütleb, et Pythagoras andis selle edasi kreeklastele “ja meie egiptlastele”. (Ta ei paista ütlevat, et Pythagoras sai selle indialastelt.) Hiljem kõneleb ta õigluse loomusest (Philostratos VA 3,25): õiglus oli olnud kreeka allikates India kohta teemaks alates Ktesiasest, ja Iarchas rõhutab, et võti selle mõistmiseks on idee, mille järgi halva vältimine pole sama mis õiglus. Õiglus on samuti vaadeldav filosoofide muutuva arvu kaudu (samas: 3.30). Apollonios ei suuda mõista, miks neid on kaheksateist, kuna see ei ole pütaagorlikes õpetustes täiuslik arv.⁹¹ Idee on selles, et mingil ajal võib eksisteerida erinev arv vooruslikke isikuid ja oleks ebaõiglane välistada kedagi neist filosoofide hulgast.

⁸⁹Müütiline maailma keskpunkt India mütoloogias. Vt selle kohta Mäll jt 2006: 130.

⁹⁰Vt selle kohta Mäll jt 2006: 171.

⁹¹Täiuslik arv on naturaalarv, mis võrdub oma pärisjagajate summaga. Nt 28 on täiuslik, sest $28 = 1 + 2 + 4 + 7 + 14$. *Toim.*

Nagu võinukski eeldada, kinnitab tark, et filosoofid ja isegi nende kuningas (kes kummardab tarkade ülemvõimu ees), järgivad taimset dieeti (samas: 3.26). Kui kuningas saabub õhtusöögile, tuuakse maagilised nõud toiduga — “kuivatatud puuviljad, leivapätsid, juurviljad ja aastaajale kohased palad”, sellal kui kaks ülejäänud nõu on täidetud veiniga, üks külma veega ja üks pidevalt sooja veega. Tassid ja veinikarahvinid on tehtud vääriskivist, rõhutamaks, et me asume ikka veel muinasjutumaal. Õhtusöögi lõpetab veel üks ühine õhushõljumine, mis leiab aset kesköö paiku. (Samas: 3.33.)

Järgmisel päeval jätkab Iarchas tarkade usu üksikasjalikku seletamist koos arutlusega mateeria olemusest: kõik asjad on tehtud viiest elemendist, nagu see on indialaste usu järgi tavapärase⁹² (Apollonios imestab viienda aine, eetri, olemasolu üle.)⁹³ Edasi on universum hermafrodiitne,⁹⁴ ta loob kõik olendid sugulise läbikäimise teel iseendaga. See on sarnane protsessiga, mida kirjeldavad *Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad* 1.4.1 ja 1.4.3:

Algul oli vaid tema ise (*ātman*), justnagu mees. [...] Ta otsis teist, ta oli nagu mees ja naine embuses. Siis jagas ta iseend [*ātman*] kaheks, luues mehe ja naise. [...] Oli ühe, ja ühtest sündisid kõik [olendid].⁹⁵

Universumit seletatakse mõistusliku olendina analoogiliselt laevaga, mille tüürimeheks on palju jumalaid — selle analoogia segasus lubab oletada, et Philostratos refereerib selle teema kohta mingit allikat ega paku lihtsalt stoa allegooriat.

Apollonios toob kõneluse tagasi maiste asjade juurde, küsides ühe lühikese küsimuse, mille Aleksander oli esitanud tarkadele

⁹²*Aitareya Up.* 3,3; selle üle arutleb Keith 1909. Hilisem India filosoofia, kaasa arvatud atomistlik traditsioon, mõtleb nelja elemendi kategoorias: Gangopadhyaya 1980. *Autor*.

⁹³Ka Kreeka filosoofias esineb viies element — eeter, mida käsitatakse tule ja õhu seguna. Eriti oluline on kujutlus sellest viiendast elemendist stoas.

⁹⁴Kujutlus universumist kui hiiglaslikust elusolendist on oluline ka antiikfilosoofias (Platonil, stoas).

⁹⁵*Bṛh. Up.* 1.4.1, 1.4.3; Martti Kalda tõlge. Vt upaniṣadide kohta Mäll jt 2006: 228–229; Kalda 2008.

Taxilas: “Kumb on suurem, kas meri või maa?” Iarchase sofistlik vastus ületab selguse poolest Dandamise vastust, mis *Aleksandri romaanis* antakse mõistatustele, kuid meid säästab sellest pikaksvenitatud dialoogist sõnumitooja saabumine, koos inimestega, kes vajavad ravitsemist kehalistest ja hingelistest vaevustest vabanemiseks. Sarmanite⁹⁶ asjatundlikkust ravikunstis on maininud Megasthenes, niisiis peitub see targa olemuses. Üks isa selgitab, et tema pojad surid otsekohe, kui nad hakkasid jooma veini. Iarchas vastab karmi kaastundega, mis on Buddha-vääri-line, et kui nad oleksid ellu jäänud, oleksid nad kindlasti läinud hulluks.⁹⁷ Et kaitsta tulevasi poegi, tuleks neid õpetada järgima dieeti, mis koosneb kergelt keedetud öökullimunadest, sest need hoiaksid neid igavesti veini himustamise eest. “Apollonios ja Damis olid hämmastunud tema hiilguse piiritust tarkusest” (Philostratos VA 3.41).

Lõpuarutlus toimub prohvetluse üle ja on ajendatud braahmanite kui kuninga nõuandjate rollist Megasthenesel (Diod. 2.40.2–3). Taas on Philostratose informatsioon täpne ja tema allikas selgesti nähtav.

Nende nelja kuu vältel, mis filosoofidest paar veetis tarkade *phrontisterion*’is (ehk võiks seda tõlgendada *āśrama*’na^{98?}), ei suuda Damis pöörduda ära maisematest huvidest ja küsib nõnda mandragoora⁹⁹ kasulikkuse, kulla voolamise, rubiine ligitõmbava magnetkivi ja inimeste kohta, kes kasutavad oma jalga vihmavarjuna.¹⁰⁰ Iarchas ütleb Damisele, et sellistest asjadest rääkimine on tolle asi. Selliste asjade üle arutamine on ilmselt allpool targa väärikust ja on lääne autorite otsustada, kas nad soovivad selliste

⁹⁶Erakud (skr k *śramaṇa*, mitm. *samaṇa*), Indias I aastatuhande keskel eKr tekkinud rändõpetlaste seisus, vastustasid veedade ja braahmanite autoriteeti. *Toim.*

⁹⁷Philostratos VA 3.40. “Olla halastamatu, et olla lahke”, vt Panaioti 2013: viimane ptk. *Autor.*

⁹⁸Skr k ‘erakla’.

⁹⁹Alraun, taim, mille juurt peeti inimesekujuliseks. Selle söömisega seostati rahustavat mõju.

¹⁰⁰Ktesias kirjutab, et ühes paigas Indias elavad nii suurte kõrvadega inimesed, et nad kasutavad oma kõrvu vihmavarjudena.

asjade üle pead murda. Ta eitab selgelt varijalgsete ja teiste kummaliste liikide olemasolu, mida on kirjeldanud Skylax (Philostratos VA 3.47). Ta annab proosalise seletuse “sipelgate kullale”,¹⁰¹ ent tunnistab greifide¹⁰² olemasolu: “India kunstnikud, kes on kujutanud päikesejumalat, näitavad tolle sammast, mida veavad neli seesugust” (samas: 3.48). See näib Philostratose väljamõeldisena, kuigi greife kujutatakse Kesk-Aasia kunstis sageli.¹⁰³ Lõpuks sekkub kõnelusse fööniks, lind, kelle on sünnitanud päike ja kes külastab iga viiesaja aasta tagant Egiptust, lennates üle India.¹⁰⁴

See päikese ja ülestõusmise sümbol on Iarchase viimane teade Indiast. Rändurid pöörduvad nüüd tagasi läände, Punase mere äärde, järgides marsruuti, mis on Philostratose kirjeldatuna arusaamatu. See kulgeb nii, et Ganges jääb neist paremale ja Hypphasis vasakule, mis, kaardile põgusat pilku heites, juhataks neid Himaalaja mägede suunas.¹⁰⁵ Kuid tee Narniastki tagasi tuli riidekapi kaudu ja muinasjutumaal on kõik võimalik. Teel arutleb Philostratos pärlite üle (Philostratos VA 3.57). See arutelu toetub Nearchose ja Megasthenese teadetele.

Kui üritada võtta kokku Philostratose India-kujutamist tema väljamõeldud loos, saavad nähtavaks mitmed asjad. Esiteks on pilt, mida tema targad esitavad, hästi kooskõlas pildiga, mille

¹⁰¹Herodotos räägib, et Indias elavad hiidsipelgad, kes kaevavad liiva seest kulda. Nad olevat rebasest suuremad, aga koerast väiksemad.

¹⁰²Kr k *kryps*. Müütiline kotka pea ja lõvikehaga loom, keda antiikajal peeti kullakaevanduste valvuriks.

¹⁰³RV 1.50.8–9, 4.13.3, 5.45.9 järgi veavad päikesevankrit seitse hobust. Ašvinite vankrit veavad linnud, härjad või hobused: 1.119.4, 4.45.4, 1.118.4; vt Jamison, Brereton 2014: 48. *Autor*.

¹⁰⁴Fööniks teati elavat maailma lõpus (Herodotos 2.73; Ach.Tat. 3.25.6; *una est quae reparaet, seque ipsa reseminet, ales: Assyrii Phoenicia vocant*: Ovidius, *Met.* 15.392–393. Kuigi teda ei mainita *Aleksandri romaanis*, ilmub ta nähtavale teoses *Sesonchosis*, mis on kindlasti kuidagi seotud *Aleksandri romaaniga*. Vt POxy 5263, F 2 col. 2.30; Trnka-Amrhein 2020. *Autor*.

¹⁰⁵Pliniuse India hõimude loetelu, mis järgib võib-olla Artemidorost, kulgeb peaaegu sama segaselt — Gangesest allapoole, ümber India, Indusest ülespoole ja siis taas alla. Kirjutajale võib andestada, kuna ta on ilmselt sattunud segadusse. *Autor*.

on andnud Onesikritos ja Megasthenes niihästi üldise atmosfääri, detailide kui ka teemadevaliku osas. Nagu on näidanud Albrecht Dihle, muutus Megasthenese India-kirjeldus kiiresti klassikaks ja ükski hilisem autor ei lisa sellele oluliselt uusi andmeid (Dihle 1964). Teine asi on, et Philostratos trumpab need targad hiljem oma raamatus üle, kirjeldades Apolloniose kohtumist tarkade kõrgema rühmaga Etioopias. Need on tegelikud, “tõelised targad”. Philostratos ei saa lisada uusi imeasju India kirjeldusse ega filosoofide vägitegudele. Selleks et saavutada teadmise järgmist taset, millega Apollonios võib silma paista, leiutab ta uue filosoofide rühma, mis asub sealpool teist Aleksandri uurimisreiside piiri, Rooma keisririigi servas (Reger 2015). Apollonios tuleb täispööret tehes oma rännaku lähtepunkti tagasi (Elsner 1997). Ta külastab niihästi Gadeirat kui ka ületab Hyphasise. Peale selle, et ta jõudis kõige kaugemale läänes ja lõunas, jõuab ta Indiat külastades samuti kõige kaugemale idas ning avastab, et India on mitte üksnes tuttavlik, vaid ei ole üldsegi tähelepanuväärne. See on tema India-reiside poliitiline mõõde. India ja selle hinnaliste luksusesemete suur toodang on nüüd paljude kaubandussidemete tõttu Roomale tuttav ning India ei ole enam “teine”. Tundub, et igaüks räägib seal kreeka keelt. India on selle maailma eksootiline osa, mitte teine maailm, nagu see oli olnud Aleksandri kaasagsete jaoks. See oli kolm sajandit kestnud kreeklaste asustuse, keelekontaktide ja muude kahepoolsete sidemete tulemus.¹⁰⁶ Intellektuaalsel tasandil tähendab see, et India on nüüd mingil viisil “mõistetav”, kuigi see mõistmine võib tunduda meile tänapäeval (või koguni keskaegsetele inimestele, nagu al-Biruni¹⁰⁷ ja Babur¹⁰⁸) puudulik. Filosoof vajab teise maailma tasandit, et arendada oma sidemeid kõrgemal asuvate jumalatega, ja Philostratose jaoks asub see imedemaal teispool Hyphasist. India sai tuntuks, ent ta esindas endiselt tundmatut. On vaid üks fooniks ja just seal ta elabki, end lõpmatult uuendades.

¹⁰⁶Vt kreeklaste kohta Indias: Lahe 2021.

¹⁰⁷Abu Rayhan al-Biruni (973 – pärast 1050), Iraani universaalõpetlane, kes on kirjeldanud eri maade, sh India, ajalugu ja kultuuri.

¹⁰⁸Zahir ad-Din Muhammad Babur (1483–1530), Mogulite riigi rajaja. Vt tema kohta: Eraly 2008.

Lühendid

Ach.Tat. = Achilles Tatios, *Leukippe ja Kleitophon*
Aitareya Up. = *Aitareya-upaniṣad*
Aristoteles, *Mete.* = *Meteorologica*
Brh. Up. = *Brhadāranyaka-upaniṣad*
Diod. = Diodoros, *Onesikritose fragmendid*
Herodotos = Herodotos, *Historiae*
Onesikritos F = Diodoros, *Onesikritose fragmendid*
Ovidius, *Met.* = Publius Ovidius Naso, *Metamorfoosid*
Philostratos VA = Philostratos, *Apolloniose elu*
POxy = *Oxyrynchose papiüürus*
RV = *Rigveda*

Tõlkija kommentaarides viidatud kirjandus

A n n u s, Amar 2008. Apostel Juudas Tooma rännak Indiasse. — *Vikerkaar*, nr 1/2, lk 12–20
B u r k e r t, Walter 2016. *Kreeklased ja idamaad: Homeroosest maagideni*. Tlk Jaan Lahe. Tallinn: TLÜ Kirjastus
D a n i é l o u, Alain 2011. *India ajalugu*. Tlk Martti Kalda. Tallinn: Valgus
D i h l e, Albrecht 2020. *Kreeklased ja võõrad*. Tlk Jaan Lahe. Tallinn: TLÜ Kirjastus
D i h l e, Albrecht 2021. Uut Tooma-traditsioonist. Tlk Jaan Lahe. — *Akadeemia*, nr 6, lk 1049–1084
E l l e r b r o c k, Uwe 2019. Usundid Partia riigis. Tlk Jaan Lahe. — *Akadeemia*, nr 1, lk 131–144; nr 2, lk 319–347
E r a l y, Abraham 2008. *Keisrid paabulinnutroonil: Suurmogulite saaga*. Tlk Martti Kalda. Tallinn: Avita
H a r m a t t a, János, Baij Nath P u r i, Leonid L e l e k o v, Sarvar H u m ā y ū n, Dines Chandra S i r c a r 2017. Usundid Kušaani impeeriumis. Tlk Jaan Lahe. — *Akadeemia*, nr 2, lk 302–333
K a l d a, Martti 2008. *Valik upaniṣade*. Tlk Martti Kalda. (Loomingu Raamatukogu, nr 7–8.) Tallinn: SA Kultuurileht
K a l d a, Martti 2013. *Jumalate poolt armastatud kuningas Priyadaršin Aśoka raidkirjad*. Koost. & tlk Martti Kalda. (Bibliotheca Asiatica.) Tallinn: TLÜ Kirjastus

- L a h e, Jaan 2004. Egiptuse kultused Kreeka-Rooma maailmas. — *Tu-na*, nr 3, lk 7–29
- L a h e, Jaan 2014. Hellenistliku valitsejakultuse seosed Muinas-Egiptuse kuningakultuse ja kuningaideoloogiaga. — *Usuteaduslik Ajakiri*, nr 66 (1), lk 112–139
- L a h e, Jaan 2019. Kadunud impeeriumi jälgedes: Kušaani riigist ja selle kultuurist. — *Horisont*, nr 3, lk 26–30
- L a h e, Jaan 2021. Kreeklased Indias. — *Horisont*, nr 1, lk 50–55
- L a h e, Jaan, Martti K a l d a 2016. Mitra kuju Indias ja Mithra kuju Iraani usundites — uurimus võrdlevast mütoloogiast. — *Mäetagused*, nr 65, lk 117–160
- M a n u p ä r i m u s. 2019. Tlk Martti Kalda. Tartu: Ilmamaa
- M ä l l, Linnart, Märt L ä ä n e m e t s, Teet T o o m e 2006. *Ida mõtte-
loo leksikon: Lõuna-, Ida- ja Sise-Aasia*. (Studia Orientalia Tartuensia. Series Nova. Vol. II.) Tartu: Tartu Ülikooli Orientalistikakeskus
- N a v o i i, Ališer 1977. *Farhad ja Širin. Iskandri sein*. Tlk Andres Ehin, Ly Seppel. Tallinn: Eesti Raamat
- N e h r u, Jawaharlal 1978. *India avastamine: Valitud esseed*. Tlk Maret Kark. (Loomingu Raamatukogu, nr 24–26.) Tallinn: Perioodika
- S a g a r, Krishna Chandra 2016. Kušaanide kultuuriline panus. Tlk Jaan Lahe. — *Akadeemia*, nr 9, lk 1644–1683; nr 10, lk 1841–1853

Kirjandus

- A n d e r s o n, Graham 1986. *Philostratus*. Beckenham: Croom Helm
- B h a t t a c h a r y a, Vidhushekara 1943. *The Āgamaśāstra of
Gauḍapāda*. Calcutta: University of Calcutta Press
- B o w e r s o c k, Glen W., D. C. I n n e s, Ewen Lyall B o w i e, Patricia E. E a s t e r l i n g 1985. The Literature of the Empire. — P. E. Easterling, B. M. W. Knox (eds.). *The Cambridge History of Classical Literature*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 642–713
- B o w i e, Ewen Lyall 1978. Apollonius of Tyana: Tradition and Reality. — *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Bd. 2.16.2, S. 1652–1699
- B u r s t e i n, Stanley 2010. New Light on the Fate of Greek in Ancient Central and South Asia. — *AWE*, Vol. 9, pp. 181–192
- B ä b l e r, Balbina, Heinz-Günther N e s s e l r a t h 2016. *Philostrats
Apollonios und seine Welt*. Berlin: De Gruyter

- Callieri, Pierfrancesco 1995. The North-west of the Indian Subcontinent in the Indo-Greek Period: The Archaeological Evidence. — A. Invernizzi (ed.). *In the Land of the Gryphons: Papers on Central Asia in Antiquity*. Firenze: Le Lettere, pp. 293–308
- Charpentier, Jarl 1934. *The Indian Travels of Apollonius of Tyana*. Uppsala: Almqvist & Wiksell; Leipzig: Harrassowitz
- Colliva, Luca 2007. The Apsidal Temple of Taxila: Traditional Hypotheses and Possible New Interpretations. — A. Hardy (ed.). *The Temple in South Asia*. London: British Association for South Asian Studies, pp. 21–29
- Dani, Ahmed Hasan 1986. *The Historic City of Taxila*. Tokyo: Centre for East Asian Cultural Studies
- Dar, Saifur Rahman 1984. *Taxila and the Western World*. Lahore: Library and Information Management Academy
- Dihle, Albrecht 1964. The Conception of India in Hellenistic and Roman Literature. — *PCPS*, Vol. 190, pp. 15–23
- Drew, John 1987. *India and the Romantic Imagination*. Delhi: Oxford University Press
- Dzielska, Maria 1986. *Apollonius of Tyana in Legend and History*. Roma: L'Erma di Bretschneider
- Elsner, John 1997. Hagiographic Geography: Travel and Allegory in the *Life of Apollonius of Tyana*. — *JHS*, Vol. 117, pp. 22–37
- Flinterman, Jaap-Jan 1995. *Power, Paideia and Pythagoreanism: Greek Identity, Conceptions of the Relationship between Philosophers and Monarchs and Political Ideas in Philostratus' Life of Apollonius*. Amsterdam: Gieben
- Gangopadhyaya (ka Ganguli), Mrinalkanti 1980. *Indian Atomism: History and Sources*. Calcutta: K. P. Bagchi
- Hemacandra 1998. *Lives of the Jain Elders*. Tr. R. C. Fynes. Oxford: Oxford University Press
- Jamison, Stephanie W., Joel P. Brereton (tr.) 2014. *The Rigveda: The Earliest Religious Poetry of India*. 3 vols. (South Asia Research.) Oxford: Oxford University Press
- Keth, A. Berriedale 1909. Pythagoras and the Doctrine of Transmigration. — *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, July, pp. 569–606
- Lahiri, Nayanjot 1992. *The Archeology of Indian Trade Routes up to c. 200 BC*. Delhi: Oxford University Press
- Lane Fox, Robin 1991. *The Unauthorized Version: Truth and Fiction in the Bible*. London: Allen Lane

- Manteghi, Haila 2018. The King and the Wizard: Apollonius of Tyana in the *Iskandarnāma* of Nizāmi Ganjavi (1141–1209). — R. Stoneman, K. Nawotka, A. Wojciechowska (eds.). *The Alexander Romance: History and Literature*. (Ancient Narrative Supplementum 25.) Groningen: Barkhuis; Groningen University Library, pp. 63–68
- Marshall, John 1960. *A Guide to Taxila*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nadiem, Ihsan H. 2008. *Taxila in Buddhist Gandhara*. Lahore: Sang-e-Meel Publications
- Panaïoti, Antoine 2013. *Nietzsche and Buddhist Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Puri, Baij Nath 2014. *Kuṣānas in India and Central Asia*. Delhi: Munshiram Manoharlal
- Rapin, Claude 1995. Hinduism in the Indo-Greek Area: Notes on Some Finds from Bactria and on Two Temples in Taxila. — A. Invernizzi (ed.). *In the Land of the Gryphons: Papers on Central Asia in Antiquity*. Firenze: Le Lettere, pp. 275–291
- Reger, Gary 2015. Apollonios of Tyana and the *Gymnoi* of Ethiopia. — M. P. Futre Pinheiro, S. Montiglio (eds.). *Philosophy and the Ancient Novel*. Groningen: Barkhuis, pp. 141–158
- Scullard, Howard Hayes 1974. *The Elephant in the Greek and Roman World*. London: Thames and Hudson
- Singh, Upinder 2009. *A History of Ancient and Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century*. London: Pearson; Delhi: Dorling Kindersley
- Smith, Vincent A. 1914. The Indian Travels of Apollonius of Tyana. — *ZDMG*, Vol. 68, pp. 329–344
- Stoneman, Richard 1995. Naked Philosophers. — *JHS*, Vol. 115, pp. 99–114
- Stoneman, Richard 2008. *Alexander the Great: A Life in Legend*. New Haven, CT: Yale University Press
- Stoneman, Richard 2016a. The Justice of the Indians. — R. Seaford (ed.). *Universe and Inner Self in Early Indian and Early Greek Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Stoneman, Richard 2016b. Alexander's Mirror. — K. Nawotka, A. Wojciechowska (eds.). *Alexander the Great and the East: History, Art, Tradition*. Wiesbaden: Harrassowitz, pp. 329–343
- Stoneman, Richard 2019. *The Greek Experience of India: From Alexander to the Indo-Greeks*. Princeton & Oxford: Princeton University Press

- T a r n, William Woodthorpe 1951. *The Greeks in Bactria and India*. 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press
- T r a u t m a n n, Thomas R. 2015. *Elephants and Kings: An Environmental History*. Chicago: University of Chicago Press
- T r n k a - A m r h e i n, Yvona 2020. Interpreting *Sesonchosis* as a Biographical Novel. — *Classical Philology*, Vol. 115, No. 1, pp. 70–94

RICHARD STONEMAN (1951) on Exeteri Ülikooli (Suurbritannia) vanaaja ja klassikalise filoloogia osakonna au-küladisprofessor, kes on kirjutanud arvukalt raamatuid antiikkultuurist.

Teoseid: *Daphne into Laurel: Translations of Classical Poetry from Chaucer to the Present* (1982); *A Literary Companion to Travel in Greece* (1984; uusväljaanne 1994); *Land of Lost Gods: The Search for Classical Greece* (1987); *Across the Hellespont: Travellers in Turkey from Herodotus to Freya Stark* (1987); *The Greek Alexander Romance* (1991); *Greek Mythology: An Encyclopaedia of Myth and Legend* (1991); *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt against Rome* (1993); *Legends of Alexander the Great* (1994; 2. väljaanne 2012); *Alexander the Great* (1997; 2. väljaanne 2004); *A Luminous Land: Artists Discover Greece* (1998); *Alexander the Great: A Life in Legend* (2008); *The Ancient Oracles: Making the Gods Speak* (2011); *The Book of Alexander the Great* (2012); *Pindar* (2013) ja *The Greek Experience of India: From Alexander to the Indo-Greeks* (2019, siit on pärit ka käesolev tõlge).

ARVUSTUS

EESTI UUEMA AJALOOKIRJUTUSE SAAVUTUSED JA ÜLESANDED

***Eesti ajaloo teadus 21. sajandil.* (Acta historica Tallinnensia 26.) Peatoimetaja Marek Tamm, toimetajad Liisi Keedus, Anu Mänd, Ulrike Plath ja Maie Pihlamägi. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2020. 208 lk.**

KES UURIVAD, KUS UURIVAD JA KUI PALJU UURIVAD?

1978. aasta varasuvel olin noore ajaloodoktorina Soome Akadeemia ja NSVL Teaduste Akadeemia teadlaste vahetuslepingu alusel stipendiaadina kaks nädalat Tallinnas. Loomulikult ei pääsenud ma Nõukogude Eesti arhiividesse ja teaduste akadeemia raamatukogus lubati mul lugeda vaid ideoloogiliselt "õigeid" raamatuid. Sõit oli ometi tulemuslik, sest kohtasin palju eesti kolleege. Olin juba varasematel aastatel mitu korda turistina Tallinnas käinud, kuid 1978. aasta suvel oli rohkem aega kontaktide loomiseks.

Rublates makstud päevaraha eest ostsin palju ajalooraamatuid. Üks neist oli Eesti NSV Teaduste Akadeemia 1970. aastal avaldatud ligi 450-leheküljeline *Leninlik etapp Eesti ajaloo teaduses: Historiograafilisi artikleid*, mille oli koostanud ja toimetanud Endel Laul.

Kui nüüd hakkasin lugema uut, üle 200-leheküljelist ja poliitilise ballastita kirjutatud *Acta historica Tallinnensia* 26. köidet *Eesti ajaloo teadus 21. sajandil*,¹ võtsin ka *Leninliku etapi* riulilt. Muidugi oli see oma aja laps, kuid sisaldab palju praegugi kasutatavat ainet ning seda võib ühtlasi pidada siin käsitletava teose eelkäijaks.

Vaadeldava koguteose esimeses, ulatuslikus ja mitmekülgses artiklis "Eesti ajaloo teadus 21. sajandil: Sissejuhatuseks" (lk 3–45) tõdebki

¹Vt elektrooniliselt kirj.ee/acta-publications/?filter%5Bissue%5D=402.

Marek Tamm, et *Leninlik etapp* oli "esimene ja viimane ulatuslikum katse Eesti ajalooteaduse saavutusi kriitiliselt hinnata" (lk 3). Seetõttu oli viimane aeg koostada asjatundjate ülevaade ajaloouurimise arengust iseseisvuse taastanud Eestis 21. sajandil.

Tamm tõstatab hulga küsimusi. Esimene neist kõlab nii: "Kes uurivad Eestis ajalugu?" Igaüks, kes arvab, et vastata saab lühidalt ja kergesti, eksib vägagi. On ju ajaloouurijate hulk iseseisvas Eestis ebatavaliselt suur.

Tamm küsib: "Kas ajaloolased on kõik need, kes on omandanud sel alal kõrghariduse?" (lk 5). Ta mõonab, et sellele on raske vastata. Tartu ja Tallinna ülikooli ajaloo professorite arv ei ütle ju midagi professionaalsete ajaloolaste hulga kohta. Peale ülikoolide uurivad ajalugu ka arhiivide, raamatukogude, kunstiakadeemia ja uurimisinstituutide töötajad. Unustada ei tohi koolide ajalooõpetajaid, kellest paljud on ühtlasi teadlased.

Ajaloolane on minu arust vaid see, kes on selleks koolitatud. Ajaloo uurimine on nimelt eriti aldis selgele "prostitutsioonile". On ju üsna levinud, et endine või praegune poliitik või mõni teine asjaarmastaja hakkab "ajaloolaseks", arvates ekslikult, et selleks pole mingit koolitust vaja. Võrdluseks: ei ole võimalik, et täielik võhik töötaks näiteks arstina.

Artikli teises peatükis "Kus uuritakse Eestis ajalugu?" vaatleb Tamm Tartu ja Tallinna ülikooli bakalaureuse- ja magistriõppesse vastu võetute ning lõpetajate hulka. Iga professor teab, et osa õpinguid alustanutest ei lõpeta neid kunagi, teistel võtavad õpingud palju aega ja ainult osa lõpetab ettenähtud ajal. Eestis tundub olevat olukord magistriõppes parem kui bakalaureuseõppes. Ajaloo magistriõpinguid alustab aastas tavaliselt 30–35 inimest, nende lõpetajaid on aga aastas keskmiselt kümme vähem.

Doktoriõpingud on hoopis teine asi. Doktorantide arv on vähenenud ja siin on Tamm väga kriitiline: "Kindlasti ei saa lugeda kestlikuks praegust olukorda, kus aastas võetakse doktoriõppesse vaid kuus ajaloolast (viis Tartus ja üks Tallinnas), eriti kui arvestada, et õppekava hõlmab ka arheoloogiat ja kunstiajaloolasi" (lk 12). Olen temaga nõus. Natuke parandab olukorda siiski see, et üha rohkem Eesti noori ajaloolasi lõpetab doktorantuuri välismaal.

Huvitav on tähelepanek, et ajaloodoktoriks saadakse praegu Eestis veidi nooremalt kui varem. Veel mõni aasta tagasi oli uute dok-

torite keskmine vanus 35 aastat ja rohkemgi, nüüdseks on uute doktorite suurim vanuserühm aga 30–34-aastased. Natuke on suurenenud ka uute doktorite vanuserühm 25–29, “mis ülikooliõppe üldist loogikat ($3 + 2 + 4$) arvestades peaks moodustama doktorantuuris enamuse” (samas). Peaks, kuid teooria on teooria ja praktika praktika, nagu me kahjuks teame.

Tamm nendib, et viimasel kahel aastakümnel on Eesti ajaloolaste arv tunduvalt suurenenud ja iseloomulik on nende rahvusvahelistumine. Negatiivseks küljeks on aga teadustöötajate ametikohtade ebakindlus.

Eriti oluline on peatükk “Eesti ajalooteaduse rahastamine”. Usun, kõikjal on teadlased ühel meelel, et just tema valdkonda rahastatakse liiga vähe. Kuidas on olukord Eestis? Pärast tähtsamate teadust rahastavate institutsioonide ja selles viimasel ajal toimunud muutuste kirjeldamist tõdeb Tamm: “Kõik need heitlikud muutused on teadlaste vaatenurgast olnud seda keerulisemad, et viimased kümmekond aastat on riiklik uurimistoetuste rahastus püsinud paigal, kuigi elatustaseme tõus ja teadlaste juurdekasv on olnud kiire” (lk 21).

Paljudes riikides on rikkaid ülikoole, sihtasutusi, eraisikuid ja ühendusi, kes teaduslikke uuringuid heldelt rahastavad. Eestis on selliseid võimalusi praegu veel vähe ning peasüüdlaseks on siin kaua kestnud nõukogude aeg.

Tamm kirjutab, et “absoluutne enamus ajalooalastest grandiprojektidest on viimastel aastatel jäänud rahastamata” (lk 23). Löögi alla on sattunud ülikoolides teadurina töötavad ajaloolased. Sellest järeldeb tõsine hoiatus: kogu akadeemiline ajaloouurimine võib jääda vaid ülikooli õppejõudude ning muuseumide ja arhiivide töötajate õlule. See tähendab, nende tööks, kes saavad kindlat palka. Ehk on see liiga must stsenaarium, kuid igal juhul tuleb seda murelikku tulevikupilti silmas pidada.

On paradoksaalne, et isegi vähese rahastuse saamine eeldab ajaloolaselt oma uuringutulemuste usinat avaldamist. Iseseisvuse taastamine ja eriti sajandivahetus tähistavad olulist pöördepunkti avaldamisvõimlustes. Neid tekkis juurde, sest pärast nõukogude aega suurenes huvi vaba ajaloouurimise tulemuste vastu.

Tuntud on näiteks *Ajalooline Ajakiri*, *Acta historica Tallinnensia*, *Tuna* ja *Vana Tallinn* ning mitu muud teaduslikku ajakirja ja aastaraamatut. Pärast iseseisvuse taastamist on levinud ka mitmesugused populaarsed ajalooajakirjad. Ühtlasi tuleb meele pidada, et ka sellised aja-

kirjad nagu *Akadeemia*, *Looming*, *Keel ja Kirjandus* ning isegi *Kultuur ja Elu* avaldavad üsna tihti ajalugu käsitlevaid artikleid.

Eesti ülikoolide ajaloolased avaldasid aastail 2000–2019 kokku 155 ajaloomonograafiat. Tamme artiklis leiduvalt jooniselt (lk 31) on näha, et Tallinna ja Tartu ülikooli ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo alal tegutsevate töötajate avaldatud monograafiate arv on olnud väga kõikuv. Tippaasta näib olevat 2018, kui ilmus 17 monograafiat, sellele eelnenud aastal oli neid ainult kolm.

Tuttav ja vägagi päevakohane on küsimus inglise keele osast ajaloo-trükistes. Võib ehk üllatada, et põhiline on endiselt eesti keel (73% monograafiatest), millele järgnevad inglise ja saksa keel (vastavalt 13% ja 10%). Artiklite puhul on seevastu inglise keel muutunud palju üldisemaks.

Pika arengutee läbi teinud ajaloolasena tean väga hästi, et õigupoolest on kasutatud *allikate* keel niisama tähtis kui avaldamiskeel. Eesti ajaloo vanemad allikad — paljud veel 19. sajandist — on sageli saksa-keelsed. Seetõttu peavad nii üliõpilased kui ka õppejõud oskama hästi lugeda saksa keelt. Kas Eestis ajalugu õppivad üliõpilased oskavad aga veel saksa keelt, oma maa mineviku tähtsaimat allikakeelt? Aga vene keelt?

Praeguse olukorra iseloomustamiseks on tähtis ka doktoriväitekirjade aine. Aastail 2000–2020 kaitsti Tartu ja Tallinna ülikoolis 118 doktoriväitekirja ajaloo alal (ajalugu, arheoloogia ja kunstiajalugu). Suundumusi on küll raske täheldada, kuid igal juhul torkab silma tuttav nähtus: suurem osa neist (41%) käsitleb lähiajalugu ja järgneb varuusaeg (19%). Loodetavasti ei unustata tulevikus ära vanema ajaloo uurimist.

KESKAJA UUED UURIMISFOOKUSED

Eri perioode käsitlevate ajaloouringute vaatlustest on esimene Inna Põltsam-Jürjo ja Anti Selarti artikkel “Eesti keskaja uurimine 21. sajandil” (lk 46–61). “Hoolimata kriitilistest häälest” (lk 47) pooldavad selle autorid traditsioonilist arusaama, mille järgi ulatub keskage Eestis 16. sajandi keskpaigani.

Medievistikas olid 1990. aastad “otsustavad ning pöördelised” (lk 46). Autorid märgivad, et talurahva ja põllumajanduse ajaloo uurimine, millele suur osa Eesti keskaja uurijaid oli enne Teist maailmasõ-

da ja sõja järel keskendunud, “oli end selleks ajaks suuresti ammendanud” (samas).

Põltsam-Jürjo ja Selart käsitlevad oma ülevaate esimeses osas Liivimaa ristsõdade ajaloo uurimist. See tundubki olevat praegu populaarne teema ning koostöö kolleegidega, eriti Taani omadega, tihe. Rahvusvaheline huvi on tähendanud ristsõdade ”uue” ajaloo silmapaistvat esilekerkimist.

Seda on näha näiteks sellest, et kui traditsiooniliselt keskenduti pühale maale tehtud ristiretkede uurimisele, siis nüüd rõhutatakse seda, et ristsõdade ideoloogia oli tähtis tegur ka Skandinaavias ja Baltikumis. Ristsõjad seovad Liivimaa ajaloo Euroopa üldajalooga. Huvitav on autorite tähelepanek, et Liivimaa käsitlemine ristsõdade alana on osutunud “tegasaks turundusvõtteks, mis on toetanud Eesti keskajauurijate tööde rahvusvahelist levikut” (lk 48). Ja mis ehk tähtsaim: Liivimaa poliitilist (ja mitte ainult poliitilist) ajalugu on hakatud julgesti nägema laiemas, kogu Läänemerd ja Euroopat hõlmavas kontekstis.

Artikli järgmises peatükis “Eestlaste ajalugu” märgivad autorid, et keskaja mitme uurija uutes töodes on jäetud kõrvale traditsiooniline mõiste “muistne vabadusvõitlus” (lk 49). See on tekitanud Eestis proteste ja elavaid vaidlusi. Tuntuim näide on “Eesti ajaloo” sarja 2012. aastal ilmunud keskaega käsitlev II köide (toim Anti Selart; Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut). Kirjutajate väitel ei keskendunud aga seda puudutav elav ja äge diskussioon mitte niivõrd keskaegsele Liivimaale, “kuivõrd arusaamadele Eesti vallutuseelsest ühiskonnast, selle sisemisest integratsioonist ja poliitilisest korraldusest” (samas).

Keskaja uurimiskese on viimastel aastatel muutunud. Varem olid kesksed teemad talurahva maakasutus, koormised ja sotsiaalne kihistumine, praegu aga uuritakse rohkem seda, milline oli maarahva eluolu ning ka rahvauskumused ja sotsiaalsed suhted: “Uute uurimuste ühiseks jooneks on taotlus käsitleda talurahva ajalugu varasemast diferentseeritumalt nii ajas kui ruumis, selgitada välja ja kirjeldada piirkondlikke eripärasid, samuti talurahva identiteedi ja eneseteadvuse muutumist ning arengut keskaja jooksul” (lk 50).

Eriti laialdaselt ja eri vaatekohtadest on uuritud keskaja kirikulugu. Näiteks käsitlevad paljud uurimused reformatsiooni, muu hulgas on neis loobutud “katoliikluse” ja “luterluse” teravast vastandamisest. Uurimustest selgub, et kuigi Liivimaale levinud reformatsiooniõpetused ületasid seisuse ja rahvuse piire, süvendasid nad tegelikult hoopis seisusevahesid.

Eesti keskaja üks viljakamaid uurimisteesmasid on 21. sajandil olnud linnaajalugu. Viimaste kümnendite jooksul on muu hulgas arheoloogilised väljakaevamised linnades andnud huvitavaid tulemusi, mis sunnivad täpsustama või korrigeerima paljusid varasemaid arusaamu keskaja linnaelu kohta.

VARAUUSAEG — TRADITSIOONILINE JA AKTUAALNE

Aivar Pöldvee ja Marten Seppel käsitavad ülevaates “Eesti varauusaja uurimine 21. sajandil” (lk 62–78) “varauusaja” mõistet üsna avaralt. Lääne-Euroopas võeti see mõiste kasutusele 1970. aastail ja Eesti ajaloo ga seoses kasutasid seda ilmselt esimestena Heinrich von zur Mühlen ja Paul Johansen uurimuses *Deutsch und undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval* (Köln—Wien: Böhlau, 1973).

Silmas tuleb aga pidada, et kui kasutame kas või mõisteid “antiik”, “keskaeg” ja “varauusaeg”, on need ainult tehnilised terminid, et kergendada ajaloo perioodide piiritlemist. Inimene, kes elas näiteks 17. sajandil, ei teadnud muidugi, et ta elab ajajärgul, mida nimetatakse varauusajaks.

Tubli kolmkümmend aastat tagasi vabanes ajaloo uurimine Eestis ideoloogilistest ahelaist, piirid avanesid ja võimalused avardusid. Vabanemine avaldus ka selles, et paljud ajaloolased hakkasid pärast Eesti iseseisvuse taastamist poliitikuks, ärimeheks või diplomaadiks, nagu kas või Mart Laar, Margus Laidre ja paljud teised. Muidugi on neid vajatud uute ülesannete täitmiseks, kuid on hea meel näha, et nii mõneski neist tuksub endiselt ajaloolase süda.

Iseseisvuse taastamise järel on ilmunud palju mitmekõitelisi üldkäsitlusi, mille kaudu on tõusnud esile uus ajaloolaste põlvkond. Üks selliseid teoseid on näiteks kuueosaline *Eesti ajalugu*. Modernne kuueosaline *Eesti kunsti ajalugu* hakkas ilmuma selle 2. köitega (peatöime-taja Krista Kodres; Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005), mis hõlmab aastaid 1520–1770. Kuna kunsti käsitati nüüd ühiskonna osana, jagunes köide kolmeks suureks põhipeatükiks: “Linn”, “Aadel ja talupoeg” ning “Kirik”. Kolmanda mitmekõitelise väljaandena tõstavad ülevaate autorid esile Tallinna Linnaarhiivi avaldatud neljaosalist teost *Tallinna ajalugu* (2019–2020).

Nende kolme kohta ütlevad autorid kokkuvõtteks, et “[k]olm koguteost üheskoos on aga pakkunud aktiivsematele uurijatele võimaluse jätta endast märk maha üldkäsitleluse vastutusrikkas žanris” (lk 67). Need teosed tähistavad ka “üleminekuperioodi lõppu, mil n-ö kohustuslik ka-va on läbitud ja edaspidi võib julgelt uusi poognaid proovida” (sa-mas).

Autorite sõnul näitavad väitekirjad, monograafiad ja eriti kogumi-kud, et kesksete teemade hulgas pole enam poliitilist ja agraarajalugu, vaid nüüd pööratakse üha rohkem tähelepanu kultuuriajaloo selle kõi-ge laiemas tähenduses. Selline areng on toonud küll kaasa uue, kuid tuntud probleemi: “Varauusaja uurimine on sedavõrd mitmekesis- tunud ja fragmenteerunud, et isegi ajajärgu sees ja väikeses Eestis ei jõua uuri- jad üksteise tegemistega alati kursis olla” (lk 75). Nii ongi, kuid ühtlasi on see täiesti normaalne.

Põldvee ja Seppel puudutavad ka tuttavat probleemi, mis ei ole iseloomulik ainult Eestile: “Samas ei soosi projektipõhisus oma ajuti- se hüpliku iseloomu, ebakindla finantseerimise, monograafiate alaväär- tustamise ja võistleva tõestamisvajadusega pidevust ja süstemaatilisust, mida vajavad pikaajalist töörahu ja stabiilset meeskonda nõudvad tee- mad” (lk 76).

19. SAJANDI AJALUGU HUVITAB PALJUSID

Karsten Brüggemanni ja Bradley D. Woodworthi ingliskeelse ülevaate pealkiri on “Eesti uusaja uurimine 21. sajandil” (lk 79–102). Nad ju- hivad tähelepanu sellele, et professionaalseid ajaloolasi on Eestis endi- selt vähe, kuid uurimisteemasid lõputult. Eesti enda uurijad keskendu- vad kitsamatele teemadele, välismaised valivad aga sageli ajaliselt või ruumiliselt avarama teema.

Eesti ajaloolaste üldkäsitlelustest nimetavad autorid muu hulgas *Eesti ajaloo* 5. köidet (tegevtoimetajad Toomas Karjahärm ja Tiit Rosenberg, peatoimetaja Sulev Vahre; Tartu: Ilmamaa, 2010). See hõlmab ajavahe- mikku 19. sajandi algusest kuni 1918. aastani ja pakub mõnest puudu- sest hoolimata üsnagi üksikasjaliku ja autoriteetse ülevaate kõnealuselt perioodist.

Artikli teises osas vaatlevad Brüggemann ja Woodworth sotsiaal- ja majandusajalugu käsitlevaid uurimusi ning tõstavad nende hulgas eriti esile Ea Janseni teost *Eestlane muutuv asjas: Seisusühiskonnast koda-*

nikuihiskonda (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007), mis ilmus pärast tema surma. Autorite arvates on see “monumentaalne töö kahtlemata parim teos Eesti sotsiaalarjaloost pikal 19. sajandil” (lk 82). Seetõttu käsitlevad nad teost pikalt, nii nagu ka näiteks mitut Kersti Lusti ja Ülle Tarkiaise artiklit. Viimastel aastatel on nii Lust kui ka Tarkiaisen uurinud üha rohkem talupoegade eraelu, peresuhteid ja naiste maaomandiga seotud küsimusi.

Intelligentsi arengut Eesti ühiskonnas käsitlevad näiteks Toomas Karjahärm ja Väino Sirk teoses *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997), Lea Leppiku muu hulgas sotsiaalset mobiilsust vaatlevad uurimused ning näiteks Bradley Woodworthi ja Maie Pihlamäe teosed.

Kasvatuse ajaloo alalt tõstavad autorid esile meie hulgast juba lahkunud Endel Lauli koostatud, toimetatud ja osalt ka tema kirjutatud, neljaosalisena kavandatud *Eesti kooli ajaloo* 2. köidet (Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2010). See hõlmab ajavahemikku 1860. aastast ehk rahvusliku ärkamise ajast kuni 1917. aastani. Teine haridussüsteemi käsitlev teos on Lembit Andreseni *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu III: Koolireformid ja venestamine (1803–1918)* (Tallinn: Avita, 2002). Kooliajalugu on uurinud ka Väino Sirk.

Omaette rühma moodustavad Baltikumist 19. sajandil Vene impeeriumi teistesse osadesse ümber asunud, keda on teiste seas uurinud Tiit Rosenberg. Kuna Eesti alal suurenes elanike arv rohkem kui tekkis vabu töökohti tööstuses, siirdusid paljud ida poole äraelamise võimalusi otsima. Aivar Jürgenson, Lea Leppik, Raimo Pullat jt on uurinud ka neid minejaid ning eestlasi Venemaal laiemaltki.

Artikli kolmandas osas annavad Brüggemann ja Woodworth ülevaate ühest Eesti ajalookirjutuse eriti tähtsast osast — vähemusrahvuste ajaloo uurimisest. Baltisakslasi on palju uuritud juba ammu ajast peale, kuid paaril viimasel kümnendil on uurimustes rohkem tähelepanu pööratud ka vene vähemusele. Sel puhul tõstavad autorid esile eriti Sergei Issakovi töid. Huvitav teema on ka Balti provintsidest pärit meeste teenimine keiserlikus armees. Seda on uurinud näiteks Tõnu Tannberg.

Autorid sedastavad, et nii Eesti teadlasi kui ka nende välismaa kolleege huvitab eriti 19. sajandi ajalugu, kuid ajaloolaste hulk Eestis on nii väike, et paljude teemade käsitlemine sõltub sellest, kas noored uurijad jätkavad eelkäijate tööd. Teine ähvardav tulevikuvision põhineb küsimusel, kas Eesti ajaloolased suudavad ka tulevikus kasutada saksa- ja

venekeelseid allikmaterjale. Ja kolmas hädaoht on samuti vana tuttav: paljude teemade kestev uurimine vajab pidevat rahastamist.

LÄHIAJALOO POPULAARSUS

Toomas Hiio õlul on olnud raske ülesanne. “Eesti lähiaja uurimine 21. sajandil” (lk 103–144) hõlmab väga palju uurimusi. Dramaatiline lähiajalugu pakubki rikkalikult uurimisainet.

1905. aasta revolutsiooniga algav ajajärk, mis lõpeb iseseisvuse taastamisega 1991. aastal, on mõistevalt pakkunud Eesti ajaloolastele suurt huvi. Mineviku aus käsitlemine oli Nõukogude Eestis peagu võimatu ning eesti pagulasajaloolaste uurimistööd raskendas algallikate keeruline kättesaadavus.

Hiio artiklile lisab mahtu asjaolu, et iseseisvuse taastamise järel “ei saa Eesti pinnal tegutsenud ja tegutsevate uurijate kõrval tähelepanuta jätta teisi, kes mujal maailmas uurisid või uurivad Eesti ajalugu” (lk 103). Käsitletavate raamatute ja artiklite hulka on Hiio piiranud sellega, et ta on jätnud välja “populaarsed ajalootooted, mis on valminud kiirtööna, kehvasti toimetatud raamatukestena, ning jutustavad ümber mälestusi ja koostajatele jõukohaseid uurimusi” (samas).

Juba 1990. aastate teisel poolel loodi Eestis kolm uurimiskeskust: S-Keskus, Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus ja Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjon.

Ühe osana on Eesti 20. sajandi ajalugu käsitletud ka üldülevaates *Eesti ajalugu* ning Enn Tarveli kirjutatud teoses *Eesti rahva lugu* (Tallinn: Varrak, 2018). Minnes aga kitsamate teemade uurimuste ja monograafiade juurde, kasvab nende arv suureks.

Pärast iseseisvuse taastamist uurisid ajalugu nõukogudeaegse koolkonna uurijad, kuid praeguseks “on peale kasvanud uus 20. sajandi Eesti ajaloo uurijate põlvkond” (lk 109). Näiteks Tartu ülikooli ajaloolaste doktoriväitekirjade sarjas on aastatel 1992–2020 ilmunud 49 monograafiat, millest pooled tegelevad Eesti ajaloo 20. sajandil.

Kuigi 1905. aasta revolutsiooni ja Esimese maailmasõja aega käsitlevaid uurimusi on ilmunud palju, puudub Hiio sõnul seniajani põhjalikum üldülevaade aastate 1905/1907–1914 kohta.

Iseseisva Eesti ülesehitamise algusjärku ja Vabadussõda on käsitletud paljudes uurimustes, millest nii mõnedki on ilmunud tähtpäevade eel, ajal või järel. Kuna Eesti arhiivid on olnud juba kolm aastakümnet

uurijaile täielikult avatud, on ka välismaa uurijad pääsenud uurima Eesti 20. sajandi ajalugu algallikatele tuginedes.

Vabadussõda käsitlevatest üldülevaadetest tõstab Hiio esile näiteks kaheköitelist teost *Eesti Vabadussõja ajalugu* (koostanud ja toimetanud Lauri Vahtre; Tallinn: Varrak, 2020).

Eesti Vabariigi ajaloole maailmasõdade vahelisel ajal on keskendunud palju uurimusi. Nende autoreiks on Magnus Ilmjärv, Jaak Valge, Heino Arumäe, Tiit Rosenberg, Eero Medijainen ja paljud teised. Muidugi on uurijaid huvitanud 1924. ja 1934. aasta kriisid, riigipeade elulugudest tuleb nimetada Konstantin Pätsi mahukat poliitilist biograafiat (Tartu: Rahvusrhiiv, 2018). Selle esimese osa (1874–1916) autor on Toomas Karjahärm, teise osa (1917–1956) on kirjutanud Ago Pajur. On avaldatud teisigi häid Eesti poliitikute elulugusid. Vähe on uuritud aga Eesti venelaste ajalugu.

Hiio tõdeb: “Viimasel veerandsajandil on sõdadevahelise Eesti ajalugu uuritud põhjalikult, paljudes valdkondades ja mitmest vaatenurgast. Uus kokkuvõte-üldkäsitlus aga ootab veel kirjutajat” (lk 124). Näiteks *Eesti ajaloo* VI köite *Vabadussõjast taasiseseisvumiseni* (tegevtoimetajad Ago Pajur ja Tõnu Tannberg, peatoimetaja Sulev Vahtre; Tartu: Ilmamaa, 2005) mitmed kohad kajastavad 20. sajandi lõpu uurimisseisu ning on seetõttu osalt vananenud.

Eesti ajaloo üks põhjalikumalt uuritud perioode on aastad 1939–1941. See ongi põhjendatud, sest nõukogude propaganda oli tunnistanud “tõeks” näiteks Eesti vabatahtliku liitumise “nõukogude rahvaste suure perega” ning õiguspäraseks 1940. aasta riigivolikogu ebaausa valimise.

Tänapäeval on arutletud ka selle üle, kas Eestigi oleks pidanud avaldama sõjalist vastupanu, nii nagu seda tegi Soome. Hiio märgib, et teadaolevate faktide põhjal on vastus küsimusele Punaarmeele vastupaneku võimekusest selge: Eesti poleks suutnud oma iseseisvust kaitsta, “ja seda mitte niivõrd sõjaväe viletsa relvastuse ja väljaõppe ning nõrga kaitsetahte tõttu, nagu Eesti valitsuse ja sõjavägede ülemjuhatus vaeletsuste ja süü rõhutajad on väitnud, kuivõrd võimaluste ja jõudude väga suure erinevuse tõttu” (lk 126).

Aastate 1939/1941–1945 mõju on Eestis uuritud väga paljudest vaatekohtadest. 1944. aasta kohta kirjutab Hiio: “Mitmele sündmusele omistatud tähendus Eesti ajaloolisele identiteedile on saanud suuremaks kui see on tavalisel ajaloosündmusel” (lk 131).

Hiio nendib, et aastaid 1944–1991 käsitlevate teemade kohta, mida on vaja uurida, oli 1990. aastate teisel poolel pilt selge. “Mida tegelikult uuritakse, selle on 20. sajandi teise poole ajalukku puutuvalt enamasti määranud (ühiskondlik) tellimus ja uurimisprojektide rahastus. Sovetiaja kogemuse ja vene keele oskusega uurijaidki, rääkimata noorema põlvkonna ajaloolastest, on pelutanud partei ja valitsusdokumentide tohutu hulk ning nende sovetismidest kubisev keel. Niisiis on suur osa uurimistööst veel tegemata” (lk 132). Seetõttu seisab suur osa tööd veel ees.

Autor nimetab paljusid olulisi teemasid ja nende kohta juba kirjutatud uurimusi. Need teemad on sõjajärgsed massirepressioonid, metsavendlus, relvastamata vastupanuliikumine, kommunistliku partei tegevus Eesti valitsemisel, nomenklatuurikorraldus, põllumajanduse ja maaelu ümberkorraldamine, Eesti NSV tööstuse ja majanduse ajalugu, EKP Keskkomitee VIII pleenum 1950. aasta märtsis, tsensuur ja raamatute hävitamine, rahva meelsus, haridussüsteem, Nõukogude armee Eesti rahvusväeosad, suhtlemine kodu- ja väliseestlaste vahel. Seega on tehtud palju, kuid töö pole veel lõppu näha. Hiio väidab teravasti ja minu arvates õigesti: “Mida lähemale tänapäevale, seda rohkem on lähiminevik pigem poliitilise debati kulumaterjal kui akadeemilise ajalouurimise teema” (lk 141).

Hiio märgib, et küsimus sellest, kas Eesti 20. sajandi ajaloo uurimine on algusjärgus, keskpaigas või lõpusirgel, on valesti esitatud. “Iga põlvkond peab tegelema juba kirjutatud ajaloo ümberkirjutamisega ning lõplikku 20. sajandi ajalugu ei kirjutata kunagi” (lk 143). Nii see ongi.

MÕTTELUGU — “DISTSIPLINEERIMATU” DISTSIPLIIN?

Pärtel Piirimäe juhib artiklis “Eesti mõtteloo uurimine 21. sajandil” (lk 145–166) tähelepanu sellele, et mõtteajalugu “ei ole kompaktne ja selgepiiriline valdkond, vaid alatasa otsiv ja ennast uuesti leiutav, et mitte öelda “distsiplineerimatu” distsipliin” (lk 164). Ta märgib, et arusaam, mille järgi kõik ajaloolased või koguni kõik humanitaaradlased uurivad ühtlasi mõtteajalugu, “kõlab uhkelt, aga see võib ka tähendada, et õieti keegi ei pööra sellele piisavalt tähelepanu” (lk 164–165).

Eestis pole mõtteajaloo kui teadusliku uurimissuuna traditsioon pikk, see tekkis alles 21. sajandi alul. Piirimäe rõhutab, et näiteks nõukogude ajal oli mõtteajalugu ideoloogiliselt ülemäära laetud. Naaber-

maal Rootsis iseseisvus ideede- ja teadusajalugu aga juba 1930. aastail ning ka angloameerika kultuuris hakkas ideede ajalugu emantsipeeruma juba enne Teist maailmasõda.

Eestis kergendas mõtteajaloo emantsipeerumist neli tegurit. Kõigepealt said tsensuurita ühiskonnas uurimistööd jätkata ajaloolased, kes juba nõukogude ajal olid võimaluste piires hakanud uurima ideede maailma. Need olid näiteks Ea Jansen ja Toomas Karjahärm, samuti Indrek Jürjo ja Arvo Tering. Teiseks: iseseisvuse taastanud Eestis tekkis uus ajaloolaste põlvkond, keda huvitas ideede ajalugu ja kes mõistsid selle tähtsust. Kolmandaks: paljudes humanitaarteadustes on toimunud nihe intellektuaalajalooliste teemade poole ja traditsioonilist uurimisainest on hakatud paigutama laiemasse mõtteloolisesse konteksti. Neljandaks teguriks on aga varasemate autorite tekstide uustrukid, nagu näiteks "Eesti mõtteloo" sarjas.

Piirimäe kirjutab põhjalikult mõtteajaloo olemusest ja identiteedist ning ka sellest, mille poolest mõtteajalugu erineb talle lähedastest suundadest, näiteks kultuuriajaloost. Ta arutab näiteks selle üle, "kas "mõttelugu" sobib korraga tähistama nii uurimisobjekti kui ka seda uurivat distsipliini või peaksid terminid eristuma" (lk 156). Tema arvates on mõistlik kõnelda "mõtteajaloost" kui "mõtteloo uurimise distsipliinist" (samas). Piirimäe peab aru ka mitme teise nimetusega seotud asjaolu üle ning illustreerib neid näidetega.

Vaatamata alles 20. sajandil toimunud iseseisvumisele on mõtteajalugu saavutanud siiski silmanähtava koha Eesti teadusväljal.

UUSI SUUNDI

Pika sissejuhatuse järel tõdevad Linda Kaljundi ja Aro Velmet artiklis "Eesti ajalooteaduse uued suunad 21. sajandil" (lk 167–189), et "rahvuse kujunemise ajaloost" (lk 169) ei ole viimasel ajal valminud mahukamaid üldülevaateid. Selle teema silmapaistvaim uurija on endiselt juba 2005. aastal surnud Ea Jansen. On huvitav tähele panna, et Jansenit nimetatakse mitmes artiklis, mis annab tunnistust sügavast jäljest, mida tema kõrgetasemelised uurimused on jätnud Eesti ajalooteadusse.

Kui seni on rahvuslik ajalookirjutus nõukogude aega käsitlevais uurimisis olnud keskendunud "repressioonidele, autoritaarsele riigikorrale ja dissidentlusele" (lk 172), siis nüüd on üha rohkem tähelepanu pööratud argielu, turismi jms teemadele. Viimasel ajal on uusi välja-

vaateid pakkunud nn rahvusliku loiduse uurimine, mille kohta toovad autorid mitu näidet.

Kaljundi ja Velmeti artikli üks peatükk käsitleb mälu-uuringuid. “Mälu-uuringud on kindlasti üks end Eesti ajalooteaduses 2000. aastatel kõige edukamalt kehtestanud uurimissuundi,” kinnitavad ülevaate autorid (lk 175). Nende sõnul paigutub Eesti rahvusvaheliselt rohkem “Ida-Euroopa ajaloomälu uurimise konteksti: uurimistöö keskmes on mälu-töö 20. sajandi traumade kallal, mälukonfliktid ning katsed otsida Nõukogude repressioonidele kohta globaalsel areenil, mida iseloomustavad võitlused andekspalumise ja ohvriksõlemise poliitika ümber” (lk 176).

Autorid viitavad palju ka välismaa autoritele ja nende teostele. Ees-ti teadusajaloo puhul torkavat silma “teisteski valdkondades täheldatud lõhe teoreetiliste arutelude elavuse ja empiirilise uurimustöö konserva-tiivsuse vahel” (lk 180).

Kirjeldades Eestis viimasel ajal uuritud teadusajalugu, pööravad autorid muu hulgas tähelepanu põlevkivi uurimisele. Üllatav, kuid kindlasti paikapidav on tõdemus, et “[s]iin on ühelt poolt suur potentsiaal rahvusülesteks ja sotsiaalajaloolisteks uurimusteks, kuivõrd põlevkivi-kaevandamise ja sellega seotud inseneriteaduste areng on vääramatult seotud Saksa ja Nõukogude okupatsiooni, sõjatööstuse, migratsiooni-protsesside, plaanimajanduse ja muu sellisega” (lk 183).

Ülevaate lõpus avaldavad autorid lootust, et “uusi visioone välja pakkuvad teadlased jõuaksid teha laiapõhjalist uurimistööd” (lk 186). Seda soovitakse vist küll kõikides riikides. Ülevaate andjatel on teisiigi soove, mida nad küll esitavad veidi keerulises sõnastuses.

ENNUSTADA POLE VÕIMALIK

Noorema põlvkonna ajaloolased on kirjutanud ülevaated Eesti ajaloo eri lõikude uurimise arengust viimase aastakümne jooksul. See on oma-laadne valikbibliograafia, mis pakub laia panoraami tänapäeva Eesti aja-loouurimisest, kuid ühtlasi rahvuse identiteedist. Teose artiklid on ena-masti tuumakad ja selged, mõni isegi analüütiline ning mõnda iseloo-mustab koguni vaimustus.

Ajaloo uurimine on alati kriitiline ja selle ülesanne ei ole meeldida võimul olijatele. Seetõttu oli ajalooline tõde nõukogude ajal, veel ainult mõne aastakümne eest, võimatu. Nüüdseks on aga Eestis pääsetud ülla-tavalt kiiresti lahti vaimseist ahelaist ning vaba ajaloouurimine on eriti

tänu noorematele ajaloolastele tõusnud kindlatele jalgadele. Nagu *Acta historica Tallinnensia* uus köide näitab, on selle saavutamiseks tehtud palju tööd.

Ajaloolane peab meeles pidama, et uurida võib ja uurima peab kõike. Selles väites on ehk natuke idealismi, kuid vaba ühiskonna ajaloolane vajabki idealismiga liituvat eelarvamusteta julgust.

Uusim sõna on muidugi rahvusvahelisus. Valdkonna rahvusvahelist arengut tuleb jälgida ja rahvusvahelises mõttevahetuses vajaduse korral osaleda. Kogu entusiasmi keskel peab siiski meeles pidama, et oma maa mineviku uurimine on kogu rahvusvahelisuse juures siiski põhiline.

Teose lõpus püüavad mõned välismaal tegutsevad või tegutsenud Eesti ajaloolased vastata küsimusele “Milline on Eesti ajalooteaduse tulevik?” (lk 190–208). Nendeks vastajaiks on Liisi Esse, Andres Kasekamp, Jüri Kivimäe, Mart Kuldkepp, Anu Mai Kõll, Kristo Nurmis ja Kristjan Toomaspoeg. Realistlik Jüri Kivimäe ütleb targasti, et “tulevikku ehk siis seda, mis tuleb ja milliseks kujuneb Eestis ajalookirjutus kahekümne aasta pärast, pole põhimõtteliselt võimalik ette ennustada” (lk 195). Mart Kuldkepp nooremate ajaloolaste hulgast on sama meelt: “Tulevikku ennustada ajaloolastele ei meeldi” (lk 198).

Nii see on. Ajaloolane ei ole ennustaja, vaid tagasi vaatav prohvet. Seetõttu on põhjust pöörduda küsimuse “Milline on Eesti ajalooteaduse tulevik?” juurde tagasi paari-kolmekümne aasta pärast. Alles siis on praegu esitatud tulevikuhinnang muutunud ajalooks.

Seppo Zetterberg

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud Mart Orav

SEPPO ZETTERBERG (1945) on Jyväskylän Ülikooli üldajaloo emeriitprofessor, Soome Teaduste Akadeemia liige. Aastatel 1994–1996 Soome Instituudi juhataja Eestis. Akadeemias on ta avaldanud arvustuse teose *Eesti ajalugu. V köide: Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani* kohta (2010, nr 12, lk 2267–2270).

ABSTRACTS

ETGAR KERET. **Windows**

TÖNIS ARRO, ANNAR ALAS, NICK HUDSON. **About covid, without emotions**

The article deconstructs the mainstream covid-narrative that is considered valid and non-disputable. We are told that covid-19 is a new virus, untreatable and much more lethal than seasonal flu, that healthy people transmit the virus, and only total mass vaccination of everyone is the alternative to locking down the societies. The authors show that all these statements are wrong. The virus is very selective and primarily harms the elderly and people with other conditions but is a shallow risk to young people. It does not care about lockdowns — there is no connection between the severity of the lockdowns and the final results, best measured in covid deaths as the experience of Sweden and some non-lockdown States in the US show. At the same time, the harmful consequences of lockdowns are evident to the economy, education and mental health. More lives are lost than saved because of lockdowns. Several early-stage treatments are available, and individuals are much better protected from the illness by natural immunity than vaccines. PCR tests do not show the infection but just the presence of the RNA of the virus in the tested organism, which is no good reason to say that the person is infected or infectious. For this very reason, several European courts have ruled the decisions based on PCR tests illegal. One of the pro-lockdown arguments has been the potential collapse of the hospital system; however, in most countries, this has never been the case; in Estonia, the highest amount of hospital beds occupied with covid-19 patients was 18%. The authors argue for the freedom of discussion and agitate the governments to consider all aspects of their decisions. (Auth.)

IRJA LUTSAR. Opinions and misconceptions about corona and the corona virus

The author, professor of medical microbiology at the University of Tartu, replies to the questions posed in the article "About covid, without emotions" by Tõnis Arro, Annar Alas and Nick Hudson. She states that SARS-CoV-2 is not the first corona virus that humankind has received from the animal kingdom but also refers to evidence that humankind had not encountered this concrete virus before 2019. Although corona mortality is clearly related to age, and the virus is considerably more dangerous to aged people than children, the consequences of covid infection can also be most severe for young people. Analysing various indicators of fatality, like infection fatality rate or IFR, hospital fatality rate or HFR and case fatality rate or CFR, Lutsar reaches the conclusion that COVID-19 is a more dangerous respiratory infectious disease than flu. About the argument that there are several working treatment schedules, Lutsar says that this is not quite correct. It would be more correct to say that several treatment schedules (including based on ivermectin) have been tested, but most of them have proved ineffective or even harmful.

Commenting on the spread of the virus, the author states that, according to research literature, both a- and presymptomatic people are essential in spreading the disease. The author considers complete lockdown of countries an extreme measure, which should be applied only if nothing else helps. She acknowledges that the idea to lock down only the people belonging to the risk group and to allow others to continue their free life is theoretically correct but impracticable, as many aged people live together with younger generations. Weighing the example of Sweden as the country with relatively few limitations, Lutsar draws attention to the circumstance that, although comparing to several Western-European countries, the results of Sweden were rather good, mortality in Sweden surpassed the closest neighbours Norway, Finland and Denmark by several times. Differently from Arro, Alas and Hudson, Lutsar considers the pandemic a dangerous burden for hospitals. Many corona patients need oxygen treat-

ment that most hospital places cannot provide. As the hospital staff must use personal protection equipment, and nobody can wear protective clothing all the time, there is an increased need for medical staff taking care of the corona patients. Considering these and other factors, the Estonian hospital system reached the limit during the previous wave of infection, in the case of surpassing which the treatment of other acutely ill patients would have severely suffered. In conclusion, the author says that she does not see any other solution for overcoming the pandemic but quick vaccination of risk groups. She also considers the development of early treatment methods necessary but emphasises that the treatment must rest on evidence-based studies. (Auth.)

BIRUTE KLAAS-LANG. One university, several languages

The article concentrates on the role of the Estonian language as a language of instruction at Estonian universities. The theme is closely related to the sustainability of the language as a whole. Higher education and research are the top-level areas of language use. Their existence or lack of them greatly influences the preservation and development of the entire language.

With the last decade, Estonian higher education has become truly international as far as learners, teaching and research staff and curricula in English are concerned. In the 2019/2020 academic year, 5528 international students started their studies in Estonia (12% of the whole student body). This percentage is higher than in most European countries. Curricula in English together with curricula where both Estonian and English are used already make up 30% of the total.

The author analyses the current situation of language choices in Estonian higher education, trends of language policy in the international context (primarily in the Nordic countries and the Baltic states) and temporal dynamics. She brings forth the connections between the rise in Estonians' linguistic self-awareness and transfer of higher education to the Estonian language from 1919 onwards. In the last decade,

the language policy of European higher education has also started seeing the total internationalisation of higher education as a clear threat to the sustainability of their language, culture and the intellectuals working in their mother tongue. The author mentions analogous evolution in the programmes directing the development of Estonian higher education and language. The Nordic countries have tried to find a way how the states and higher educational institutions could prevent massive transition to English in teaching and as a working language of organisations. In 2018, they compiled language recommendations for the universities to ensure equal valuation of local languages and English as languages of instruction and work in higher education so that English would not oust the local languages from universities. In her article, the author also analyses the main theoretical problems of these recommendations and their potential appropriateness for the Estonian context, also introducing the concepts of parallel language use and translanguaging.

The most essential agents in the preservation and development of the Estonian language in higher education and “reproduction” of Estonian-speaking intellectuals are the state, the university and the user of the Estonian language in academia. The author analyses the role of these three agents in directing and executing the language policy. The article also analyses and interprets the arguments that are used for substantiating the need for opening English-language programmes in Estonian universities and the problems that international students and teaching staff members face while studying Estonian. State measures and the awareness of and sensitivity to their mission by the governing bodies of the university only reach practice if the Estonian-speaking lecturers and researchers recognise their personal responsibility for the sustainability of the Estonian language as a language of higher education. (Auth.)

TOOMAS KIHU. Autumn so early, autumn like in Narva

**EVE PORMEISTER. Light — the foundation of our world:
A talk with Kärt Hellerma**

The talk with the Estonian prose writer, poet, essayist and literary critic Kärt Hellerma (b. 1956) before her birthday is a natural continuation to my interest in her creation. Together, we contemplate on her holistic cognition of life and vision of the world, which integrates everything into a whole through a common field of energy. The source of one of the leading motifs in Kärt Hellerma's creation which is balancing on the border between the visible and the invisible, the physical and the metaphysical worlds, investigating the essence of the universe, striving for the absolute is the ray, the light that penetrates our reflections. We talk about the connective power of light, about geometry, the symphony of the universe and ways of perception of the world, as well as writing, language, the meaning of the word, the specificity of Hellerma's poetry and its effortless formation, the strength and weakness of culture and the wholesome perception of the world, also about the essence of our time and the relation between the consumer society and the human's mental states, perception of time, death and passion for killing, and trees expressing primeval vitality, their cleansing and balancing energetic impact.

Kärt Hellerma's answers to my questions show both depth and height. As a writer sensitive to language and images, she wishes to feel, through her internal message and poetic language, through her socially critical, existential and ironically humorous glance, the limits of human existence and perception and the world living in our subconsciousness, and to translate into human language the language by which the world founded on light is speaking to her. (Auth.)

MAARJA HOLLO. The town in memories: Three Tartus

The article focusses on emotional place experience as expressed in the books ... ja põlvest põlveni kajab. Mälestused (It Resounds from Generation to Generation. Memories, 2010) by Elsbet Parek (1902–1985), Mis meelde on jäänud: Episoodid ja meeolulised (What I Remember: Episodes and

Moods, 2001) by Arvo Mägi (1913–2004) and Olla ühek-saväine (To Be a Great Mullein, 2018) by Lehte Hainsalu (1938). Recordings of place experiences related to feelings are interpreted as affective geobiography, based on the notion of geobiography as proposed by the Finnish geographer Pauli Tapani Karjalainen. He defines it as an expression of the course of life in relation to places where one has lived. The precondition for depicting affective geobiography is the person's deep and conscious relation to his/her biographical place or places, which has also been defined as placeness. As Parek, Mägi and Hainsalu are representatives of different generations, the town remembered by them belongs to different decades: Parek's Tartu is the "Athens on the Emajõgi" of the early 20th century and the newly founded Republic of Estonia, Mägi's Tartu is the university town of the 1920s and the 1930s. Hainsalu's Tartu, however, dates from the years of the Second World War and the following Soviet occupation. Hainsalu's memories also differ from Parek's and Mägi's by their greater fictionality. In addition to the narrator who is close to the author, there is the autobiographical protagonist Lehte whose life the narrator watches from her birth to her old age. Contrastive reading of Parek's, Mägi's and Hainsalu's memories opens a stratigraphic view on Tartu, revealing different layers of the town, which are hardly discernible or totally imaginary in the present-day urban space. Parek's and Mägi's Tartu of the first half of the 20th century is a town that has greatly disappeared by now; it contains many places and buildings which were destroyed in the Second World War. In Hainsalu's depiction of Tartu, however, intimate spaces predominate — these are her homes, which, in addition to descriptions, are documented by photos, and affectively loaded places and buildings in Soviet-time Tartu. But equally with relations to places, rooms and buildings, each author's Tartu is created by relations with people. This social dimension of space is particularly highlighted in the memories of Parek and Mägi where biographical portrait sketches make up an essential part of both authors' depictions of the town. (Auth.)

RICHARD STONEMAN. Apollonius of Tyana and Hellenistic Taxila

Richard Stoneman begins his book The Greek Experience of India: From Alexander to the Indo-Greeks with Alexander the Great's conquests in India. In its last chapter, which is published here in translation, he also deals with Apollonius of Tyana (Asia Minor), a travelling philosopher and magician who lived in the 1st century AD and, according to the tradition, also visited India. Apollonius' biography was written by Lucius Flavius Philostratus, a sophist who lived in the 3rd century AD. According to Philostratus, Apollonius visited Taxila. This town that existed (at least) during the reign of the Achaemenid dynasty (6th century BC) is located in the territory of present-day Pakistan. Now, its ruins occupy an area of more than 12 square miles (31 km²) and have been archaeologically researched since the time before World War II. Although researchers assess Philostratus' account of Apollonius' journey to India differently, Stoneman asks how truthfully the description of Apollonius' visit to Taxila reflects the real circumstances in the ancient town.

Using the whole existing written heritage and archaeological, epigraphic and numismatic sources, Stoneman sketches a picture of Taxila in Apollonius' times. He reaches the conclusion that, despite vivid fantasy and using the already existing literary topoi, Philostratus' narrative about Apollonius' journey to Taxila gives a mostly realistic picture of the Hellenistic town as it was at the beginning of the Common Era. The heritage about Apollonius' visit to India is, however, part of a larger "Orient discourse" which is based on the understanding of the Greco-Roman world of the Oriental countries as a site of esoteric wisdom. A particular role in this discourse is played by Indian ascetics who were considered an embodiment of this wisdom as early as in heritage related to Alexander the Great. Stoneman shows how Philostratus uses several motifs frequent in this heritage and associates them with Apollonius' visit to India. (Transl.)

Review

SEPPO ZETTERBERG. **Achievements and tasks of recent Estonian historiography**

Eesti ajalooteadus 21. sajandil. [*Estonian Historical Research in the 21st century.*] (*Acta historica Tallinnensia* 26.) Editor-in-chief Marek Tamm, editors Liisi Keedus, Anu Mänd, Ulrike Plath and Maie Pihlamägi. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 2020. 208 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XXXIX**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

ANNAR ALAS (1975), semiotician, CEO of Coffee People OÜ

TÕNIS ARRO PhD (1960), partner at Executive Lab Search personnel search company and Teamscope technology company

MAARJA HOLLO PhD (1979), senior researcher at the Estonian Literary Museum

NICK HUDSON, entrepreneur in the Republic of South Africa, founder of the PANDATA network (www.pandata.org)

ETGAR KERET (1967), Israeli writer

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of Akadeemia

BIRUTE KLAAS-LANG PhD (1957), professor of Estonian as a foreign language at the University of Tartu

IRJA LUTSAR PhD (1954), head of the Institute of Biomedicine and Translational Medicine, professor of medical microbiology at the University of Tartu, head of the Covid 19 Science Council at the Government of Estonia

JÜRI MILDEBERG (1965), Estonian artist

EVE PORMEISTER PhD (1956), Germanist, librarian at the Department of Exile Estonian Literature in Tartu Public Library

RICHARD STONEMAN PhD (1951), honorary visiting professor at the Department of Classics and Ancient History at the University of Exeter, the UK

SEPPO ZETTERBERG PhD (1945), emeritus professor of general history at the University of Jyväskylä, Finland

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XXXIX

8. august [1948]. Väike kivikatusega maja Pärnu Ülejõeel Jannseni tänaval (nr. 37). Seinale on kinnitatud valgest marmorist tahvel, millel lugeda:

Selles majas elas
Johann Voldemar Jannsen
1851.¹⁹²⁷–1863. a.
Siin kasvas tema tütar
Lydia Koidula.

Kahes pisikeses, madalas ja umbes toas selles majas pesitseb Koidula Muuseum.¹⁹²⁸

Tubade seinu katavad fotod Koidulast ja tema perekonnaliikmeist, Koidula kalmu korrastamisest Kroonlinnas kirjandus- ja kunstitegelaste poolt, põrmu ületoomisest Tallinna...

Ühes kapis seisab raamatukogu, mis küll mitte Koidula isiklik, kuid on koostatud raamatuist, mida oleks võinud Koidula omada, vitriinides tema trükis ilmunud töid...

Koidulast räägivad ka Jannsenite perekonnast pärinevad toolid ja diivan, sinise plüüžiga kaetud, sekretärkapp, perekonnale kingitud hõbeesemed...

Samas püsib Amandus Adamsoni¹⁹²⁹ loodud Koidula Pärnu mälestussamba¹⁹³⁰ kipsist kavand, mida täiendavad ülesvõtted sambast...

¹⁹²⁷Tegelikult 1850. a.

¹⁹²⁸Lydia Koidula muuseum avati Pärnus 21. juulil 1945. a. Vt nt K. Mihkla, "Lydia Koidula muuseum". — *Sirp ja Vasar*, nr 30, 28. VII 1945, lk 8.

¹⁹²⁹Amandus Adamson (Amandus Heinrich A.; 1855 – 26. VI 1929 Paldiski) õppis Peterburi Kunstiakadeemias vabakuulajana skulptuuri 1876–1879, Peterburi Kunstiakadeemia akadeemik 1907. Tisleriõpilane Tallinnas 1870–1873 ja Peterburis a-st 1873, vabakunstnik a-st 1879, A. Stieglitzi nimelise Kunsttööstuskooli puunikerduse õpetaja ning Peterburi Kunstide Edendamise Seltsi kunstikooli õpetaja Peterburis, elas Pariisis 1886–1891, a-st 1891 Peterburis ja Paldiskis, a-st 1918 Paldiskis.

¹⁹³⁰Lydia Koidula ausammas avati Pärnus 9. juunil 1929. a.

Huvitavad on samuti Adamson-Erici Koidula-portree õlis¹⁹³¹ ja E. Kollomi¹⁹³² puulõige "Koidula Kroonlinnas"¹⁹³³.

Palju pisike muuseum ei paku, kuid seda on rõõmustav külastada...

9. august. Torm. Meri Pärnu lahes mässab, keeb ja kohiseb... Üle veepinna kihutavad väsimatus kiirjooksus valgete vahuste harjadega raevukad lained, valmis oma eeskihutajat ahnelt neelama, kuid juba on see kadunud ja üksteisele järele jõudmata kihutavad loendamatud uued ja ikka uued, sama raevukad ja neelamisvalmid vahutavad lained üle lahe...

Vali tuul ulub võimujoovastuses pargi tammedes, seedrites ja lehistes, murdes oksi ja rebides lehti ja okkaid, kolistab kauge kõue mürinana Rannahoone katusel, laperdab riideid nagu kaltse ja matab torminautijail hinge...

Eemal mere kohal võitleb julgelt pidutseva tuule vastu üksik kajakas, püsib aga pingelistele tiivalöökidele vaatamata peaaegu paigal.

Parv parte püüab madalalt lennata üle vee, jõudes vaid aeglaselt edasi...

Taevas on sinakashallides pilvedes, vesi on tõmbunud tumehalliks.

Lai liivane rand on kadunud vee alla, Rannahooneni jõudnud lained pekslevad visas vihas vastu selle alusmüüri. Muuli kohal vahutab vaid kobrutav veteväli, muul ise on kadunud merre...

¹⁹³¹ Adamson-Ericu õlimaal Lydia Koidulast on dateerimata.

¹⁹³² Ernst Kollom (1908 – 17. X 1974 Tallinn) õppis Kõrgemas Kunstikoolis Pallas maali 1927–1931 ja Moskva Riiklikus Kunstiinstituudis puugravüüri 1943–1945. Vabakutseline kunstnik (eelkõige raamatugraafik) Tartus 1933–1940, kirjastuse Teaduslik Kirjandus kunstiline ja tehniline toimetaja Tartus 1940–1941; NSV Li tagalas 1941–1944, sh ENSV Rahvakomissaride Nõukogu stipendiaat Jaroslavlis 1942–1943; töötas Tallinnas kirjastuses Ilukirjandus ja Kunst 1946–1948, ajakirja *Nõukogude Naine* toimetuse liige 1949–1952, ENSV TA Ajaloo Instituudi töötaja 1952–1954, ajakirja *Nõukogude Põllumajandus* toimetuse liige 1955–1956, seejärel taas vabakunstnik.

¹⁹³³ Ernst Kollomi puugravüür on valminud 1945. a.

*

Riia maantee äärsel Pärnu kalmistul ragisevad ja oigavad tormi käes vanad põlised vahtrad ja jalakad, puistates teedele ja kalmudele murduvaid oksa ja lehtkobaraid.

Suurkaupmehe Jacob Diedrich Ammende¹⁹³⁴ kalmul, kelle püstitatud endine villa "Ammende", pärastine uhke Suvekasiino ja nüüdne puhkekodu Mere puiesteel, valvab mustast graniidist alusel valge marmoringel.

Palvetav ingel tähistab ka 18. oktoobril 1901 surnud dr. Nikolai Soerdi¹⁹³⁵ kalmu.

Eemalt, kunagise "suurkaubahärra" Hans Diedrich Schmidt¹⁹³⁶ raudtarasse suletud kalmult, paistab heledast graniidist kõrge obelisk. Tara uksi kaunistavad vappide kujutused ja aastaarvud 1741–1841.

Samal kalmistul puhkavad ka *dr. med.* Arnold Schmitz¹⁹³⁷ (sünd. Pärnus 20. aug. 1843, surn. Peterburis 22. apr. 1910) ja

¹⁹³⁴Jacob Diedrich Ammende (1811 – 17. (vkj 5.) VI 1898 Pärnu) lõpetas Pärnu kreiskooli. Äri õpipoiss Tallinnas a-st 1825, seejärel töötas Riias kaupmees Lösevitzi juures; a-st 1836 Pärnus, kuhu rajas 1837. a kaubakontori (-maja); Pärnu suurgildi oldermann ja raehärra 1858–1861, ka linnasekretär; Pärnu Nikolai eesti koguduse nõukogu esimees.

¹⁹³⁵Nikolai Soerd (Sörd; Sörd; Söerd; Nicolai S.; 1861 – 31. (vkj 18.) X 1901) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1885. Era- ja kooliarst Viljandis 1886–1901.

¹⁹³⁶Alevi kalmistul asub 1741. aastal Pärnusse kaubakontori H. D. S. asutanud Hans Diedrich (Dietrich) Schmidt vanema (1714–1788) perekonnakabel, mida kasutati ka kui perekonnakirikut; ta tuli Pärnusse 1728, oli ühtlasi a-st 1754 Pärnu raehärra ja 1759–1884 politseibürgermeister. Alevi kalmistule on maetud ka Hans Diedrich Schmidt noorem (1744 – 17. (vkj 5.) II 1807 Pärnu), kes oli Pärnu esimene linnapea 1787–1791 ja bürgermeister 1796–1807.

¹⁹³⁷Johann Wilhelm Arnold Schmitz (1843 – 5. V (vkj 22. IV) 1910 Peterburi) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1867, *dr. med.* 1867. Hospidali arst Peterburi lähedal 1868–1869, Peterburis Oldenburgi Printsia Lastehaigla assistent 1869–1872, ambulatooriumi arst 1872–1876, kirurgiaosakonna vanemarst ja juhataja 1876–1895, ühtlasi Keiserliku Kantselei 2. osakonna arst 1877–1892.

dr. med. Heinrich Taube¹⁹³⁸ (sünd. 8. juunil 1856, surn. 21. märtsil 1935).

Kuid asjata on otsida endise Pärnu linnapea Brackmanni¹⁹³⁹ kalmu, kellele linn võlgneb oma uhke supelpargi. Kas pole ta üldse Pärnus maetud või on tema kalm juba tuulest kantud?¹⁹⁴⁰

Kalmistu vanad puud ragisevad ja oigavad...

10. august. Sauga jões hüplevad tugevad lained. Tumeda lehvikja virvendusena libisevad võimsad tuuleiilid pidevalt üle vee...

Jõepeind on tormi tõttu tunduvalt tõusnud, kaldaäärne muru paistab selgesti läbi vee. Tihe kõrkjariba õõtsub rahutult jõulises tuules, kollaste vesikuppude ujulehed tantsisklevad rütmiliselt lainetel...

Jõe kohale kummardunud tugevate pajude peened rippoksad lipendavad kuuldavalt. Elava sädistusega, tuules mõnuledes, lendlevad madalalt üle vee väledad pääsukesed...

Sauga kaldal laiulval Vana-Pärnu kalmistul mässab vahtrate leherohkeis kroonides võimukindel tuul, ülima naudinguga oksi murdes ja lehti neilt rebides...

¹⁹³⁸ Heinrich Gerhard Taube (1856 – 21. III 1935 Pärnu) õppis Heidelbergi Ülikooli õigusteaduskonnas ja seejärel arstiteaduskonnas 1874–1875, TÜ arstiteaduskonnas 1875–1882, *dr. med.* 1887, korp! Fraternitas Rigensise liige. Maria-Magdalena Haigla ordinaator Peterburis 1882–1889, ühtlasi Aleksandri Meestehaigla arst 1884–1889; Isamaalise Instituudi arst, Pjotr Gubonini Laste Varjupaiga direktor, Andrei Pervozvannõi Laste Varjupaiga direktor; a-st 1920 Pärnus. Haud puudub portaalist www.kalmistud.ee.

¹⁹³⁹ Oskar (Oscar) Alexander Brackmann (1841 – 10. II 1927 Pärnu) õppis TÜ arstiteaduskonnas 1861 ja õigusteaduskonnas 1861–1866, Heidelbergi Ülikooli õigusteaduskonnas 1864–1865, *cand. jur.* 1866 (TÜ), korp! Livonia liige. Miitavi raesekretäri abi 1866–1868, Pärnu raehärra 1868 ja Pärnu rae ülemfoogt (kõrgem kohtuametnik) 1868–1871, raesündik 1871–1879, justiitsbürgermeister 1879–1889 ja linnapea 1879–1915, aurahukohtunik a-st 1889; saadeti koos abikaasaga 1915 välja Irkutskisse, kust naasis Pärnusse 1917, Pärnu bürgermeister 1918; Vene III Riigiduma liige (oktobristide rühm) 1907–1912.

¹⁹⁴⁰ Oskar Alexander Brackmanni kalm asub ikkagi Pärnu Alevi kalmistul (plokk 2, kvartal 24, 27).

Tüvede vahelt tõuseb ainukese kunstipärase kalmumärgina hallist graniidist kõrge obelisk, mille poleeritud esiküljel kiri: "Elsa Lippmaa.¹⁹⁴¹ NKK Pärnumaa ringkonna esinaine 1931–1937. Sünd. 19. okt. 1908, surn. 6. apr. 1937." Ülespoole nimest on paigutatud Pärnumaa Kaitseliidu märk karu kujutusega.

Puudelt langeb pidevalt murduvaid oksa ja lahti kistud lehti. Teed on nendega üleni kaetud... Jõuline tuul püsib...

11. august. Pärnu Muuseum.¹⁹⁴² Vitriinides väärtuslikke Pärnu minevikku valgustavaid dokumente, linnapitsateid...

Dokumentide hulgas Pärnu Eesti Laul. Seltsi "Endla" põhjuskiri,¹⁹⁴³ kinnitatud 18. märtsil 1878 ja trükitud W. Bormi¹⁹⁴⁴ juures Pärnus samal aastal...

¹⁹⁴¹Elsa Lippmaa (Lipman(n); 1908 – 6. IV 1937 Tartu) lõpetas Pärnu Linna Tütarlaste Gümnaasiumi 1925 ja Pärnu pedagoogilised kursused 1926, sai õpetaja kutse. Sauga Eametsa algkooli juhataja 1926–1929 ja 1936–1937, Sauga algkooli õpetaja 1929–1936; Naiskodukaitse Sauga jaoskonna liige 1927, esinaine 1928–1933, Naiskodukaitse Pärnumaa ringkonna juhatuse liige 1928–1931 ja esinaine 1931–1937, Kodutütarde Pärnumaa ringkonna vanem 1933, Kodutütarde Sauga rühma vanem 1934–1937.

¹⁹⁴²Pärnu Muinasuurimise Selts avas muuseumi 1896. aastal. 1909. a-st tegutseti Elevandi tn 7 asunud hoones, mis põles 1944. a septembris. Seejärel tegutseti hoones Aia tn 7, 2012. aastal asuti praegusse majja Aida tn 3.

¹⁹⁴³Vt *Pärnu Eesti Laulu Seltsi "Endla" Põhjuskiri: Kinnit. 18. märtsil 1878*. Pärnu: [W. Borm], 1878.

¹⁹⁴⁴Friedrich Wilhelm Borm (1812 – 10. VI (vkj 29. V) 1881 Pärnu) õppis Berliinis trükitoöliseks. A-st 1831 Tallinnas, kus oli Johann Hermann Gresseli abijuhataja 1831–1840, asus 1840. a Pärnu, kus samal aastal omandas Johann Gotthard Marquardt trükikoja, *Pernauesches Wochenblatt*'i ja *Pernauesche Zeitung*'i väljaandja ja vastutav toimetaja 1841–1881, *Perno Postimehe* väljaandja 1857–1881, vastutav toimetaja 1879–1881.

Kunagisest Pärnu ülikoolist räägivad pitsati äratõmme ja kantsleri Erik Dahlbergi¹⁹⁴⁵ näopilt. Aastail 1699¹⁹⁴⁶–1702 teotses Dahlberg Liivimaa kindralkubernerina...

Kaugetest minevikuaegadest pajatavad ehtekast ja püssirohusarved 16. sajandist, seemisnahast müntide kott aastast 1755 ja reisuelli vööpannal aastast 1803...

Minevikku manavad esile ka rauast tuulelipp aastaarvuga 1692, rätseppade puust ametikepp, Pärnu linna öövahi latern ja karistid 19. sajandi algusest ja plekist piletikarp omaaegselt Pärnu nahksillalt...

Eneseuhkusest kõneleb Pärnu purjeka mudel...

Seinal ripub Pärnumaa kaart 18. sajandist, ülesvõtteid "Endla" teatrihoone nurgakivi panekust, vanadest haudkabelitest Riia tän. äärselt kalmistult...

Huvi pakuvad samuti rahvarõivad ja vanaaegsed majapidamisesemed Pärnumaalt Kihnu saarelt. Sealalt pärinevad muide ka kaks omapärast madalat tooli...

Uuemast ajast — 1917. a. — on rikkalikult esitatud Veebruari-revolutsiooni sündmusi Pärnus selgitavaid dokumente...

Mida aga ei leia muuseumis — see on linnapea Brackmanni pilt, nagu ei leia tema kalmu Pärnu kalmistul...

Muuseumis pole ühtegi külastajat, läbi avatud akna kostab tänavalt elavat liiklemissaginat, lõbusat võõrkeelset juttu. On lõunaeelne tund, mil tervist kosutavaid töötajaid arvukalt jalutamas...

*

Valliaärne Tallinna värav põleb... Katuse servade alt imbub paksu halli suitsu, seda tuleb ka raskete võlvialuste uste vahelt. Tabalukkude suletud ladudes on puhkenud tuli. Kuid "supelsaksad"

¹⁹⁴⁵Erik Dahlberg (Erik Jönsson Dahlbergh; Erik Jönsson; 1625 – 16. I 1703 Stockholm), Rootsi sõjaväelane ja riigitegelane, Rootsi sõjaväe kindralkortermeister 1657–1675, Sõjakolleeegiumi fortifikatsiooniameti juhataja a-st 1674, kuninga nõunik a-st 1693, Bremeni ja Verdeni kindralkuberner 1693–1696, Liivimaa ja Riia kindralkuberner 1696–1702, ühtlasi Academia Gustaviana kantsler Tartus ja Pärnus.

¹⁹⁴⁶Tegelikult 1696.

suitsu ei näe, nad mööduvad ükskõiksel, aeglasel sammul... Siis ilmub kiirsõidul tuletõrje lendsalk ja varsti on värava võlvialune vees...

Pärnulasel aga enamikus ei kuulegi, et nende vanaaegne Tallinna värav oli hävimisohus...

14. august. Viljandi. Aeglaselt üle taeva laotuse liikuvaist hallidest pilvedest tuleb hõredat uduvihma. On alles üsna varane hommik ja linna tänavail ruttamas vaid üksikud inimesed. Kalmistul jaama tee ääres¹⁹⁴⁷ on harukordselt vaikne, pole kuulda isegi linnu siristamist — tõeline surnute riik...

Kalmistu järskselt nõlvalt paistab Valuoja teispoolisel künnal vihma looritatud pseudogooti Pauluse kirik, mille sissekäiku tähistab kiri: "Willandi Lutterusse usso Ma kihhelkona kirrik. 1866". All väikeses orus tihedalt padrikusse kasvanud pisikese saarekese kõrval ujub Valuoja moodustatud veekogus suursuguselt-aeglaselt kolm valget luike...

Vasalemma marmorist sõjas langenute monument¹⁹⁴⁸ kalmistul on täiesti purustatud, püsima jäänud on vaid üks serv aastaarvuga "1918" ja sõnaga "Vaba" esiküljel. Maas lebavil kildudel on restaureeritavad sõnad "Eesti eest" ja arv "1920".¹⁹⁴⁹

¹⁹⁴⁷ Viljandi Vana kalmistu, mis pühitseti 1773. aastal.

¹⁹⁴⁸ Vabadussõjas langenud sõjaväelaste ühiskalmistule Viljandi vanal kalmistul maeti 1919. aastast kuni 1920. a märtsini 38 langenut. 27. juulil 1933 maeti perekonna hauaplatsilt samal kalmistul siia ümber kapten Anton Irv ning Roman Haavamäe projekti järgi kujundatud ühiskalmistule avati 6. augustil 1933. aastal. 29. märtsil 1936. a maeti ühiskalmistule Mõigu kalmistult Tallinnas ümber major Otto Oidermann ja 22. augustil 1937. a kolonel Johan Schmidt; viimasena maeti ühiskalmistule 19. septembril 1944 kolonelleitnant Aleksander Tilgre; kokku on ühiskalmistule maetud 42 inimest, neist kolm tundmatuna. 11. septembril 1945 lasid Nõukogude võimu esindajad keskse monumendi õhku, hiljem peksiti puruks hauatahvlid ja piire ning veeti kalmistule peale paks mullakiht, kuid Nõukogude okupatsiooni ajal kedagi haudadele peale ei maetud. Ühiskalmistut hakati korrastama 1988. aastal, 19. juunil 1991 avati uuesti mälestusmärk ning 15. septembril 1991 kogu ühiskalmistu (uued ehitised olid vanade koopiad).

¹⁹⁴⁹ Vt ka www.muis.ee/museaalview/3993027.

Monumendi ees asetseb kahes reas 42 rohtunud kalmu. Neid tähistavaist tahvlitest on enamik säilinud.

Kesksel tahvilil on loetav kapten Anton Irve¹⁹⁵⁰ nimi. Irvest ühel pool puhkab — hiljem surnud — 9. jalaväepolgu sõja-aegne ülem kolonelleitnant Johan Schmidt¹⁹⁵¹ (sünd. 11. okt. 1885, surn. 2. veebr. 1931), teisel — Sakala partisanipataljo-

¹⁹⁵⁰“Kapten A. Irv sünd. 5. sept. 1886, suri 27. apr. 1919.” *Herbert Normanni märkus*. — Anton Irv (Hans I.; 1886 – 27. IV 1919 Stakleni (Strenči) all Lätis) lõpetas Viljandi apostliku õigeusu kihelkonnakooli 1904; selle õpetaja 1904–1907. Sõjaväes Poolas ja diviisi staabi kirjutaja Permis 1907–1910, kodutalus Sillaotsal (Ülevaresel) 1910–1914; Esimeses maailmasõjas 269. Novorževi jalaväepolgu luurekomandos 1914, ülema kt 1915, ülem 1915; I Eesti polgu rooduülem 1917, 2. pataljoni ülem 1917–1918, kapten 1918; Valga Kaitseliidu ülem 1918. a novembris, Vabadussõjas alates 29. XI 1918 – 1919, alul laiarööpmelise soomusrongi nr 1 ülema Karl Partsi abi ja alates 10. XII 1918 ülem, ühtlasi soomusrongide ülemjuhataja ajutine kt ja seejärel soomusrongi-de diviisjoni ülema kt; VR I/2, II/2, II/3.

¹⁹⁵¹Johan Schmidt (Johann S.; Joanes Smitt; 1885 – 2. II 1931 Viljandi) õppis Eesti Aleksandri linnakoolis Kaarlimõisas 1901–1904 ja pedagoogilistel kursustel Tallinnas 1904–1905, lõpetas Peterhofi 3. lipnikekooli 1915. Tallinna linna 1. algkooli õpetaja 1905–1906, Palmse ministeeriumikooli õpetaja 1906–1909, Vihula ministeeriumikooli õpetaja 1909–1913, Tallinna linna 8. algkooli õpetaja 1913–1914 ja 1918; Esimeses maailmasõjas 1914–1917 295. Svirski jalaväepolgus, 228. Zadonski jalaväepolgus, sh rooduülem, 768. Grajevski jalaväepolgus, sh pataljoniülem; 1917. a novembrist III Eesti polgu roodu- ja seejärel pataljoniülem kuni 5. IV 1918; Tallinna Kaitseliidu 3. jaoskonna ülem 1918. a novembris, 3. jalaväepolgu I pataljoni ülem 21. XI 1918 ja polguülem 1919. a veebruarist, 9. jalaväepolgu ülem alates 12. maist 1919 kuni 1920. a-ni; 3. jalaväepolgu (-rügemendi) ja Pärnu garnisoni ülem 1921. a jaanuarist, 6. jalaväepolgu (-rügemendi) ülem 1921–1923, kolonelleitnant 1922, 2. diviisi staabi käsundusohvitser 1923. a jaanuarist, sõjaministri vanem käsundusohvitser 1924. a märtsist, reservis alates 1926. a detsembrist, elas pärast seda Päre vallas Lensi talus ja Viljandis; VR I/2, II/2, II/3.

ni sõjaaegne ülem major Otto Oidermann¹⁹⁵² (sünd. 6. apr.¹⁹⁵³ 1893, surn. [13]. juulil 1929). Surmapäeva on tahvliilt kustutanud mürsukild. Sõjameeste matuseplatsi piirab kolmest küljest marmorääris.

Pisikesel raudtaraga piiratud, rohtunud ja sammaldunud, kalmuta platsil puhkab endine Viljandi bürgermeister ja apteeker Johann Joachim Schoeler¹⁹⁵⁴ (sünd. augustis 1734 — kuupäev teadmata,¹⁹⁵⁵ surn. 8. veebr. 1793). Keset platsi säilitab tuhmunud vaskplaat madalal kolmjalal endise bürgermeisteri nime ja sünni- ning surmaajad.

¹⁹⁵²Otto Oidermann (1893 – 13. VI 1929 Sootaga valla Kuke talu) õpis Hansakoolis ja Peetri reaalkoolis Tallinnas, 2. Tiflisi lipnikekoolis 1915 ja alalisvæ ohvitseride kursusel Tallinnas 1922–1923. 91. Dvinski jalaväepolgu 1910–1912, Esimeses maailmasõjas 69. tagavarapolgu 1914–1915, 7. tagavara marsipataljonis 1915, 327. Korsuni jalaväepolgu luurekomando ülem, kuulipildujate komando ülema kt ja kuulipilduja Colt komando ülem 1915. a juulist; II Eesti polgu kuulipildujate komando ülem 1918. a jaanuarist märtsini, põrandaaluse Kaitseliidu liige 1918; Vabadussõja ajal Piirivalve Brigaadis Tallinnas 1918–1919, Viljandi Kaitsepataljoni (Sakala Partisanide Pataljoni) ülem 1919. a jaanuarist kuni detsembrini, Sakala Partisanide Polgu ülema abi 1919–1921, 5. jalaväepolgu ülema abi 1921, ühtlasi Sakala Pataljoni ülem; Sakala Partisanide Üksiku Pataljoni ülema abi 1921. a juulist, ühtlasi pataljoniülema kt 1924 ja Viljandi garnisoni ülema kt 1924–1925, Sakala jalaväerügemendi Sakala pataljoni ülem 1924–1925; Viljandi Kaitsemaleva (Kaitseliidu Sakala maleva) pealik 1925–1926; major 1924; 7. jalaväerügemendi 8. pataljoni ülem 1926–1927, reservis alates 1927. a maist; Mereasjanduse Peavalitsuse lao ülevaataja Tallinnas 1927–1929; VR II/3. Haud puudub portaalist www.kalmistud.ee, kuid on säilinud.

¹⁹⁵³Tegelikult 5. IV (vkj 24. III).

¹⁹⁵⁴Johann Joachim Schoeler (1734 – 19. (vkj 8.) II 1793 Viljandi) oli Viljandi linnapea ja kooliinspektor 1788–1793; proviisor Viljandis a-st 1762 ja apteegi omanik 1768–1793; ehitas 1779–1780 Viljandisse uue apteegihoonet (a-st 1941 Viljandi Muuseumi asukoht). Haud puudub portaalist www.kalmistud.ee.

¹⁹⁵⁵Mecklenburg-Strelitzis Friedlandis kirurgi peres sündinud Johann Joachim Schoeler ristiti 30. augustil 1734.

Eemal on maetud nähtavasti samasse sugukonda kuuluv Ewald Heinrich Schoeler¹⁹⁵⁶ (sünd. 3. dets. 1812, surn. 6. jaan. 1903), samuti bürgermeister ja apteeker Viljandis.

Puhkepaiga on Viljandi kalmistul leidnud ka endine linnavanem (*Stadtaeltester*) ja raehärra Ludwig Johann Jürgenson¹⁹⁵⁷ (sünd. 25. dets. 1799, surn. 6. märtsil 1871).

Kahest kõrgest elupuust varjatult seisab Viljandi linnanõuniku Alexander Wilhelm Werncke¹⁹⁵⁸ (sünd. Viljandis 5. juulil¹⁹⁵⁹, surn. Riias 4. mail¹⁹⁶⁰ 1904) punakast graniidist kõrge obelisk mõtlema paneva kirjaga: "Wie unsere Väter alle..."¹⁹⁶¹

Omapärane monument seisab linnanõuniku Robert Schmidti¹⁹⁶² (sünd. 5. aug. 1859, surn. 13. juunil 1912) kalmul. See on oksteköntidega puutüvekujuline tume kivi, mille külge kinnitatud hallist kivist plaat mustaks poleeritud raamiga ja isikuliste andmetega.

¹⁹⁵⁶Ewald Heinrich Schoeler (1812 – 19. (vkj 6.) I 1903), Johann Joachim Schoeleri lapselaps, õppis Tallinna gümnaasiumis a-st 1827 ja Münchenis 1833. Sooritas proviisorieksami Tartu ülikooli juures 1835, Georg Blechschmidti apteegi proviisor Moskvas 1836–1838, apteegi juhataja Viljandis a-st 1838 ja omanik 1840–1880, Viljandi suurgildi oldermann 1848–1851, Viljandi raehärra 1851–1858 ja linnapea 1864–1878.

¹⁹⁵⁷Ludwig Johann (Johannes) Jürgenson (1799 – 18. (vkj 6.) III 1871 Viljandi), Viljandi raehärra 1848–1857. Haud puudub portaalist www.kalmistud.ee.

¹⁹⁵⁸Alexander Wilhelm Werncke (1842 – 20. (vkj 7.) V 1904 Riia), Viljandi linnanõunik, linnavolinik 1902–1904.

¹⁹⁵⁹Tegelikult 5. oktoobril (vkj) 1882.

¹⁹⁶⁰Tegelikult 7. mail (vkj).

¹⁹⁶¹"Sest me oleme võõrad su ees ja majalised, / nõnda nagu kõik meie vanemad. / Meie päevad maa peal on otsekui vari / ja lootust ei ole" (1Aj 29:15).

¹⁹⁶²Eduard Heinrich Robert Schmidt (1859 – 26. (vkj 13.) VI 1912), Viljandi linnanõunik. Tema hauakivi vt www.muis.ee/museaalview/2458928.

Viljandi kalmistul puhkab ka professor Friedrich Dreyer¹⁹⁶³ (sünd. 9. sept. 1879, surm. 1. veebr. 1934), kelle kalmu tähistab hallist graniidist mälestusmärk.

Organisti Leonhard Simonsoni¹⁹⁶⁴ (1854–1931) kalmul kõrgub meeldiv mustast poleeritud graniidist plokk lüüra kujutusega.

Endise korp! Vironia tegevliikme *stud. jur.* Elmar Looritsa¹⁹⁶⁵ (sünd. 14. juunil 1903, surm. 29. aug. 1929) kalmul on püstitatud kõrge tumedast graniidist risttahukas näo madalreljeefiga ja "Vironia" vapiga.¹⁹⁶⁶

¹⁹⁶³ *Friedrich* Amandus Johann Dreyer (Dreier; 1879 – 1. II 1934 Nõmmel) lõpetas TÜ füüsika-matemaatikateaduskonna keemia osakonnas 1903, *cand. chem.* 1903, *mag. chem.* 1914. Peterburi (Petrogradi) I Polütehnilise Instituudi füüsikalise keemia kateedri assistent 1903–1905, orgaanilise ja analüütilise keemia dotsent a-st 1916 ja professor 1918–1920, prorektor 1920; ühtlasi Petrogradi Põllumajanduse ja Metsanduse Instituudi anorgaanilise ja analüütilise keemia dotsent ning professor 1916–1919, prorektor 1918–1920, Vene Teaduste Akadeemia plaatinakomitee sekretär 1918; opteerus 1920, Sõjaministeeriumi varustusvalitsuse ametnik; Tallinna Tehnikumi masina- ja laevaehitusosakonnas professor 1921–1931 ja tehnikaosakonna dekaan 1922–1926, laevamehaanikute kooli õppejõud 1921–1923; ühtlasi Riigi Kesklaboratooriumi juhataja 1921–1922, Riikliku Katsekoja abijuhataja soojuse, vee ja gaasi mõõtmise alal a-st 1923, direktori abi ja analüütilise keemia osakonna juhataja a-st 1924.

¹⁹⁶⁴ Leonhard Simonson (1854 – 7. VIII 1930), muusikaõpetaja ja organist Viljandis, Nikolai Rubinsteini (1835–1881) õpilane.

¹⁹⁶⁵ Elmar Loorits (1903 – 29. VIII 1929 Viljandi) õppis TÜ õigusteaduskonna kaubanduse (majandusteaduse) osakonnas 1923–1926 ja õigusteadust 1926–1929, korp! Vironia liige. Võttis osa Vabadussõjast.

¹⁹⁶⁶ Vt www.muis.ee/museaalview/3087788.

Arstidest on Viljandis maetud dr. Rudolf v. Rücker¹⁹⁶⁷ (1850–1891), *dr. med.* Voldemar Theodor Werncke¹⁹⁶⁸ (1852–1884), *dr. med.* Eduard v. Meyer¹⁹⁶⁹ (1804–1887). Samas puhkavad ka Viljandi-Kõpu õpetaja praost August Jakob Westrén-Doll¹⁹⁷⁰ (sünd. 17. aug. 1838, surn. 21. märtsil 1912) ja *dr. phil.* Carl Knüpffer¹⁹⁷¹ (1868–1922).

¹⁹⁶⁷Rudolf von Rücker (1850 – 27. (vkj 15.) XII 1891 Peterburi) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1877. Kihelkonnaarst Pühajärvel 1877–1878, Nikolai Lastehaigla assistent Peterburis 1879–1881, arst Peterburis 1882–1891. Portaalil www.kalmistud.ee otsingus perenimega “von Rücker”.

¹⁹⁶⁸Woldemar Theodor Werncke (1851 – 28. (vkj 16.) XI 1884 Tallinn) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1876, *dr. med.* 1879. Arst Vene-Türgi sõjas Doonau juures 1877–1878, arst Tallinnas 1881–1884.

¹⁹⁶⁹Eduard August von Meyer (20. XII 1804 – 28. (vkj 16.) III 1887 Viljandi) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1824, *dr. med.* 1827, korp! Livoonia liige. Karula ja Urvaste kihelkonnaarst 1827–1829, Viljandi linnaarst 1829–1886, ühtlasi Võisiku peeglivabriku arst 1837–1886. Portaalil www.kalmistud.ee otsingus perenimega “von Meyer”.

¹⁹⁷⁰August Jakob Westrén-Doll (Doll; 1838 – 3. IV (vkj 21. III) 1912 Viljandi) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1862. Ordineeriti õpetajaks 1864; Saaremaa praostkonna vikaarõpetaja 1864, Põhja-Kaukaasia sõjaväevaimulik Stavropolis ning Stavropoli kubermangupastor 1865–1871, Mustjala koguduse õpetaja 1871–1876, ühtlasi Kärla koguduse õpetaja 1875–1876 ning Saaremaa konsistooriumi assessor ja vaimulik koolirevident 1873–1876; Kaarma Õpetajate Seminari direktor 1875–1876; Kõpu koguduse õpetaja ja Viljandi maakoguduse õpetaja 1876–1909 (valiti 1875), ühtlasi Viljandi praostkonna vaimulik koolirevident 1881–1884 ja Viljandi praostkonna praost 1884–1898.

¹⁹⁷¹Paul Otto Carl (Karl) Knüpffer (1868 – 3. IV 1922 Dessau) õppis keemiat Riia Polütehnikumis 1889–1893 ja Leipzigi Ülikoolis 1893–1898, *dr. phil.* 1898 (LÜ), korp! Fraternitas Baltica liige. Firma Fröhlich & Co. katselaboratooriumi juhataja Leipzigris 1898–1899, Teaduslik-tehniliste Uuringute Keskuse keemik Neubabelsbergis 1899–1903, püssirohutehase ballistikaosakonna juhataja Peterburi lähedal Schlüsselburgis 1903–1911, kindral Nikolai Holodovski ballistikalaboratooriumi teaduslik-tehniline juhataja Odessas 1911–1918; seejärel Berliinis, keemiatehase direktor Dessaus a-st 1921. Haud puudub portaalil www.kalmistud.ee.

Viljandis on mulda sängitatud ka kindralleitnant Georg v. Aderkas¹⁹⁷² (sünd. 14. veebr. 1804, surn. 16. märtsil 1851¹⁹⁷³). Kas ta on olnud suguluses Tartu ülikooli omaaegse professori major Friedrich Wilhelm Carl v. Aderkasiga¹⁹⁷⁴ (sünd. Breslaus 30. juunil 1767), kes õpetas Tartus 1819–1830 sõjateadust, pole olemas-olevail andmeil teada. . .

Uduvihm on vahepeal lakanud, kuid taevas püsib visalt süngeis hallides pilvedes. Näib tõusvat tuul. . .

*

Viljandi endine Endla tänav on ümber nimetatud Vabaduspuies- teeks¹⁹⁷⁵ ja viib pika kuhikpaplite puiesteena Isamaasõjas lange- nute ühiskalmistule, mida tähistab juba kaugelt nähtav, mingi- sugusest kunstmassist valatud, ühe käega püssile toetuv ja tei- sega kiivrit hoidev sõduri kuju punasest kunstgraniidist kõrgel alusel. Sellele on kinnitatud valgest marmorist tahvel J. V. Stali- ni sõnadega "Igavene au kangelastele, kes on langenud võitluses vaenlase vastu ja on andnud oma elu meie rahva vabaduse ja õn- ne eest!" eesti ja vene keeles.¹⁹⁷⁶

¹⁹⁷²Georg Gustav von Aderkas (Georgi A.; Grigori A.; 1804 – 28. (vkj 16.) III 1858) teenis Vene armee Podolski kūrassiiripolgus 1822–1831, Hrodna kūrassiiripolgus 1831–1844, Sumi husaaripolgu komandör 1844–1851, Hrodna husaaripolgu komandör 1851–1856, 2. kergeratsaväediviisi 2. brigaadi komandör 1856–1857, kindralleit- nant 1856. Haud puudub portaalist www.kalmistud.ee.

¹⁹⁷³P.o 1858.

¹⁹⁷⁴Friedrich Wilhelm Carl (Karl) von Aderkas (1767 – 28. III 1843 Herrnhut) oli Preisi armee teenistuses 1782–1803 ja 1810–1816, jala- väepolgus Magdeburgis, Kadetikorpusse õppejõud Berliinis a-st 1798, major; Braunschweigi hertsogi Karl Wilhelm Ferdinandi paažikorpuse direktor 1804–1806; TÜ sõjateaduse professor 1819–1830, filosoofia- teaduskonna 2. ja 4. osakonna dekaan 1829, ülikooli apellatsioonikohtu liige 1821, 1823, 1825–1828 ja ehituskomitee liige 1823 ja 1827; elas seejärel Tartus, Dresdenis ja Herrnhutis.

¹⁹⁷⁵Tegelikult kandis Endla tänav 1948–1989 nime Võidu puiestee.

¹⁹⁷⁶Ühiskalmistu korrastati ja monument (kujur August Vomm) püsti- tati 9. maiks 1948. a, monument eemaldati kui okupatsioonivõimu süm- bol 3. septembril 1991 ja asub nüüd Eesti Ajaloomuuseumis Maarja- mäel. *Jaak Pihlaku teade*.

Sõdursamba ees, mida tagant piirab koltunud elupuu kaarjas hekk, asub punastest lilledest viisnurk mahlaka paksulehise agaaviga keskel. Viisnurga harud ühendab sõõrjas mururiba. Mõlemal pool kulgevad peenrakujulised lilledes ühiskalmud ühegi nimeta. Kalmude juurde viiva tee lõpul kõrgub kummagilt poolt neli vana mäнди...

Samba taga asuvas Uueveski orus, kuhu laskub paljuastmeli-ne lai trepp, kohiseb kiirevoolune, selgeveene oja. Vahutava pisi-kosena langeb ta hüppejulgelt ujumisbasseini paisult oma loo-mulikku, leppade varjustatud sāngi ja jätkab siis kivide vahel osavasti loogeldes rahuldatult oma edasist teed. Üle paisu viib lagunevate käsipuudega madal sild...

Ujumisbasseinist ülalpool haljendab ojas kaks pisikest roh-tunud saarekest, millede vahelises kitsuses kohiseb ja vahutab olelemisrõõmsalt hüplev vesi. Sama toimub ka saarekese eesses kärestikus. Vee kohinat saadab mõistvalt tasase metsa mühin...

Vähe eemal paistab metsa vahel üle laia kõrkjastunud vee-kogu kõduneva tammiga ammu vaikiv veski...

Sillakõrvases basseinis lainetab vesi vaevalt nähtavalt. Tuule-varjustes kohtades puhkab veepinnal arvutuid vesivaksikuid. Inimese lähenemisel satuvad nad ärevusse ja hakkavad kiir-tõukeliselt oma pikkade jalgade abil segamini liikuma. Kuid mit-te kauaks. Varsti puhkavad nad taas liikumatult tasasel veel...

Taevas tõmbub ähvardavalt süngeisse pilvedesse. Iga hetk võib alata vihm...

*

Viljandi Muuseum J. Tomp'i väljakul.¹⁹⁷⁷ Neljas väikeses ruumis on näha nii mõndagi huvitavat: eeskätt muinasleide Viljandi-maalt kivi- ja pronksiajast, siis vanemast, keskmisest ja noore-mast rauaajast.

¹⁹⁷⁷Varasema Suurturu, alates 1934. aastast kindral Johan Laidoneri nime kandnud platsi nimi oli 1940–1989 Jaan Tombi plats.

Omaette kogu moodustavad ajaloolise aja leiud Viljandi Kuude kalmest.¹⁹⁷⁸ Kogus on ripatseid, sõlgi, helmeid, käevõrusid, rinnanõelu, pandlaid, kuljuseid, tuleraudu, nuge, kirstunaelu, kirveid, odaotsi, savinõutükke ja mõndagi muud.

Huvitav on ka kogu orduaegseid esemeid Viljandi lossi varemeist, milles esitatud rüütliraudriide rinnakilp, rõngassärk, sõja-kirveid, püssilukke ja -raudu, odaotsi, sadula jaluseid, hobuse suuraudu, kannuseid, kabjaraudu, samuti tarbe- ja tööriistu. Kogus on ka kahureid ja kahurikuule, lossivärava naelu.

Säilinud on muide ordulossi päikesekell.

Tähelepanu vääri va kogu moodustavad Viljandi ordulossi ehitusdetailid, nagu kapiteelid, baasid, põranda-, ahjupott-, katuse- ja karniisikivid. Näha on ka lossi rauast ehitusosi.

Muuseumi etnograafilised kogud on väikesed. Siiski leidub seal huvitavaid esemeid Viljandimaalt, nagu taarikanne, naistesadulaid, peerupilakuid, neist on üks tellitav, püssirohusarvi, puust karavin ja nõelatops ja teadmata vanusega püstvokk. Punutud töist on vaatamisväärsed üle 100 a. vana veimevakk Holstrest ja umbes 1740. a. ümber valmistatud korv samast maa-kohast.

Kõigele lisandub veel kogu rahvarõivaid.

Muuseumis on avatud ka näitus "Eesti üld- ja Viljandimaa laulupeod". Välja on pandud rikkalik kogu pilte laulupidudest, kooridest ja koorijuhtidest, laulupidude kavasid ja juhte, laulupidudele pühendatud ajalehekirjutisi, laulutekste, rinna-märke, statistilisi andmeid ja palju muud.

*

Viljandi-Tartu omnibus on sõiduvalmis, asetatakse vaid veel kohvleid ja pakke katusele. Sõitjad ootavad sisselaskmist.

Viljandi kohale tõuseb sellal lai, ähvardavalt sinimust äikese-pilv. Sähvavad pimestavalt valgud ja kostavad kõuekärgatused.

¹⁹⁷⁸Kuude kalme asub Viiratsi vallas Kuudeküla põllul 1 km Viljandi maanteelt Kuude teeristist. 3.–16. sajandini kasutusel olnud külakalme avastati 1894. aastal.

– Kuhu me vihmavarju läheme, kui äike enne väljasõitu puhkeb? — küsib üks sõitjaist.

– Ikka bussi, ikka bussi, seal pole vihm kardetav, — vastab rahulikult bussijuht ja hakkab sõitjaid sisse laskma.

Ja kui esimesed rasked vihmapiisad langevad, ongi kõik varjul.

Sõit algab, vihm aga tiheneb ja peagi on maanteed palistavad põllud, niidud ja metsad kadunud uduhalli läbipaistmatusse saosse.

– Säärast vihma pole juba ammu näinud! — tähendab keegi keskealine kaassõitjaist maamees, võtab taskust viinapudeli, rüüpab sellest ja pakub ringi. Kuid viinast huvitatuid on vähe.

– Peale vihma oleks hea kalale minna, — lausub maamehe kõrval istuv noormees, kellegi poole otseselt pöördumata, — kalla peaks nüüd hästi võtma.

– Käisime hiljuti, — vastab maamees, — saime vaid särgi ja sõime neid kõigi luudega nagu “neinauge”¹⁹⁷⁹.

Keegi neu avaldab luudega söömise kohta kahtlust.

Tekib üldine lõbus naer, kuid vaibub kohe, sest bussi laest hakkab läbi tulema vihma, alul üksikute tilkadena, siis järjest tugevnevate jugadena ja lõpuks nagu läbi räasta. Ja varsti on kõik sõitjad märjad, üks enam, teine vähem. Sadu aga tiheneb veelgi. . .

Buss peatub kusagil, et lasta maha mõned sõitjad.

– Kas siin õllepoodi ei ole? — küsib järjest viina rüüpav maamees.

– Ei, — vastab bussijuht, — kuid järgmisel peatusel küll.

Sõit jätkub, mahaminejad on juba kadunud saosse.

Mõne aja möödudes peatub buss jälle.

– Kas pikem peatus? — küsib maamees.

– Viis minutit!

– Noh, siis saab ikka hobust joota ja ise ka juua, — lausub maamees ning rühib ainukesena bussist välja. Varsti on ta aga tagasi lakoonilise väljendusega: “Õlu on otsas!”

¹⁹⁷⁹Sks k jõesilmu (*Lampetra fluviatilis*).

Buss hakkab taas liikuma.

Järgmisel peatuskohal läheb maamees jälle maha, kuid tuleb ruttu tagasi.

– Iga kord, kui siin õlut küsin, on eelpäeval müüdud viimane pudel, — tähendab ta ja otsib taskust viina.

Bussis on jäänud vaikseks. Sadu jätkub muutmatu hooga. Sõiduki laest voolab endiselt vett, põrand ujub sügava vihma-lombina...

– Kui sadu ei lakka, viib vesi varsti bussi maanteelt, — kuu-lutab äkki, nagu uinakust ärgates, viinastunud maamees.

– Saaks aga ainult Tartu! — tähendab hädiselt keegi noor nai-ne.

– See buss ei peatu üldse Tartus, — on vastus maamehel käe-päras, — see läheb otse edasi Otepäele ja Nuustakunoopolisse.

Tekib jälle naer.

Kuid vahepeal hakkavad paistma läbi vihma Tartu veetorn ja kirikute tipud ja sõitjail tekib lootus, et mitmetunnine räästa all olek ometi lõpeb...

16. august. Rist ülikooli kirikult on kõrvaldatud, kellad maha võetud. Käsil on oreli lammutamine, mis viiakse Tallinna, taas-tatud "Estonia" kontserdisaali. Oreli lammutamistööde juhata-mine on pandud ülikooli kiriku endisele organistile helikunstnik prof. Enn Vörk'ile¹⁹⁸⁰...

"Eesti Arst" on võetud keelustatud ajakirjade nimestikku...

¹⁹⁸⁰Enn Vörk (Ernst Ulrich V.; 1905 – 20. IX 1962 Tallinn) lõpetas Tallinna Konservatooriumi kompositsiooniklassi 1926. Jaani koguduse koori juhataja ja organist Tallinnas 1926–1933, ühtlasi Raadio Ring-häälingu orkestri juhataja 1928–1929; TÜ muusikaõpetaja ning ülikooli koguduse organist 1933–1945, üliõpilassegakoori ja üliõpilasnaiskoo-ri dirigent, kirikumuusika õppejõud usuteaduskonnas a-st 1934; Tal-linna Riikliku Konservatooriumi muusikateoreetiliste ainete õppejõud 1945–1947, dotsent 1947–1950; ühtlasi Rapla kiriku organist 1944–1950, 1955–1962; varjas end valenime all talus Viljandimaal 1950–1955; NSV Liidu Muusikafondi Eesti vabariikliku osakonna klaverihää-lestaja 1955–1960 ja Tallinna Klaverivabriku peainsener 1960–1962.

18. august. Rektori käskkirjaga 17. augustist 1948 on vabastatud omal soovil hospitaalsisehaiguste kateedri assistendi kohalt dr. Helgi Vadi, arvates 1. septembrist 1948, ja kinnitatud alates samast kuupäevast sisehaiguste propedeutika kateedri assistendiks.

Äratuleku põhjuseks hospitaalsisehaiguste kateedrist on kuuldavasti lahkkelid kateedri juhataja H. Sõber'iga ja kooskõla puudumine töös.

Kuna sisehaiguste propedeutika kateedri vakantse assistendi koha täitmist oli võimalik teostada ümberpaigutuse teel, siis seda välja ei kuulutatud, nagu alul oli kavatsus.

20. august. Ülikooli puidutööstus, mis asus valmivas instituutide hoones Gustav Adolfi tänaval (14), on üle viidud Laiale tänavale endise korp! Vironia konvendimaja suurde ilustistega saali (!), kus algab tegevust kohe peale elektriseadmete monteerimist.

22. august. Prof. Aunapilt kuulen, et neil päivil on Tartus viibinud Lvovi (Lembergi) ülikooli röntgenoloogiaprofessor dr. Boriss Mihhailovski,¹⁹⁸¹ kelle isa G. P. Mihhailovski¹⁹⁸² töötanud Tartu ülikoolis 1906¹⁹⁸³–1912 mineraloogiaprofessorina ja surnud Tartus 1912. a.

Prof. Boriss Mihhailovski, 50-es aastates õpetlane, oli saabunud Tartu, et külastada Uspenski kalmistul isa kalmu, ja leidnud

¹⁹⁸¹Boriss Mihhailovski (1897–1967 (?)) õppis TÜ arstiteaduskonnas 1916–1918.

¹⁹⁸²Georgi Mihhailovski (1870 – 31. (vkj 18.) XII 1912 Tartu) lõpetas Novorossija Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna Odessas 1894, *mag. nat.* 1904 (Peterburi Ülikool). Varssavi Ülikooli mineraloogia õppetooli assistent ja mineraloogiakabineti kogude hoidja a-ni 1897, Venemaa siseministeeriumi kantsleil sekretär Peterburis 1898–1900 ja põllutööstusministeeriumi geoloogiaosakonna ametnik a-st 1900; TÜ erakorraline mineraloogiaprofessor a-st 1905 ja korralise professori kt 1912, ühtlasi mineraloogiakabineti juhataja, algatas praeguse Vanemuise 46 õppehoone projekteerimise ja aitas kindlustada rahalist toetust selle ehitamiseks; A. Puškini nimelise Tütarlastegümnaasiumi ning Reaalkooli õpetaja Tartus 1905–1910.

¹⁹⁸³Tegelikult 1905.

selle oma suurimaks hämmastuseks täiesti korrastatuna, vaatamata tõsiolule, et Tartus pole temal enam ühtegi sugulast ega sõpra.

Järelepärimised, kes kalmu korrastab, pole andnud tulemusi. Seda pole teadnud ei kalmistu teenistujad ei ka prof. Aunap, keda ta külastanud ja eesti keeles tervitanud.

Meenub ebamääraselt juba haihtuv Boriss Mihhailovski kuju, kellega koos Tartu Aleksandri gümnaasiumis samas klassis õppisime ja samaaegselt 1916. a. kooli lõpetasime. 1918. a. lahkus Mihhailovski Tartust, tolle ajani jätkasime tööd Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas.

Esimese ilmasõja päivil, alles koolipingil, teotses Mihhailovski vabal ajal Linnade Liidus.¹⁹⁸⁴ Ta viibis korduvalt klassis kaitsevärvuselises mundris, punase ristiga müts pingi all. Mäletatavasti äratas tema munder kaasõpilastes suurt tähelepanu ja tõenäoliselt isegi kadedust.

Erilisi kokkupuuteid mul Mihhailovskiga mäletatavasti koolipõlves ei olnud, siiski oleks huvitav olnud 30 aasta möödudes ühiseid mälestusi värskendada ja üksteise elukäiguga tutvuda, seda enam veel, et oleme mõlemad saavutanud professuuri. Siis oleks ehk Boriss Mihhailovski ka teada saanud, kes tema isa kalmu juba aastaid korrastanud.

Muide on Boriss Mihhailovski oma Tartus-viibimisel lasknud isa kalmu värsket mättaga katta, milleni senine hooldaja polnud jõudnud.

Ja seal ta jätkab siis nüüd oma igavest und — vana professor Mihhailovski... värsket rohelist kalmukünka all tänavaga rööbiti kulgeva keskse tee ääres. Ei tähista kalmu ei monument ega rist, seda piirab vaid roostetav vana raudaed... Kahjuks teavad tema kalmu vaid ta poeg ja mina...

Ta puhaku aga rahulikult, ma pole teda kunagi tundnud, kuid hoolitsen ta haua eest ka edasi kuni jaksan, seda enam, et

¹⁹⁸⁴1914. aastal loodud ülevenemaalise Linnade Liidu ülesandeks oli korraldada haavatud ja haigete sõjaväelaste eest hoolitsemist.

tean ta poega — oma kunagist koolivenda — viibivat kauguses¹⁹⁸⁵...

26. august. Kõrgema Hariduse Ministeeriumi korraldusel vabastatakse Tartu Riiklikus Ülikoolis assistentide ja laborantide kohtadelt kõik üliõpilased. Selle korralduse alusel vabastati rektori käskkirjaga 24. aug. 1948 ka sisehaiguste propedeutika kateedri laborant üliõpilane Sigrid Lagastik,¹⁹⁸⁶ arvates 25. augustist 1948.

27. august. Kõnetundi ilmub vana eideke Maarja-Magdaleenast.

– Ma olen juba teie juures käinud, — seletab ta tasase häälega, — teie annate väga häid rohte, elate aga nii kaugel, et päris vaeva nõuab teie juurde jõuda.

Saanud värsked retseptid, asetab eideke lauale kotikese ussitanud õunu ja raha — seitse rubla...

Teine vanake Tartust tasub järjekindlalt iga visiidi puhul summa suurust küsimata — ühe rubla...

Professori honorar!

28. august. Raadi park on järjest metsistumas. Põlistelt puudelt ripuvad jämekad murtud oksad, ilupõõsad on vohanud hämariks padristikeks...

Tiigitagusel kõrgendikul hääbuvad kunagise Eesti Rahva Muuseumi varemed. Akende tühjuste kohal tiirlevad laulupääsukesed, harksabalistes sinimustades kuubedes.

Pargipoolse sissekäigu frontoonil püsib Liphartide¹⁹⁸⁷ vapp, kaskis¹⁹⁸⁸ ja vastavas ehises. Vapi ülemises väljas asetseb kolm tähte, alumises — süda. Ühe naaberukse kohal nähtub keerukas ilustis aastaarvuga 1841.

Terrasside ja vaaterõdude balustraadid pargis on purustatud, nende kilde on kõikjal maas. Teedel lokkab umbrohi, vankri-

¹⁹⁸⁵Georgi Mihhailovski haud Raadi kalmistul on tänapäevani säilinud (RAD:V23:66).

¹⁹⁸⁶S.t Sigrid Aru (Lagastik).

¹⁹⁸⁷Raadi mõis oli Liphartide suguvõsa valduses aastail 1751–1919.

¹⁹⁸⁸Pr k *casque* 'kask; ratsakiiver'.

roobaste vahel vedeleb hobuste sõnnik. Põõsastes naksivad ap-
lalt lehti kolm valget kitse.

Tiiki langenud okslikul pajul karglevad lõbusate kiljatuste-
ga kaks pisikest poissi. Vähe eemal, kaldaäärse kivi juures peseb
noorepoolne naine pesu.

Põõsaste vahel mustab pragiseval tulel nõgine mahukas pa-
da, mille alt tõuseb tihedate pilvekestena halli suitsu. Kusagilt
kostab jutukõminat.

Tartu vabastajate ühiskalmudele ehitatud laudne püstitahu-
kas-mälestussammas on vajunud kallakile, teda takistavad kuk-
kumast neli tikkude abil maasse löödud kandetraati. Viltu on va-
junud ka sirbi ja vasara kujutus sambal. Kummalgi pool haljen-
davad viisnurksed muruväljad. Lilli on vähe...

29. august. Ülikooli kalmistul on prof. J. Vilipi kalmule tekkinud
roosakaskirjust graniidist mälestusmärk — kaarjas madal tahu-
kas, samakivilisel püstiselt riibitud alusel. Esiküljele on paigu-
tatud poleeritud tähtedes kiri: "Dr. phil. nat. Johan Vilip. 12. V
1870 – 27. I 1942. Füüsika professor Tartu Ülikoolis 1920–1940".

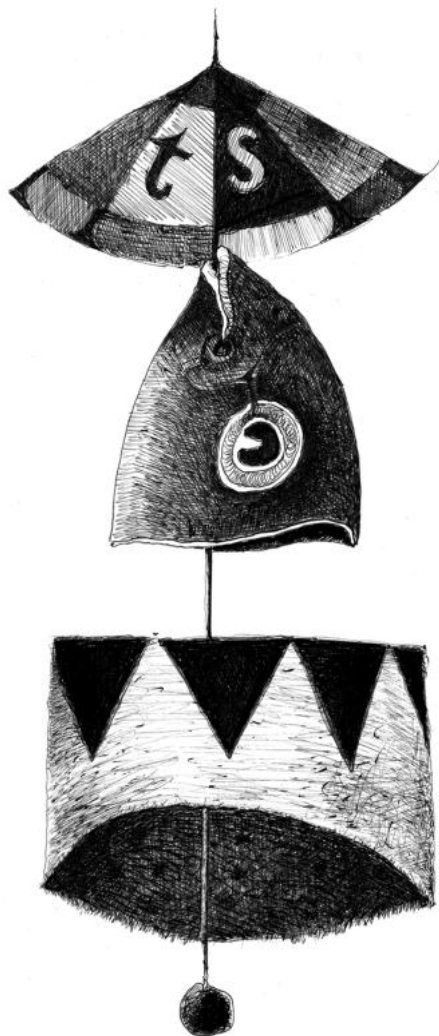
Mälestusmärgi on, nagu selgub, püstitanud prof. Vilipi endi-
sed õpilased Tartus ja Tallinnas praeguse Tartu Riikliku Ülikooli
eksperimentaalse füüsika kateedri juhataja dots. A. Mitt'i algatu-
sel.

Kalm on kaetud ka värske mättaga ja lilledega kaunistatud...

30. august. Ülikooli ja tervishoiuosakonna vahel pole ikka veel
sõlmitud lepingut sisehaiguste propedeutika kateedrile õppe-
tööks polikliinikus kasutada antud ruumide kohta. Tervishoiu-
osakonna juhataja A. Räni on teatanud polikliiniku peaarstile
E. Muraševile, et ta ei luba enne lepingu sõlmimist õppetööd ala-
ta.

Tekkinud olukorrast on informeeritud ülikooli haldusprorek-
torit A. Prinki.

(Järgneb)

JÜRI MILDEBERG. Tähestikuetüüdid VI (2021)